

Johann Heinrich Pestalozzi

**Beszéd, mondatott
1818. január 12-én,
74. születésnapján**

A beszédet a Magyar Elektronikus Könyvtárba
Zsengeri Samu fordításának felhasználásával szerkesztette
Orosz Gábor

A szöveg magyar fordítása, in.: Zsengeri Samu - Pestalozzi válogatott paedagogiai munkái - III. kötet I rész - Pestalozzi háznépéhez intézett beszédei - A fordító saját kiadása, Budapest, 1880, 112- 227. p.

Zsengeri Samu nem adta meg a fordítás alapjául használt németnyelvű szöveg forrását. Valószínű, hogy munkája a Pestalozzi életében megjelentetett, és Pestalozzi által szerkesztett *Pestalozzi's sämtliche Schriften Buchhandlung I-XV. - Stuttgart-Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1819-1826*, könyvsorozat 1820-ban kiadott kötetében olvasható szöveg alapján készült.

Pestalozzi műveinek kritikai kiadása: *Pestalozzi: Sämtliche Werke. Kritische Ausgabe - Szerk.: Arthur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher - Berlin - Leipzig ill. Zürich, 1927-1996 - (PSW 1-29)*. - A PSW 25. kötetében olvasható az 1818. január 12.-én Yverdon-ban elmondott beszéd. - *Rede von Pestalozzi an sein Haus, an seinem 74. Geburtstag, 12. Jänner 1818 - In.: Schriften von 1817-1818 - PSW 25 - Bearb, v. Emanuel Dejung u. Roland Stiefel. Zürich 1974, 261- 366. p.*

A beszéd szövegének a Magyar Elektronikus Könyvtárba szerkesztett változatánál Zsengeri Samu 1880-ban megjelent fordítását vette alapul a szerkesztő. *A beszéd, elhangzásának 190. évfordulója napján került a Magyar Elektronikus Könyvtárba*. E szöveg szerkesztésében segédkezett Pénzes Dávid a Debreceni Egyetem BTK pedagógia-politológia szakos egyetemi hallgatója.

1. Jelenleg olyan családatya helyzetében vagyok, aki érezvén közel eltávozását, házáat minden eshetőségre rendezni akarja és e célból az övét egy ünnepélyes pillanatban maga köré gyűjti és háztartása állapotát, élete kívánságait, törekvései reményeit kinyilatkoztatni és erre vonatkozó kéréseit atyai szeretettel szívükre kötni törekszik.

2. A mai nappal életem 73. évét kezdem meg, mely életem sok tekintetben inkább nyilvános, mint magánéletté alakul; érzem, hogy inkább a nyilvánosságnak, mint magánviszonyaimnak élek, inkább nyilvános állásom viszonyait törekszem tisztába hozni, mint magánviszonyaim bármely ügyét érinteni. Igenis, barátim, nyilvános és nem magánéletem vívmányait akarom a jelen pillanatban szemügyre venni, hogy azoknak áldását még halálom után is biztosítva tudjam. Értem azt a csekélységet, melyet én a nevelésre és a szegények ügyére vonatkozó fogalmak tisztázására, nem különben sok embernek ez ügy iránt való érdeklődésének fölkelésére, az emberiség és a haza oltárára ezúttal letenni kívánok.

3. Barátim! Kötelezve érzem magam e pillanatban ^[112], hogy kimondjam: Meg vagyok győződve, hogy világrészünk a nevelés és a szegények ügyének valóban meglevő, általánosan és tényleg foganatosított eszközei szempontjából nagyban és általánosan oly ködhomályban mozog, melyet sem az igazság napjának ereje, sem a csendes hold gyöngéd szeretete nem képes áthatni és megvilágítani. Tudom, sokféleképpen fogják értelmezni az erre vonatkozó nézeteim; de ez nem is lehet másképp, minthogy a köd valóságos elemmé változott, melyben mindnyájan élünk és vagyunk. Csak két szempontból, a népnevelés és a szegények ügyének szempontjából akarom ezt szemügyre venni, és még egyszer mondom, minden igaz alapot nélkülöző m e s t e r k é l t , romlott korban élünk, melynek homályában vannak egyes dolgok, pl. baromtenyésztés, földművelés, kézmű- és gyáripár stb., melyekben sokkal tisztábban látunk és sokkal fölvilágosodottabban viselkedünk, mint a nevelés és a szegények ügyében és általában azon dolgokban, melyek természetünk magasabb ügyeire vonatkoznak. - De ezáltal éppen oda jutunk, hogy az emberiség magasabb ügyeiben való tévedéseinkre nézve nem vagyunk tisztában és nem vagyunk képesek megismerni a romlás mélységét, melybe mi elmerültünk. Nem vagyunk képesek megismerni romlásunk forrásait; nem tudjuk, hogy ezen romlásnak általános kortörekvéseinknek megrögzött, egész létünkre és működésünkre ható szellemi és szívbeli hangulatunk fölött uralkodó n é z e t e i b e n , v é l e m é n y e i b e n , k í v á n s á g a i b a n é s s z o k á s a i b a n van a forrása, még pedig éppen úgy azon emberek és társadalmi osztályok nézeteiben, véleményeiben, kívánságaiban és szokásaiban, kik a nevelés és a szegények ügyének dolgában a népet és az ifjúságot s e g í t e n i hivatva vannak, mint azoknak ^[113] nézeteiben, kívánságaiban és szokásaiban, kiken segíteni kellene. Ha ez igaz, úgy nyilvánvaló, hogy e bajon másképp lehetetlen segíteni, mint oly intézkedésekkel és eszközökkel, melyek lényegükkel mélyen és mintegy uralkodó módon képesek hatni korunk nézeteire, véleményeire, hajlamaira, kívánalmaira és szokásaira. De hát hol találjuk mi ezeket az eszközöket? Hol találjuk ezen eszközök tanát és mesterét? Hol keressük ezen eszközök tanítványait? Korunk tulajdonképpen ezeknek ellene dolgozik, és ezen mesterkélt világrendben végül önmagunkra sem ismerünk. Ez oly igaz, hogy az emberi természet követelményeit e tekintetben már nem is érezzük tisztán és ebbeli tiszta jogát már el sem ismerjük; ezért lehetetlen is e jogot a népnevelés és a szegények ügyének érdekében érvényesítenünk. Én halott vagyok a korra nézve. A világot, a kor szellemét semmibe sem veszem. Ez nem az én korom világa, nem az én világom. Engem álom fog el: a nevelés, az emberi nevelés képe, a népnevelés, a szegények nevelésének képe lebeg szemem előtt: ezen álom beteljesülése korántsem mesterkélt világot tételez föl. - De én átengedem magam az álomnak. Álmodozom, élénken álmodozom. A nevelés képe, jobb nevelés benső szent lényege, a forrás mellé ültetett

fa képében áll szemem előtt, íme, micsoda ez a fa? Honnan ered? Honnan erednek gyökerei, törzse, ágai, gyümölcsei? Lám, egy magot teszek a földbe. Benne rejlik a fa szelleme, a fa lényege.

Isten az atya.
Ő a teremtmény,
Egy az isten
Még a fa magvában is. [114]
Halandó! Halandó!
Beveted mint isteni magot
A puha földbe,
Beveted mint isteni magot
Az isten földjébe,
Istened kedves földjébe;
Halandó! Halandó!
Beveted mint isteni magot
A puha földbe.

4. A fa szellemét a mag képviseli, mely önmaga teremti meg testét. Nézd, hogyan fejlődik az anyaföldben. Mielőtt látnád, mielőtt előtör a földből, máris gyökeret vert. Amint a mag benső lényege fejlődik, eltűnik a külső burok. A mag elrothad amint csirázik, eltűnik amint fejlődik. Benső szerves élete a gyökérbe ment át. Gyökérré változott. Ereje a gyökér erejévé lett. Kezdd a fa gyökerét. A fa legvégső ágai, melyek a gyümölcsöt hordják, mind a gyökérből fejlődtek. Egész lényegében a fa nem egyéb, mint szakadatlan folytatása azon alkatrészeknek, melyek már a gyökérben megvoltak. A velő, a fa, a hám, a kéreg, mind a legvégső ágakban is ugyanazon velő, ugyanazon fa, ugyanazon hám, ugyanazon kéreg, mely már a gyökérben megvolt, és lényegük változatlan egyenlőségében, sőt alakjuk és szálaik változatlan egyenlőségében is tökéletes és szakadatlan, önálló összefüggésben folytatódnak a törzsön végig a legvégső ágakig mind ugyanazon velő, ugyanazon fa, ugyanazon hám és ugyanazon kéreg. Nézd, hogyan fejlődnek a fa alaprészei önállóan, egymástól függetlenül, mindegyik saját lényege sajátos törvényei szerint a legvégső ágakig; és a fa szerves szelleme által bensejükben mégis azon működésre egyesülnek amely által a fa hivatásának eredményét, [115] a szent mag burokját, a gyümölcsöt hozzák létre. Az embert is a fához hasonlóan látom fejlődni. Mielőtt megszületik, láthatatlanul már bennfeküsznek a gyermekben azon képességek csirái, melyeket benne az élet kifejleszt. A fához hasonlóan fejlődnek léte és élete egyes erői az ember egész képzőkorszakán, azaz egész életén át, örök önállóságban. De valamint a fának örökké elkülönített részei anyagi szervezetük láthatatlan szelleme által magas, istenileg biztosított összhangzásban a fa összes erőinek fejlesztésére irányulnak: hasonlóképpen az ember tudásának, működésének, ismerésének, cselekvőképességének és akarásának összes alaperői is az emberi szervezet láthatatlan szelleme által, az isteni szív, a hit és szeretet ereje által magas, istenileg biztosított összhangzásban az emberi természet összes erőinek képzésére, az emberiség és az ember fejlesztésére irányulnak, kinek benső, hústól és vértől független lényege istentől származik. És ennek igazsága és szentsége teszi az embert isten képmásává, hogy tökéletes legyen, mint mennyei atyja tökéletes. A szellem adja meg az életet, a hús semmit sem ér. A szellem az embernek nem valami külön erejében van. Nem abban van, amit mi erőnek nevezünk. Nem az ökölben, nem az agyban fekszik¹. Az összes erőket egyesítő eszköz, a valódi,

¹ Pestalozzi e nézete tökéletesen megegyezik az újabbkori pszichológusok nézetével. Utóbbiak ebbeli állításuk bebizonyítására a többek közt azt az érvet hozzák föl, hogy az anyagcsere következtében a test egész szervezete s illetően az agy is bizonyos időközökben egészen megújul, lelkünk pedig mindig ugyanaz marad; hisz rendszeren a legifjabbkori ismereteink legvilágosabban élnek lelkünkben.

igazi erő hitben és szeretetben fekszik. Ebben van az ismerés, képességek, tudás és cselekvés erőinek szent [116] középpontja, mely által ezen erők a valódi emberiség erőivé, igaz emberi erőkké lesznek; - mondhatnám, erőink egész szelleme hitben és szeretetben rejlik. A szív erői, hit és szeretet, az emberre mint képzendő és nevelendő isteni örök lényre nézve ugyanaz ami a fa fejlődésére nézve a gyökér. A fa a gyökérrel szívja minden része számára a táplálékot a földből. - Ember, nézd a gyökérnek ezen beszívó erejét magasztos lényének mélyében. Nézd, hogyan nő a fa az enyhe földben, a nap melegében és a talaj nedvességében, hogy a maga nemében tökéletes legyen, mint magasztos isteni mű, mint a növényvilág szerves alkotásának remeke. - De egyoldalúlag ne nézd a fa gyökérének fönséges erejét. Nézd azt is, a gyökér hogyan szárad el az áthatolhatatlan sziklán, a kopár föld kőkeményiségében és a forró homok hevében annyira, hogy magának a fának is el kell pusztulnia. Azután nézd az állóvíz posványában, nézd beszívó s emésztő erejének a túlszíros trágya közt meglévő aránytalanságát, nézd hogyan indul rothadásnak és hogyan megy tönkre.

5. Tehát egyoldalúan ne nézd a fa szervezetét ember; nézd szerves élete forrásaiban és eszközeiben, de szerves pusztulásának forrásaiban és okaiban is. - És ha így szemlélted, nézd önmagadat és azt a szerves menetet, mely szerint te is összes erőidben élethez jutsz és ellenkező esetben viszont összes erőidben önmagad romlását és halálát okozod. Kérdezd önmagadtól, miben hasonlítasz a fához és miben nem; miben egyezik meg szerves életed a fa szerves életével, és miben különbözik attól?

6. Erőid, hasonlóan a fa alkatrészeihez szerves létük egészében mind önállóak. De amint a fa egyes alkatrészeit egyesíti a gyökereiben élő szerves szellem, hogy [117] együttesen működjenek közös céljukra, a gyümölcs fejlesztésére, hasonlóképpen a te erőid is, bár önállóan és elkülönítve és mindegyik saját törvényei szerint kormányozzák élő lelkedet, - az emberi szervezetnek bizonyos benső közös szelleme által mégis egyetlen célra, emberiségged létrehozására egyesülnek. Ahogyan a fa gyökerében élő szerves szellemet vagy tápanyagot szí az anyaföldből a fa összes alkatrészei számára, vagy pedig elhervad, elszárad és elrothad; hasonlóképpen a te emberileg szerves lényed is rendelkezik bensejében oly gyökérrel, melyben egész létének és életének szelleme bennlakozik, és mely egész környezetéből, magukból a szenvedésekből is emberi életerőket gyűjt és mintegy magába szí, - de másrészt ezen környezetben minden szent és emberi dolog halálának, hervadásának és rothadásának is forrását találja. Ember, szervezeted nem szellemnélküli anyagi világjelenség szervezete, nem a növényvilág, nem az állatvilág szervezete, hanem oly érzéki burok szervezete, melyben isteni lényeg rejlik és él. Életed gyökere, mely jót és rosszat, szentet és szentségtelent szí érzéki létéből és érzéki környezetéből, nincsen anyagilag korlátozva, fölötté áll minden anyagi korláton, szabad. Az anyagi fejlődés erőit, melyek gyökérben mint a növény gyökerében is megvannak, a kertész az erejével köti össze, aki a fa környező talaját, ha ez kemény mint a kő, megnedvesítheti, de víz nélkül a fát romlásának is átengedheti, és aki, ha a fa posványban áll, melyben a gyökér rothadásnak indulhatna, a posványt kiszárítani, de meghagyni is képes. A fa alá van vetve a holt természet befolyásainak, és szervezetének szelleme nem képes annak ellenállani; de az emberi szervezetben élő magasabb szellem szabadon engedhet saját [118] romlására befolyást az érzéki természetnek és környezetnek, másrészt pedig feltartóztatni képes ezeknek hatását és a benne élő isten erejével uralkodni fölöttük.

7. Az ember érzéki természete, húsból és vérből álló érzéki, bűnös léte, az őt környező világ. Amennyiben ez nem egyezik meg szellemével és szívével, hanem mint hús és vér hat reá, ami isten és emberi benső lényegére nézve ugyanaz, mint a megkövült föld, a szikla, a kő, az égető homok és az álló posvány a fa gyökerére nézve, melyeknek hatására elszáradnia és elrothadnia kell. De míg a fa nem rendelkezik önmagában ellenálló képességgel a környezet külső befolyásai ellen és ezért alá van vetve ezeknek, és el kell halnia, amint ezek túlsúlyra vergődven

rombolva hatnak életére: addig az emberi természet benső, magasabb ereje, mely az ember erőinek külső szervezetét végső rendeltetésére, az emberiségre összpontosítja, s z a b a d . Az ember akarata, az emberi természetbe a jót és rosszat képes magába fölvenni, tulajdonképpen a szelleme s z a b a d . Az embernek lelkiismerete van. Isten szólal meg minden emberben, és egyiket sem hagyja bizonytalanságban, a jó és a rossz, a jogos és a jogtalan kérdésében. Isten lakozik az emberben, és hit, szeretet, igazság és jog által szólítja fel önmagának istennel való megegyezésére. Az ember hallgathat istennek hangjára, de szabad akaratától függően élhet. Másrészt isten szava, lelkiismeretének szava elől el is zárhatja fülét; lemondhat akaratának szabadságáról és aláveti magát érzékeinek és a világ ingereinek, mely világ nem mint isten világa, hanem mint érzéki világ van előtte és hat reá. A szeretetet, igazságot, hitet és jogot elutasíthatja magától; élhet mint az állat és ^[119] azt mondhatja: „Ezek a dolgok nem ínyemre valók.” Önmagával és nemével ellentmondásban élhet és ezáltal oda is juthat, hogy minden isteni és emberi dolgot kevesebbre becsül, mint körmeit, fogát, és ökle durva erejét.

8. Ember, nézzed önmagadat és kutasd, mily módon juthatsz benső összhangba, és mily módon juthatsz ellentmondásba önmagaddal és nemeddel. Kutasd, mily módon válhatsz a hit, szeretet, igazság és jog, isten és az emberek barátjává, és mily módon válhatsz a hit, szeretet, igazság és jog, isten és az emberek ellenségévé. Nézz körül, nézz pontosan körül. Fejlődésének egész terjedelmében vedd szemügyre az embert. Lám, az ember n ö v e k s z i k , k é p z e t e t i k , n e v e l t e t i k . Növekszik önmagának, lényeges létének erejével. Képeztetik helyzetében, körülményeiben és viszonyaiban a véletlennek megfelelően.

N e v e l t e t i k az emberek keze és akarata szerint. Az ember és erőinek n ö v e k e d é s e isten dolga. Ez örök isteni törvények szerint történik. Az ember k é p z é s e a véletlentől és azon változó körülményektől függ, melyekben az ember éppen van. Az ember n e v e l é s e e r k ö l c s i nevelés; az emberi akarat szabadságának eredménye, amennyiben befolyással van az erők és képességek fejlesztésére.

9. Az ember képességeinek és erőinek n ö v e k e d é s e a benne érvényesülő isteni törvények eredménye.

A k é p z é s azon befolyásnak az eredménye, mellyel a véletlen körülmények és viszonyok rendelkeznek az ember erőinek növekedésére szabadságára és tisztaságára.

A n e v e l é s azon befolyásnak az eredménye, ^[120] mellyel az ember erkölcsi akarata rendelkezik saját erőinek szabadságára és tisztaságára.²

Isteni és örök az emberben a növekedés törvénye.

Földi és érzéki a képzés befolyása.

Véletlen és bizonytalan a nevelés befolyása.

10. Az ember képzését és nevelését az emberi erők benső fejlődési törvényének, ahhoz járuló működésnek kell tekintenünk. A képzést összhangba lehet hozni az emberi erők növekedésének örök törvényeivel; a nevelést ugyancsak szükséges ezekkel összhangba hoznunk. De mindkettőt ezekkel ellentmondásba is lehet hoznunk. Csak ha a képző és nevelő hatások egyeztetethetők az emberi növekedés örök törvényeivel, csak akkor képeztetik és neveltetik valóban az ember. A képző és nevelési eszközök amint ezen örök törvényekkel ellentmondásba jönnek, az ember ferdén képeztetik és neveltetik, valamint a növény is eltölpül oly külső befolyás hatalma alatt, mely részeinek anyagi szervezetét rontja és zavarja. A nevelési és

² Vesd össze Rousseau hármass nevelésével: Émile, I. könyv 6. és 7. §§. Salwürk kiadásában.

képzőeszközöknek az emberi erők növekedéseinek örök törvényeivel és az emberi akarat tisztaságával és ártatlanságával történő ellentmondása -, a tisztaság és ártatlanság ezeket az erőket közös céljukra egyesíti, - képezi azt a külső hatalmat, mely veszélyezteti az emberi szervezet örök törvényeit és rontva hat rájuk, hasonlóan azon külső hatalomhoz, mely a növény vagy állat szervezetére hat, eltorzítja azt. Az emberben a tehetség és tudás összes erői önállóan és egymástól függetlenül léteznek ugyan; de mégis egymással örök összefüggésben az akarat erejével, s ezen akarat hitben és ^[121] szeretetben istenileg szabadon érvényesül tudásunk és tehetségünk erői, létünk emberiségének tiszta fejlesztésére. Az akarat i s t e n s e g í t s é g é v e l alárendeli érzéki vágyainkat a hit és szeretet, az igazság és jog fogalmainak; de i s t e n s e g í t s é g e nélkül az akarat teljesen az ember érzéki természetének van alávetve, a hús és vér uralma alatt hat az emberre és megöli az emberiség, a hit s szeretet benső áldásának alapjait.

11. Az ember akarata szabad, és az ember dolga istent, vagy inkább isten kezét keresni, mely atyai szeretettel hajlik minden ember felé. De az ember elutasíthatja isten kezét és azt mondhatja: „Én húsomat és véretem akarom követni és embertársaim között nem mint testvér, nem mint isten gyermeke akarok élni.” Az ember, isten gyermeke: s mint ilyen szomorúnak tarthatja az emberek atyját, midőn valaki elutasítja atyja kezét. Ezekről maga isten mondja: „Én szárnyaim alá veszek, mint az anyatyúk a fiait, és ti nem akarjátok ezt.” De amilyen igaz, hogy isten minden emberrel a lelkiismeret szaván beszél és egyikét sem hagyja maga felől bizonytalanságban: úgy az is igaz, hogy az egyik ember helyzete és körülményei sokkal előnyösebbek a hit és szeretet fejlesztésére, az igazság és jog megismerésére mint másnak a helyzete, körülményei. Az egyik mintegy egyengetve látja szeme előtt a hithez, szeretethez és emberiséghez vezető utat, míg a másik hitetlenséghez, szeretetlenséghez és embertelenséghez látja vezetni az utat, és az egyes emberek közt fönnálló ezen különbség egész korszakokon át is észlelhető, melyek némelyikében a hit és szeretet, a jog és igazság útja mintegy egyengetve fekszik ^[122] az emberek előtt. És vannak ismét korszakok, melyekben a romláshoz, hitetlenséghez, szeretetlenséghez és jogtalansághoz vezető út mintegy rózsákkal van behintve, nagy kidolgozottsággal egyenesnek és csalfán biztonságosnak tűnik fel az ember előtt. És nem titkolhatjuk el, ma valóban nemünk igen csalfa mesterkéltségének napjait éljük, mely mesterkéltség ellentétben áll az ártatlansághoz, szeretethez, hithez, igazsághoz és joghoz való erős ragaszkodás tiszta, magas szellemével. Aki ismeri a jelenkor viszonyait és szellemét, és tanulmányozta apáink viszonyait és szellemét, annak okvetetlenül be kell vallania: apáink jobb napokat éltek, szellemük jobb szellem volt. Akaratuk tisztaságát a szív vallásossága, a házi és polgári élet erőteljes komolysága, szorgalom és egyszerű, elégedett élet jó cselekedetei sokkal biztosabb alapra fektették, mint amilyent ma a testi és lelki erőink örökös mesterkelt gyakorlása teremteni képes. Főnséges egyszerűségük mellett őseink jószívuék, okosak és jóindulatúak voltak. Környezetük minden nap és minden órában ártatlanságban, hitben és szeretetben jószívuésre, megfontolásra, szorgalomra és munkásságra ösztönözte őket. De apáink élete, erkölcsi, házi és polgári nemességük forrásai a jelen mesterkedés, a mesterkéltség miatt nekünk már undor tárgyává lettek. Teljesen eltértünk szellemüktől és életmódjuktól. És ez az oka, hogy mi a szegények és a nép nevelése ügyében oly mélyen lesüllyedtünk. Rendelkezünk a hit látszatával hit nélkül, a szeretet látszatával szeretet nélkül, a bölcsesség látszatával bölcsesség nélkül; és létünk álfényében képesek vagyunk megélni apáink erői nélkül is, míg őseink ezeknek az erők birtokában is magukkal korántsem voltak megelégedve. A jó, jámbor alap, melyen őseink - nézeteik, véleményeik ^[123] és szokásaik tekintetében általában, a gyermeknevelés és szegények ügye tekintetében különösen - állottak, elsüllyedt alattunk a ledérségben erőszakos és az erőszakban ledér koréletünk mesterkelt állapotának csalékonysága következtében. Már nem vagyunk akik voltunk, sőt arra sincs érzékünk, hogy szellemben és igazságban újra azok legyünk, akik voltunk. Képmutatók módjára dicsérjük

apáinkat, szívünk távol áll tőlük és cselekedeteinkkel, tetteinkkel oly módon ellentétben állunk velük, amint a földtekénken tőlünk különböző emberektől föltünőbbben sem különbözően. Míg apáink jól ismerték a szükségest és nem ismerték a fölöslegest, addig mi a fölöslegesben vagyunk járatosak és nem ismerjük a szükségest. Öseink egészséges, természetes elméjű szelleme helyett divatformulákkal rendelkezünk, melyek nem annyira a gondolkodásra, mint inkább a gondolatok szóbeli kifejezésére vonatkoznak, és melyek a jó érzéknek kiszívják vérért, mint a galamb nyakát mardosó nyest. - Nem ismerjük szomszédainkat, polgártársainkat, sőt szegényebb rokonainkat sem. E helyett újságokat és napilapokat olvasunk, ismerjük a fejedelmek nemzetiségi táblázatát, az udvarok, a színházak, a fővárosok adomáit. Sőt politikai és vallási nézeteinket is naponta változtatjuk, mint a ruhát, a hitetlenségből rajongásra, a rajongásból hitetlenségre megyünk át, éppúgy mint a nadrágtalanságtól a mellfűzőkre és lábbelikre. Apáink általában egyszerűbben és erőteljesebben képezték gondolkodóerejüket. Kevesen fáradtak magasabb, nehezen kipuhatolható igazságok kutatásában. Mi pedig vajmi keveset teszünk általános és mély gondolkodási és kutatási erő képzéséért; de fönséges és kipuhatolatlan igazságokról sokat hallunk fecsegni, a legmélyebb gondolkodás eredményeit [124] népszerű naptárakban és napi röpiratokban akarjuk olvasni, és mindezeket John Bull-nak adjuk a szájába. Apáink közül minden derék férfiú legalább egy dolgot, t. i. hivatása dolgát törekedett alaposan ismerni, és ki-ki becsületesen tanulhatta hivatását; a mi notabilitásaink mind hivatásukra születnek. Számtalan ember szégyenli őseinek állását és hivatását, és hivatottaknak érzik magukat az összes állások hivatási tudományát kutatni és bírálni, és az összes állások fölötti fecsegni és a saját hivatás nem ismerése notabilis és nem-notabilis korunk emberei között mind általánosabbá válik. A polgári erő szelleme kiveszett körünkéből. Már nem kérdezzük, hogy mik vagyunk tulajdonképpen, csakis azt kérdezzük, hogy mennyivel rendelkezünk és mennyit tudunk, és hogyan lehet összes vagyónunkat és tudásunkat közfigyelem tárgyává tenni és oly dolgokkal becserélni ami nekünk jól esik, hogy az öt világrész összes finomított élvezeteivel csiklandozhassuk magunkat. - Az ilyen viselkedésnél lehetetlen, hogy ilyen vágyak bennünk ne keletkezzenek. - S ha ezen az úton odajutottunk, hogy természetünk emberiségének és örök, isteni lényegének alapjai tekintetében testileg és lelkileg erőtlenül állunk, úgy lázas gyöngeségünk mámorában annak látszatát akarjuk megmutatni, aminek igaz és tiszta lényege teljesen hiányzik belőlünk. Ezen helyzetben lelket és szívet ölő idomító- és leplező eszközök által erőszakosan akarjuk erőtlenségünk és ürességünk külső jelenségeit eltakarni, és csakugyan a népnevelés és szegények ügyében el is merültünk ily szellemet, szívet s emberiséget ölő idomítási eszközökben és leplező intézkedésekben.

12. Ezáltal magunk öljük meg erőink benső lényegét, isteni és emberi cselekvőképességünket, és ha bennünk a [125] megölt erőnek még megmaradt az árnyéka, úgy arany kerettel díszítjük ebbeli műveinket, dísztermekbe felfüggesztjük, melyeknek sikamlós padlója a közönséges földi élet jó alkotásait nem képes elviselni.

13. Ezen a pályán, melynek romboló hatása szemem láttára egy fél századon át mindinkább növekedett, a nevelés és szegények ügyében oly mesterkélt romlásba süllyedtünk, melyet egy fél világ nézetei, véleményei, hajlamai, szokásai - mondhatnám egész észjárása - támogatnak. És ezeknek lehetetlen másképpen ellene tenni, mint oly eszközökkel, melyek lényegük biztos ereje következtében mélyen hatnak az emberi természetre és ezáltal korunk nézeteire, véleményeire, hajlamaira, szokásaira. Annak a mesterséges ködnek, melynek mámorában mi álmodozunk, sőt a népnevelés és szegények ügyének romlása közben még jól is érezzük magunkat, - a valódi nevelés erejével szükséges szemünk előtt eloszolnia, mely egyértelmű a nevelés, a szegények ellátásnak tudásával, mesterségével. De miben áll ezen mesterség és micsoda? Felelet: Az a kertész művészete, kinek gondozása mellett ezer fa virágzik és növekedik. Lám, ő semmit sem tesz növekedésük és virág-

zásuk lényegét illetően, növekedésük és virágzásuk lényege önmagukban rejlik. Ő ülteti és öntözi azokat, de a siker istennél van. Nem a kertész az, aki a fa gyökerének megadja a beszívó képességet. Nem ő az, aki elkülöníti a velőt a fától, a fát a kéregtől, és az így elkülönített részeket a gyökértől kezdve a legvégső ágakig továbbvezeti és azokat ezen föltétlen elkülönítés mellett mégis összetartja bensőleg egyesített lényegüket örök egységben, amiért létük legvégső eredménye, a fa gyümölcse teremtetik és létesítetik. Mindezekből a kertész [126] semmit sem tesz. Ő csak öntözi a száraz földet, hogy a gyökér ne álljon a kemény kőben; ő csak elvezeti az állóvizet, hogy a gyökér el ne rothadjon. Csak arra ügyel, hogy külső behatás ne sértse a gyökeret, törzset vagy ágakat és ne zavarja a természet rendjét, mely szerint minden rész egymás mellett növekedvén, a fa sikeres fejlődése megalapozódik és biztosíttatik. Úgy tesz a nevelő is. Nem ő az, aki bármilyen erőt belefektetne az emberbe; nem ő az, aki életet és lehetet ad. Ő csak arról gondoskodik, hogy semmi külső behatás ne gátolja és zavarja a természet fejlődési menetét; arról gondoskodik, hogy az emberi természet minden egyes erejének fejlődése örök törvények szerint akadálytalanul megtalálja az útját. De a nevelés mesterség, és a nevelő, aki emberi nemünk nevelésének mesterségével természetszerű módon akar hatni az emberi erők fejlődésére, szükséges hogy legmélyebben ismerje az emberi szervezet tiszta szellemét, amely alkalmas az emberi erők összességének végső rendeltetésének megfelelően az emberi akarat szabadságát a hit és szeretet segítségével egyesíteni. Tudja: a népnevelésnek, az erők fejlődésére vonatkozó emberi mesterség eszközeinek, összhangzásban szükséges állaniuk azokkal az örök törvényekkel, melyek szerint ezen erők maguk fejlődnek; így ezen eszközöket különösen abban szükséges keresnie, ami összes erők erkölcsi s vallási egyesítő kötelékét erősíti és tisztítja. Természetünk erkölcsi, szellemi és művészeti erőinek mintegy önmagukból szükséges következniük és korántsem azon mesterséges következményekből, melyek azok képzésébe elegyedtek, bekerültek. A hitet hit által és nem az elhitt dolog tudása és megértése által szükséges létrehozniuk. A gondolkodást gondolkodás által és nem a gondolt dolog tudása és [127] megismerése, vagy a gondolkodás törvényeinek megismerése és megismertetése által. A szeretetet maga a szeretet és nem a szeretetreméltónak és a szeretetnek tudása és ismerete által, és a művészetet is a képességek és nem e képességek fölött való elmélkedéssel szükséges létrehozunk. Az emberi természet szervezetére történő visszatérést erők fejlődésében csakis úgy érhetjük el, ha a természetünk tudási és cselekvési képességére irányuló emberi befolyást alárendeljük akarásunk magasabb törvényeinek. Ebben, egyedül ebben fekszik nemünk képzésének és nevelésének tiszta alapja, és ezzel együtt emberi természetünk erőinek helyreállíthatása, amennyiben az főséges összhangban, egyszerűen és igazán, mint valódi emberiség nyilatkozik meg, jelentkezik, érvényesül. És valóban, nem titkolhatjuk el, hogy majdnem teljesen kiveszett belőlünk a figyelem erők benső kötelékére, akaratunk tisztaságára, azon dolgokra, amelyeket az emberi nem jelenleg a népművelés és népnevelés ügyében tesz, és hogy az emberi képzés s annak alapjára megújuló figyelem nélkül lehetetlen a nemünk romlásában mindinkább elharapódzó következményeinek éretlen, egymást zavaró és rontó erők zűrzavarában határt szabnunk.

14. Barátai az emberiségnek! Ifjúságomtól kezdve az volt életem célja, hogy az ország szegényeinek - a nevelési és oktatási eszközök egyszerűsítésével - jobb sorsot biztosítsak. De nem sikerült a szegények nevelésére közvetlenül befolyást gyakorolnom. A nevelőintézetben véltem, hogy megtalálhatom a céломhoz vezető eszközöket. De gazdálkodási szempontból ezek nem vezettek a kívánt sikerhez. Mindazonáltal utamon abba a helyzetbe jutottam, hogy tüzetesebben és több oldalról kutattam azokat az eszközöket, melyek általában szükségesek nemünk nevelésére és [128] művelésére; törekvéseimben támogattak munkatársaim, kiknek oldalán bennem az elemi képzés eszméje kifejlődött, mely különösnek tünteti fel törekvéseinket; és ezen eszmét házukban idővel úgymint a tulajdonképpeni elemi nevelés módszerének tartottuk, kutattuk és műveltük. De bizonyos is, hogy az elemi képzés eszméje

nem más, mint eleven kifejezése az ember képzésére és nevelésére vonatkozó főntebb érintett kettős szempontjának; törekvéseim, ifjúságomtól kezdve, ennek a szükségletnek a homályos érzetéből indultak ki, még pedig nemcsak amint az általában megtalálható az emberi természetben, hanem amint korunk és időnk szükségletében is jelentkezik. El nem titkolhatjuk: oly időben, midőn az ember akarását, tehetségét és tudását az egyszerűbb és erőteljesebb élet eszközei táplálják és képezik az ember magasabb fokra emelésére irányuló kutatások ismertebbek, sikeresebbek, mint oly időben, amikor nemünk ferde képzése és ferde nevelése a mesterkélttség raffinirozottságával oly mértékben támogatásra és élesztésre kerül, amint napjainkban történik. Midőn tehát az elemi képzés alapelveinek mélyebb kutatását előnyös környezetben és viszonyokban éltem meg, és sok éven át mintegy biztos erővel tartottam magam e képzés alappontjainak gyakorlásában, az ebbeli alapeszmék és alapelvek bennem szükségképpen nagyon világosakká váltak. Míg azonban házam tagjainak együttes működése kezdetben nagymértékben eleven, erőteljes volt és gyors, sokoldalú eredményekre látszott jogosan jutnunk, addig későbbi éveink kísérletei nélkülözték az első évek elevenségét, buzgóságát, és nem látszottak megfelelni a kezdetben táplált reményeinknek. Nem is lehetett másképp. Mi nem voltunk ^[129] képesek megfelelni annak a nagy feladatnak, amelyet magunk tűztünk ki magunknak, ám ennek az emberi természet korlátoltsága az oka. Nem kellett volna kitűznünk ezt a feladatot, ám mégis jó volt, hogy kitűztük. Igenis, sok nehézségre akadtunk, melyekre előbb nem is gondoltunk. De azzal a benső meggyőződéssel, hogy képesek vagyunk céljaink elérésére, megkíséreltünk minden eszközt, mely célunkhoz vezetett, és így haladásunk napjai saját képzésünk napjaivá lettek, ezek a napok, reánk nézve, csakugyan fontosak voltak. Korán jutottam azon meggyőződésre, hogy minden társadalmi osztály nevelése lényegileg egyenlő és hogy korántsem egyes ismeretek és egyes ügyességek képzése, hanem az emberi természet összes erőinek kiművelése teszi a nevelés lényegét minden társadalmi osztály gyermekeinél, a leggazdagabbiktól a legszegényebbig. A „Lénárd és Gertrúd”-ban már korán kifejeztem annak a szükségességét, hogy nagyobb gondot kell fordítanunk az emberi erők középpontjára, a viszonyokra, az emberi természet tiszta akaratára, és a l a k ó s z o b á t tekintetben az abbeli minden intézkedés kezdő- és támpontjának. Későbbi éveimben és különösen nevelőintézetem megalapítása óta, egyesült barátaimmal nemünk egyes erőinek és a tenni tudásunknak, cselekvőképességeink elemileg eltérő fejlődési eszközeit és azon szerves menetet törekedtem lélektani egymásutánba hozni és föltüntetni, mely szerint a természet maga fejleszti ki ezeket a képességeket. Ezen erők elkülönített képzésének mesterséges úton történő elérését kezdettől fogva korunk pedagógiája főfeladatának tekintettem. A század eleje óta velem egyesült barátok, az egész időn át, buzgón szentelték ^[130] magukat e tárgyra irányuló kutatásoknak. De mindnyájan érezzük, hogy azzal, amit e tekintetben kerestünk és tettünk, még korántsem értünk el minden feltett, feltételezett eredményt. Nagy emberi tévedések is vegyültek a nagy és emberi működésünkbe, tetteinkbe. De hát melyik nagy vállalkozásnál van ez másképp? Ha egy embernek véleménye száz embernek válik véleményévé, úgy egy véleményből száz vélemény lesz, melyek közül egyik sem egyez meg az elsőnek véleményével. Ez isteni dolog. Ami az enyém volt, az már nem marad az enyém, midőn száz emberbe ment át; az annak válik sajátjává, aki önállóan feldolgozza. Úgy az emberi igazság legmagasztosabb dolgai is különválnak; de az nem baj, csak szeretetben történjék a különválás. Egy embernek emberi igazsága sem képezi másnak az igazságát; ki-ki őrizze a magáét isten előtt és éljen békességben azzal, aki az ő igazságában rejlő emberi tévedésnek ellentmond, sőt azzal is, aki a dicsőség koronáját, melyet a kor változása jogtalanul helyezett emberiessége és gyöngesége homlokára, lerántja onnan. Ha az illető nemes lelkű, éljen vele békességben, még akkor is, ha azt a koronát szeme láttára a sárba dobják és lábbal tapossák. Érzem, hogy ez az emberi természet igazi nemeslelkűsége. Nem is akarok oly dicsőséget, oly tiszteletet, mely engem

nem illet. Tudom, hogy egyszerű gondolkodásomat ott vétették szemügyre, hol szellemi erőim nem elegendők önállóságra. Suum cuique³. Isten és áldásom legyen mindazokkal, akik kedvenc nézeteim egyikében többre vitték mint jómagam. Az én dicsőségem az ő dicsőségükké [131] válják, én köszönettel követem érdemtéljes haladásuk útját.⁴ Csak azt akarom tisztán megtartani, ami saját erőm; az más emberi tévedéseiben ne vesszen el, hanem minden más ember erőinek isteniességével közösen érvényesüljön azon nagy cél felé, mely egykor sírunkon túl minden emberi tévedést semmivé tesz és csak azt fogja megtartani, ami isteni a törekvéseinkben. Igenis, ezért kell megtartanom önérzetem erejét - bármi csekély legyen is az - isten erejének magasztos érzetében, mely engem gyöngeségemben is éleszt és eddig is fönntartott, azoknak az erőknek a hálás érzésében, melyeket nekem isten a legnagyobb ínség napjaiban megadott. Sőt az istentől nyert általam félreismert erőkért is köszönetet akarok mondani, és igazságom és jogom önállóságában isten és ember előtt meg akarok maradni. Gyöngé működésemben nem is voltam egészen szerencsétlen, bár azt nagyon megrendítették a kor eseményei. Merem kimondani, hogy az évszázad, melynek elején nevelésbeli kutatásaink kezdődtek, oly férfiak kezében fogja látni törekvéseink folytatását, kik házunk egyesült erőinek köszönik nézeteiket és eszközeiket. Rendíthetetlenül bízom törekvéseim tartósságában és jelenleg még azon tényekre nézve is nyugodt vagyok, melyek törekvéseim eredményét késleltették, menetét zavarták és saját magamban nagy kételyeket ébresztettek nézeteim felől. Életem ebbeli szenvedései valóban nagyok voltak, de pályafutásom vége kielégítő. Sőt az is, amit én oly soká életem legnagyobb szerencsétlenségének tartottam, hogy én ugyanis aggasztán lettem, mielőtt tulajdonképpen nép- és szegényneveléshez gyakorlatilag foghattam, [132] és ami fölött én oly gyakran és oly mélyen szomorkodtam, elhagyott engem. Jelenleg szilárdan meg vagyok győződve, hogy, ha én előbb foghattam volna hozzá a tulajdonképpen nép- és szegényneveléshez, úgy erre korántsem lettem volna oly érett, amily érettnak szükségképpen kell annak lennie, aki erre nézve javaslatokat tenni, és működése által oly eszközöket akar létrehozni, melyeknek feladata valóban hat általában a nemzet képzésére és a nép állapotára, és különösen a reális célra, a szegények reális életélvezetére. Megállapodtam volna azon korlátolt törekvésemmel, mely szerint egyes eszközök s külső befolyás által hatottam az egyes ember egyéni létére, és bizonyára oda jutottam volna, hogy valóban fölötte hasznos eszközöket és ügyességeket közöltem volna az egyénnel, de ezekkel nem segítettem volna az emberi természetet kielégítő módon a szegénységen és bajai lényegén. A szegényt fenyegető erkölcsi halált nem vettem volna szemügyre azon megfontolással, mellyel azt szemügyre kell vennünk, ha azt akarjuk, hogy a szegénység forrásai szűnjenek meg romlásuk egész borzasztóságával a szegény ember fölé tolul és önsegélye összes erőit annyira aláássa, hogy neki a gonosz hatalom romlásába süllyedni és benne tönkre mennie szükséges, mint a kis viskónak, mely a hegyek óriási magaslatáról lerohanó hógörgeteg által elborítottva vagy a lezuhanó hegyi folyam által aláásva megragadtatik és a föltartozhatatlan roham vad romlásába sodortatik. Nem, én a szegénység forrásait, melyek a szegény emberen kívül fekszenek, nem vettem volna szemügyre és nem láttam volna meg, nem tüntettem volna föl azon meggondolással, amilyennel azt tennünk kell, ha azt akarjuk, hogy megragadják azok szívét, kik érzéki, gondolatnélküli korunk által a szegények [133] nyomorúságának, zavarának és ínségének naponta új forrásokat nyitnak, és anélkül, hogy tudnák, a szegények erkölcsi érzelmeinek megmételyezése által nyomorukat gyógyíthatatlanná teszik, sőt ezen gyógyíthatatlanságot hetedik, nyolcadik ízigen továbbterjesztik. A szegény embert környező és megmételyező erkölcsi halált nem ismertem volna meg azon mélységgel, mellyel azt megismerni kell, ha valaha oda

³ kinek-kinek a magáét = mindenkinek adjuk meg az őt megillető dicséretet

⁴ Pestalozzi itt Niedererre gondol.

akarunk jutni, hogy a szegénységre, népművelésre és népnevelésre nézve szellemben és igazságban azon pontnál kezdődjék a segítség, melyből a népromlás szelleme és benső lényege keletkezik és kiindul. Hasonlóképpen végre a szegénység ellen működő segítség forrásait, melyek magában a szegényben fekszenek, nem vettem volna szemügyre azon emelkedettséggel és bensőséggel, mellyel ezeket szemügyre venni és föltüntetni szükséges, ha azt akarjuk, hogy a segítség ezen forrásainak szent és magasztos lényege magában a szegényben szellemben és igazságban ébresztessék és ezáltal mint komoly valóságos tetterő és nemzeti erő jelenjék meg a szegények segítségére. Barátaim, testvéreim! A fölöttem örökös gondviselés nélkül én is megállapodtam volna a kor mesterséges ködében, melyen sem az igazság erőteljes napja, sem a hold gyöngéd szeretete nem képes áthatolni. Igenis, én is vaktában vettem volna részt nemünk gonosz mesterkedésében, mely az emberi szellem legmagasztosabb és leg-szentebb vívmányait halállal fenyegeti. Én is vaktában vettem volna részt a mesterkedés tévedéseiben, melyek romlásuknak oly sok alakban, majd külső hatalommal, majd a kép-mutatás még veszélyesebb erővel érvényt szereznek és intézkedéseiket mint a baj ellenszerét tüntetik föl -, és a nép ezen látszólagos segítőeszközeinek csalépletén, ha - ^[134] isten őrizzen - nem is hebehurgyálkodtam volna, de bizonyosan napszámba dolgoztam volna. A szegények ínségének okait ezer és ezer befolyásos embernél nem vettem volna észre oly mélyen és tisztán a s e g í t e n i n e m a k a r á s t. Nem kerestem volna és nem ismertem volna rájuk oly elevenen és sokoldalúan korunk nézeteinek, véleményeinek, vágyainak és életmódjának általánosságában, amint kellett, hogy beteljesüljön azon remény, mely szerint a szegénységen és szegényeken biztos módon legyen segítve, és az ebbeli hibás és elégtelen nézeteknek, véleményeknek, vágyaknak és életmódnak kielégítőleg határ legyen szabva. Barátim, testvéreim! Hálát adok istennek, hogy hányatott életem nem enged e tekintetben az öntetsző kényelem lapos földjén megállapodnom. Hálát adok istennek és ínséges életem nyomásának, mely mélyebben kényszerített vizsgálnom a természet menetét az emberi erők fejlődésében. Meggyőződéseim most tökéletes. Föltétlen szükség van érett eszmékre az elemi képzés lényegét illetően, hogy kielégítő nézetekhez jussunk a népképzés és az ezzel oly szoros kapcsolatban álló szegények ügye tekintetében. Ezen érett eszmék egyrésztől megkívánják minden egyes emberi erő és cselekvőképesség fejlesztését saját önálló természetük törvényei szerint, másrésztől az összes emberi erők szerves középpontjának szoros elismerését és megfigyelését az emberi természet szabad akarata szerint. Föltétlenül követelik azon kötelesség elismerését, mely szerint az összes erőinkben nyilatkozó emberisésségnek ezen középpontja, az emberi természet ezen akarata, hit és szeretet által önzéstelenségre, igazság és jog, - isten igazsága és embertársaink joga - iránt való odaadásra és föláldozásra emeltessék. Tovább ^[135] megyek. Az elemi képzés megérett eszméje föltétlenül követeli, hogy a tudományos ismeretek az emberi természet képzett erőiből induljanak ki, nem pedig megfordítva az emberi természet erői az ismeretekből, melyek az emberi természet képzett erőinek hiányával soha nem létezhetnek. És ami szellemi tekintetben, ugyanaz követeltetik anyagi tekintetben is; a testi kézmű- és mesteri ügyességeknek a képzett erőkből (és nem az erőknek az ügyességekből) kell kiindulnia. Nem gondolható és nem lehetséges igazi emberi képzés, mely nem tartaná tiszteletben az emberi természetben fekvő képzési törvények isteni rendjét. Minden ebbeli intézkedés és eszköz, mely ennek az alaphoz híjával van, mint már többször ismételttem, semmi egyéb, mint hiú napszámoskodás oly látszólagos művelődés csalépletén, amely az emberi természet erőit csak zavarja, rontja és lényegével alkalmas a testvérietlen és a pogány élet önzésének táplálékot nyújtani és tért engedni. De ezek egyáltalában nem vezetnek máshová, mint a világrészün-kön mindinkább elharapódzó mesterkéeltségéhez, melynek befolyása alatt növekedik ugyan a külső fény, de bensőleg mind boldogtalanabbnak érezzük magunkat. - És mi látjuk azt a mély bajt, mely lényegében nem egyéb, mint az emberiség első napjainak romlása, melybe a

szerencsés és vagyonos ember kényeztetés, a szerencsétlen és vagyontalan pedig elhanyagolás által sodortatik.

15. Ez okból hálát adok istennek, hogy tulajdonképpen nép- és szegényneveléshez mindaddig nem voltam képes hozzáfogni, míg az ebbeli magasabb nézetek megismeréséhez és azon meggyőződéshez nem jutottam, hogy a nevelést [136]lényegileg és összes részeiben tudománnyá kell emelni, melynek az emberi természet legalaposabb ismeretéből kell kiindulnia és épülnie is. Én ugyan távol vagyok ezen tudomány megismerésétől. Mint biztos sejtelem fekszik az lelkemben. De ezen sejtelem bennem oly elevenné vált, hogy betölti egész lelkemet és tökéletes igazság gyanánt fekszik bennem. De nemcsak én bennem fekszik az. A korviszonyok világszükségletté változtatták. A világ el fogja ezt ismerni és bizonyára szeretettel és kíméléssel fogja szemügyre venni azon csekélységet, melyet ma is, ha még úgy magán hordja is vénségem gyöngeségének bélyegét, föl akarok ajánlani az emberiség oltárán. S teszem ezt ez ünnepélyes órában, midőn benneteket, barátim, testvéreim, magam köré gyűjtöttek titeket, kérvén és fölszólítván benneteket, hogy közreműködjete abbán, amire én a népnevelés és szegényképzés természetszerűbb és pedagógiailag jobban rendezett alapeszmék és eszközök megkísérlése és jobb megalapítása céljából még életemben képesnek tartom magamat, és amit síromon túl is megtartva és biztosítva szeretnék tudni. De midőn így a népnevelésre és szegények ügyére vonatkozó nézeteimnek kifejezést adok, körülöttem ezreknek látom buzgó törekvéseit, melyek a szegények inségének és nyomorának enyhítését célozzák. Ez ugyan még nem elégít ki, de azért e törekvést nem akarom becsmérelni. Minden ember, aki nem tántorog teljesen céltalan és érzéketlen önzésben életén keresztül, szívesen tárja föl szívét a szegénység előtt, és a régi, egyszerű és jószívű világban, egyes vagyonos emberek részéről minden zaj nélkül valóban annyi történt a vagyontalanok segélyezésére, amennyi jelenleg a szegények [137] segélyezésének nyilvános volta mellett lehetetlen. Mámost és élvezethajhászó önzésünk most ezer szenvedő szegényt hoz létre, ami értelmes, elégedett apáinknál alig száz volt; azonkívül őseink a szegények segélyezésével jobban tartották tiszteletben az emberek viszonyainak és körülményeinek mivoltát, mely viszonyok és körülmények a magunk ledér és a szegénységtől idegenkedő társadalmi életében bennünket nem igen érdekelnek. A szegény jobbágy, a szegény szomszéd, a szegény rokon, a szegény szolgáló, a szegény keresztgyermek nem mer bennünket úgy színről színre megszólítani, mint valaha a szegény jobbágy szólította meg urát színről színre. A szegény szomszéd, a szegény szolgáló, a szegény keresztgyermek már nem úgy szólítja meg gazdag szomszédját, egykori urát, keresztapját, amint az őseink egészséges életében általánosan történt. A társadalmi osztályok egyenlőtlensége, mely valaha a szegénnyel való nemes, szabad érintkezés által oly segítővé és felemelővé vált, ma a szegénynek csak ártalmára válik. Midőn a szegény érintkezik a könnyelműen élő gazdaggal, ezáltal megbecsteleníti magát, és a becstelen szegény előtt az emberi szív mindenkor el van zárva. Ilyképpen a szegényt koréletünk könnyelműsége és a mesterkélés által, mire mi őt az élet szolgálatában idomítjuk, becstelen szegénnyé tesszük és azután becstelenségével mentetjük részvétlenségünket. Magunk fertőztettük nyavalyánkkal, és azután irtózzunk a nyavalyához közeledni. Az ő nyomorúsága és saját életünk csilláma közt fönnálló ellentét részvétlenségünket vonja maga után. Mindazonáltal - a nevelés és szegénység tekintetében oly fölötté mesterkéltsé és a mesterkéltség által megromlott korszellem dacára - igen sok történik a szegénység igazi [138] nyomorának enyhítésére. Az emberek önzése, mely a mesterkéltség növekedtével bár mind esztelenebb és tapintatlanabb lesz, de emellett mind eleve-nebb is, még a legkönnyelműbb korban sem veszíti szem elől a szegényekről való gondoskodást. És azon rémnapokban, midőn feltűnik a szegényekről való pillanatnyi (ephemer) gondoskodás elégtelensége, ezen körülmények mellett gyakran ott dagad meg az alamizsna-ér, ahol a szegények iránt való szeretet egyetlen csöppjét sem sejtene az ember. Az emberi alamizsna-ér

ezen pillanatnyi lüktetése azonban lényegileg nem képes segíteni a szegénységen, hacsak általánossá nem válik azon meggyőződés, hogy az emberben, tehát a szegény emberben is oly erők rejlenek, melyek arra nézve, aki fel tudja használni, kimeríthetetlen kincsek. De hát éppen a legnagyobb ínség napjai keletkeztetik az efféle igazságokat azoknál, kiket leginkább illet; és ha isten úgy akarja, a jelen napok is megteszik a magukét, hogy a pénzt, élvezetet és tiszteletet hajhászó világ idővel el fogja ismerni, hogy egy jól ápolt szegény gyermek több hasznat hajt, mint egy jól tartott juh, és hogy a szegénységből és nyomorból boldogságra és önállóságra emelt falu több tiszteletet hoz, mint a zenére és táncra épült dísztermek. El fogja ismerni, hogy az elvadulásból hálára és munkásságra emelt ember több élvezetet és örömet szerez, mint a díszlovaknak, vadászkutyáknak egész serege, és azon ostoba gazfilkók, kik díszöltözetben elől és hátul kocsidon állnak és asztalodnál és ahol csak jársz-kelsz, mindenütt utadban vannak⁵. De most is, midőn mindez még [139] egyáltalában nincs általánosan elismerve, már sok történik a szegények segélyezésére és még sok egyéb is történhetik; és oly könnyű de szükséges is, hogy az érdemes vagy nem is érdemes szegényen segítsünk. Az ebbeli hajlam oly fokban válik általánosabbá, minél inkább lesz elismerve annak igazsága, hogy a szegényápolást sokkal könnyebben és célszerűbben lehet berendezni.

16. Kissé a részletekbe akarok bocsátkozni. Minél jobban van kenyérkeresetére, nevelésére és élvezeteire nézve berendezve valamely magánház, annál könnyebb dolog ezen házba egy szegényt fölvenni, őt a műhelyben, pincében, kertben alkalmazni és munka által értelmessé, ügyessé és alkalmassá tenni. Mily sokkal tovább vezető eszközök lennének ily módon a dolgos osztályok kezében az emberiség és emberi képzés előmozdítására -, föltéve, hogy azok helyesen ismerik föl helyzetüket - az, a tárgy közelebbi megtekintése mellett, szembetűnő. Ezer meg ezer kitűnő, tehetséges ifjút és leányt ki lehetne menteni az országos mesterkedés posványából, melyben azok nem a szerencsésebb békák módjára fölül úszkálnak, hanem mint elgázolt férgek a sár legmélyében rekednek; - és erőiket az emberiség és állam javára fordítani. Valóban, ez nemcsak a szegényekre nézve lenne előnyösebb, és nem tudni, mily sokat nyernének a gazdag és notabilitás címre igényt tartó háztartások azáltal, ha ezen fönnhéjazó kornotabilisok⁶ gyöngébb gyermekei a városok és falvak hivatalos táblázatai szerint nem-notabilis⁷, de az emberi természet törvényei szerint igenis notabilis osztályok erősebb, igénytelen gyermekeivel jönnének érintkezésbe, inkább mint a polgári foglalkozást űző embernek a hűbérúrnak, valamint minden nagyobb birtokosnak állnak eszközök [140] rendelkezésére, melyekkel az ország népnevelésén és szegénységén segíteni képes. A föld birtokában és ezáltal a föld művelésére kényszerülve, tehát nemünk legelső és legegyszerűbb művelődési tényezőihez kötve, a nagyobb földbirtokos évről évre nagy előnnyel alkalmazhatja a szegény gyermekek erőit. És minél inkább gyakorolja ezeket, minél inkább használja föl ebbeli képességeiket, annál nagyobb lesz a haszon is melyet ebből húzhat, vagy melyet mind a keresztyén könyörület művét az ő áldásukra és gyermekeik és unokáik üdvére nekik át is engedhet. A földbirtokosnak semmibe sem kerül, ha minden pár ökör mellett, melyet azon célból tart, hogy szántsanak, egy pár gyermeket is fölnevel, hogy ezek körülbelül addig álljanak szolgálatában, ameddig egy ökör szolgálatképes. S ha őket önálló emberekké teszi, mily élvezetet szerez magának; - és ha csak egy kis humanitással használja őket, úgy a szegényeknek nála bizonyára jó dolguk lesz. Fáradság és költség nélkül fölülemelheti őket a

⁵ Vesd össze: Lénárd és Gertrúd, III. kötet.

⁶ [kornotabilis - gazdag vezetők, városvezetők, hatalmon-levők, politikai vezetők]

⁷ [nobilitas - nemesség, kiváltság, kiváltságos helyzet]

közönséges paraszt és napszámos tompaságán és tehetetlenségén, és ez azt eredményezheti, hogy azok a többi földművelők előtt mint kitűnő munkások példaként állhatnak és kitűnő módon képesek bekapcsolódni, résztvenni az ország földművelésének emelésére. Minden nagyobb hűbérúr, aki legtöbb idejét nem az udvarnál a fővárosban, az erdőben vagy a birtokán lehetséges érzelmi szórakozások durvább élvezeteire pazarolja, ezen úton helyzeténél fogva oda viheti, hogy az állam javára és egy általános valódi nemzeti művelődés legelső támaszainak gyarapítására és előmozdítására jobbágynak legtehetetlenebbjeit is örökös hűbéresekké, azaz kisebb birtokok önálló birtokosaivá teszi, ezek által a föld termelőképessége és ezzel értéke, valamint a lakosság száma és az úr jóléte, saját ^[141] hozzájárulása nélkül és saját hasznára oly fokra emeltetnék, melyet a földművelők önállósága nélkül, amit a szegények iránti jótékony-ság megvalósulásával, soha el nem ért volna. A szegényeken segíteni és javukra képzésükön közreműködni, nagyobb és kisebb városban majd mindenki képes, aki az ipar valamelyik fontos ágának élén áll. Ők mind tudják, hogy az ember keze aranybánya, ha helyesen fölhasználtatik. És ők mind képesek lényegesen hatással lenni a nép helyzetére, képzésére, jólétére és nevelésére, ha egyrészt tesznek valamit a munkások gyermekeinek alapos képzésére azon ismeretek és ügyességek körében, melyeket az ipar bizonyos ága éppen föltelelez, és ha másrészt oly intézkedéseket tesznek, melyek értelmében azok megtakarított filléreiket félretehetik, és ezáltal már fiatal éveikben bizonyos vagyonnak vehetik meg az alapját. Megmérhetetlen azon befolyás, melyet a tulajdonnak tiszteletbetartása és a takarékos-ság szelleme, mely által a szegény ember egyedül képes egy kis vagyonhoz jutni, a becsületérzésre és erkölcsre gyakorol. Amit e tekintetben egyes nagyobb iparosok tehetnek, ugyanazt tehetik nagyobb és kisebb városokban, még pedig sokkal nagyobb mértékben nemeslelkű embereknek egyesületei szegényiskolák felállításával, szervezésével, melyekben nemcsak egyes elszigetelt iparágak taníttatnának, hanem az összes női- és férfiiparágaknak alapját képező szellemi és anyagi erők is műveltetnének, és a szegények gyermekei általánosan oktattatnának és az ügyességek magas tökélyére eljuttathatnának. Kétségtelen, hogy ezen úton a szegény városi fiatal-ság ismét kenyérkeresethez jutna, a házi önállóságra és az ezzel oly szoros kapcsolatban álló becsületes-ség és erkölcsösség magas fokára emeltetnék, aminek szüksége oly ^[142] mélyen és általánosan elismert, és mi által egyszersmind a hazai iparnak a külföldtől való függetlensége és az ezzel járó nagy megtakarítások lassanként általánosan elismertetnék és biztosíttatnék.

17. Végre a népnevelés és a szegények képzése a földművelést a polgári iparvállalattal is egyesítheti, ahol t. i. az ország szegénysége és terméketlensége, a lakosság mezei foglalkozása nem szolgáltat elegendő segédforrást, de a helyi viszonyok magától utalnak a mezei és polgári ipar egyesítésére. A mezei és polgári iparból folyó előnyök lehetőség szerinti egyesítését ifjúságotól kezdve a népnevelés és népművelődés valódi és általános alapjának tartottam, és helyes vezetés mellett ezzel véltem biztosan elérhetőnek az ország lakosságának szaporítását és jólétének legmagasabb fokra emelését. Magam is, körülbelül negyven év előtt, alapítottam Neu-hofban egy szegényápoló-intézetet, mely a földművelésnek az ipar egyik ágával történő egyesítésén alapult volna. Ügyetlenségem azonban dugába döntötte a szép kísérletet. De sikertelensége mellett is tökéletesen megismertem az eszme igazságát. - Ezt a birtokomat a kísérlet sikertelensége és azon hosszú gyász dacára, melyet ez okozott, mondhatatlanul kedvelem. Immár több mint negyven évig, folytonos káromra, megtartottam neuhofi birtokomat. Bizonyára kétszer annyim-ba kerül, mint amennyit ér; de az ott töltött napok emlékezetét többre becsülöm, mint a pénzt, és az ezen idő óta bennem mindinkább szilárduló gondolat, hogy én ott szegényápoló-intézetet alapíthatnék, nem engedte azt eladnom. E nézet már kora ifjúságomban elhamarkodott, sikertelen kísérletekre indított ezen egyesülés szellemében; de e kísérletek ^[143] előnyei, a jelen óráig, egész jelentőségükben és igazságukban világosan megmaradtak szemem előtt. Most is, midőn a szegények megsegítésére vonatkozó elveim lényegesen megváltoztak, bizonyos ellenállhatatlan vágy ösztönöz semmit el ne mulasszak,

hogy egykori céljaimból legalább valamit elérjek azon a birtokomon. A jövő tavasszal késedelem nélkül meg is teszem a szükséges intézkedéseket és ezeket a birtokomon jelenleg rendelkezésemre álló korlátolt gazdasági és pedagógiai eszközök segítségével foganatosíttatni is akarom. Azonban ünnepélyesen kijelentem, hogy ezt a lépésemet egyáltalában nem akarom tulajdonképpen szegényápoló-intézetem valódi kezdetének tekinteni, melynek megvalósítására alapítványomat letettem. Életem ezen utolsó lépésének fontossága legnagyobb gondosságot igényel az eszközök előkészítésében, és így gondot is akarok fordítani szegényápoló-intézetemre, mielőtt azt ^[ezt] tulajdonképpen megalapítottnak nyilvánítanám, és olyannak szeretném tekintetni. A „festina lente”⁸ oly mondás, melyet sohasem követtem; de ezer könnyembe és ezer áldozatombá is került, hogy nem tettem. Most pedig, a sír szélén, életem utolsó és legfontosabb cselekedetének áldását nem akarom ugyanazon hiba miatt tönkre tenni. Különbözik a könnyűség és olcsóság vonatkozásában még előbb is tehetek valamit, amellyel a szegénygyermek bármely birtokon ápolathatnak, olyat, amit tulajdonképpen az általam keresett jobb és lényeges intézet megalapítása nem igényel. - És nagyon is szívemen fekszik, hogy a haza jelen nyomorának és veszedelmének ^[144] napjaiban minden lehető lépés megtéssék a szegények üdvére és különösen, hogy a hazai ipar jelenleg oly kevés hasznot hajtó cikkeinek gyártása egyesíthessék a termőföld lehetőleg legéhszerűbb fölhasználásával, a házi takarékoság legszélesebb alkalmazásával a haza minden pontján és a helyi viszonyok minden előnyével. Már 1812-ben, „Az emberi képzés”-ről szóló hetilapban (218. 1.) egészen ebben a szellemben nyilatkoztam. Az eszmény, melyet ehelyütt és a teljes (ki nem adott) cikkben -, melynek csak töredéke jelent meg - felállítottam, még ma is igen sok tekintetben kielégít. Kivitele könnyű és az előnyök, melyeket a mezői munkálatoknak a polgári iparral való egyesítése nyújt, tulajdonképpen megmérhetetlenek. Egész életemben ezen eszme megvalósítására törekedtem, és ma áldanám azon férfiút, aki ezt az eszmét a szellemben és igazságban történő megvalósításhoz szükséges szeretettel és vallásossággal akarná érvényesíteni, de egyúttal a szükséges mezőgazdasági és iparbéli ismeretekkel rendelkezne. A megvalósításhoz fontos minden út, melyen a nép nyomorának enyhítésére a művelődés fejlesztésében segédkezés nyújtható.

18. De minden a szegénység nyomorának enyhítésére irányuló, ezerféleképpen módosított eszközök egyáltalában nem tekinthetők a nemzeti segítség valódi eszközeinek és kielégítő nyilvános befolyásnak a szegénység jelenlegi nyomorára. Kivitelükben gyakran oly ember tettehez hasonlítanak, aki a nadrág és harisnya nélkül ablaka előtt kolduló szegénynek egy pár cipőcsatot vet oda alamizsnául; - és jobb, sőt a legjobb megvalósítás mellett sem képesek erővel és sikerrel tenni ebbeli nemzeti bajunk kútforrásai ellen. Tudjuk, hogy ezt a nemzeti bajt általános koréletünknek nagyon ^[145] eltompult, egész létünkre és cselekedeteinkre hatással lévő, a szellemi és a kedélyi hangulatunkon uralkodó nézeteiben, véleményeiben, vágyaiban és szokásaiban kell keresnünk és az ebbeli mesterkéltségünk természetellenességében. Hasonlóképpen tudjuk azt is, hogy ebbeli nemzeti bajunkon másképp lehetetlen gyökeresen segíteni, mint oly eszközökkel és intézkedésekkel, amelyek lényegüknél fogva mélyen és uralkodóan képesek hatni bajunk ezen kútforrásaira, korvilágunk és koréletünk nézeteire, véleményeire, vágyaira és szokásaira.

19. Vizsgáljuk meg közelebbről a szegények segélyezésének fönntérített szokásos eszközeit, és nem titkolhatjuk el, hogy általában m i n d b e n hiányzik a valódi, a mélyen ható emberi képzés benső, tiszta szellemének szilárd biztonsága, t. i. az istentől adott a t y a i és a n y a i

⁸ lassan járj, tovább érsz

s z e l l e m , az istenileg fölemelő gyermeki szellem és a házi viszonyok szűk körén soha túl nem menő testvéri szeretet és hűség tisztasága. Mindnyájában hiányzik azon b i z t o n s á g és t a r t ó s s á g , amellyel a hit és szeretet érzéki ingereinek össze kell függniük a szellemi és az anyagi működését éppoly erőteljesen, az emberi természetet meghatározó ingereivel. Mindnyájunkból hiányzik a lakószoba magas, szent befolyása. Mindannyian, egyrészt a k ü l s ő n a g y s á g u k n á l fogva meg vagyunk fosztva a házi élet érzelmi bensőségétől, amely csak kis és szűk viszonyok körében fordul elő; másrészt inkább a nyilvános vagy legalább külső hatalomnak, n y i l a t k o z á s n a k e r e j é v e l , mint a házi szentély á l d á - s o s n y o m a t é k á v a l rendelkezünk. És ki titkolhatná el, mily nem-atyai és nem-anyai emberi ^[146] tévedéseknek vannak az efféle intézetek kitéve a környezet és különösen az igazgatók, tisztartók, gazdák stb. mindenféle magánérdekei következtében? Ki sorolhatná föl azon nehézségeket, melyek ezáltal a valódi emberi képzés tiszta, szent lényegére nézve ily intézetekben keletkeznek? A népművelődés hiánya, az erkölcsi, szellemi és házi élet, tevékenység okozta üresség és az ebből keletkező, itt-ott az állam nyakára növvő általános ínség állapota miatt ezen intézetek jelenleg szükségesek ugyan. Adján isten, hogy korunk szíve ezekért mindig buzduljon és a szegények nyomorán és ínséges állapotán mindenben, amire lelkiileg és testileg szükség van, a kor korlátolt nézetei szerint is megkönyörüljön. - De ne felejtünk el, hogy a tűz- és vízveszély elhárítására fölállított intézetek bizony nem népművelési-intézetek. A tűz- és vízveszély keletkezése ellen történő óvintézkedések köré beszámíthatók ugyan a népművelési-intézetek, de a valóban kitört tűz- és vízveszély elhárítására fölállított intézetekhez lehetetlen ezeket hozzá számítani.

20. Az egyedüli biztos alap, amelyen a népképzés, nemzeti művelődés és szegénynevelés kérdésében és feladatában állanunk szükséges, az atyai és anyai szív, mely szeretetének ártatlansága, igazsága, ereje és tisztasága fölgerjeszti a gyermekben a szeretet hitét, minek következtében a gyermek minden testi és lelki ereje szeretetben engedelmességre és az engedelmességben munkásságra serkentetnek. A lakószoba szentélye az, ahol az emberi erők fejlődésének egyensúlyát mintegy maga a természet hozza létre, igazgatja és biztosítja; és ez az a pont, hová a neveléssel ^[147] törekednünk szükséges, ha azt akarjuk, hogy a nevelés mint nemzeti kérdés a népet valóban elősegítse és befolyásával az emberi tudás, tehetség és működés külsőségeit összhangba hozza természetünk benső, örök, isteni lényével.

21. Ha igaz, hogy „inventis facile est addere”⁹, úgy még sokkal igazabb, hogy az emberi természetnek megadott benső, örök javához könnyű hozzátenni azt a külső jót, melyet nemünknek az emberi tevékenység nyújtani képes. De ezt megfordítani és az emberi természet isteni örök javát, az isteni alapot nélkülöző emberi tevékenység nyomorultságából keletkeztetni korunk nyomorult mesterkéltségének legveszélyesebb tévedéseire mutat. A nép lakószobája - nem mondom, hogy a csöcselék lakószobája, mert annak nincsen - mondom, a nép lakószobája mintegy az a középpont, melyben egyesül mindaz ami isteni az emberi természet képzoerőiben. A lakószobában, ahol az erők kincsei isten adományaként jelennek, s az emberi kéz könnyen hozzájárulhat csekély működésével, tevékenységével. Ahol az emberi kéz az erőknek ezt szentélyét nem veszi tekintetbe és tevékenységének csekély eredményét a hit és szeretet e középpontján kívül a világ sarába dobja, vagy éppen mint bálványáldozatot önzése oltárán föláldozza, és atya s anya nélkül, mondhatnám isten nélkül és lakószoba nélkül akarja az emberek gyermekeit nevelni: - ott csekély annak hatása, és minthogy ezt a csekélységet a

⁹ a föltalálthoz könnyű valamit hozzáadni

semmihez teszi, az is semmivé lesz; beteljesül az írás szava: „Akinek nincsen semmije, attól az is elvétetik, amiye van.” - És nem titkolhatjuk el, a korszellem azt eredményezte, hogy a lakószobák és áldásuk tekintetében mintegy a levegőben ^[148] lebegünk. Életünknek és szokásainak, formáink s vágyaink nemcsak külsejében teszik tönkre a lakószoba képző befolyásának tiszta élvezését, hatását; mesterséges korszellemünk azt a befolyást is tönkretette melyet apáink vallásos szelleme gyakorolt az emberi jólétnek e középpontjára. A vallásos szellem mely a csendes szűk házi viszonyok üdvét képezte, környezetünkben meg van fosztva minden benső élettől, és kész minden szent és isteni dolog fölött magyarázatot keresni, vitatkozni. De be kell vallanunk, mesterkélttségünk tulajdonképpeni mótelyének forrása - a kor vallástalan szellemének romboló ereje - legmélyén megingott. Krisztus igazi tanának áldásos szelleme nemünk romlásának közepette ismét mélyebb gyökeret ver és ezer meg ezer emberben benső tiszta életet látszik teremteni. És valóban egyedül onnan várhatunk a népnevelés tekintetében oly intézkedéseket, melyek képesek elegendő erővel hatni korunk nézeteire, véleményeire, vágyaira és szokásaira, melyeket népromlásunk és szerencsétlenségünk forrásainak szükséges tekintenünk és elismernünk. Csak ez oldalról várhatjuk, hogy a népnevelés és nemzeti művelődés igazi és egyedüli eszközeit, melyeket maga isten helyezett a lakószobába és a világ kezdetétől máig az atyai s anyai szív kiolthatatlan fakadásai által elevenített, erővel megragadhatjuk és üdvünkre fölhasználhatjuk.

22. Korunknak nagy baja és áthághatatlan akadálya, amely miatt minden eszköz hajótörést szenved: korunk atyái és anyái majdnem mindannyian elveszítették azt a tudatukat, miszerint valamit, sőt mindent tehetnek gyermekeik nevelésében. Az atyáknak és ^[149] anyáknak az önbizalomból történő kivetkőztetése képezi a képzőeszközök feneketlen mélységének forrását.

23. A népnevelésnek, mint a nemzeti kérdésnek segítéséhez mindenekelőtt szükséges: a szülőkhöz újra fölleveníttessék az a tudat, hogy valamit, sokat, mindent tehetnek gyermekeik nevelésében. Korunk atyáit és anyáit mindenekelőtt arra szükséges ráébreszteni, rávenni, hogy elevenen érezzék, mily magasan legfölül állnak gyermekeik képzésében, fölöttük azokon, akik mint tanítók és oly ügynek a harcosai, mely isten és a lelkiismeret törvényei szerint a szülők ügye, s azokat a tanítók csak segítik. - És e tekintetben fontos, hogy a régieknek azt a véleményét -, mely szerint minden gyermek, aki elveszítette apját és anyját, még akkor is szánsalomra méltó árva, ha gyámja képes a világ nevelői közül a legkitűnőbbet kiválasztani és fizetni - a közvéleményben felelevenítsük és általánossá tegyük¹⁰. És még ennél is fontosabb, hogy azt a magasztos isteni örömelezet, melyet a gyermekek képzésére való személyes atyai és anyai befolyás a szülők emberi szívének szerez, azt a nemzeti szellem ismét azzal az elevenességgel ismerje el, mely megkívánja, hogy e befolyás legnagyobb élvezése utáni szent vágyódás a szülők szívében újra fölgerjedjen. Szükséges, hogy korunk szülői újra érezzék azt a benső kopár ürességet, melybe minden emberi léleknek süllyednie kell, amely elveszítette a gyermekek képzésére és nevelésére alkalmas atyai vagy anyai erőt. Szükséges, hogy korunk meggyőződjék: az ember képzésére történő atyai és anyai befolyás el nem ismerésével elveszik őseink minden társadalmi osztályában meglévő biztonság és megelégedés, ^[150] de tönkre tesszük a tiszta nemes keresztyén házi-élet legszentebb alapjait is. Szükséges, hogy korunk atyái és anyái háztartásukban e tekintetben újra tájékozódjanak; érezzék és megismerjék, mily nagyok gyermekeik nevelésének feladatai isten és a bennük istenileg lakozó erők törvényei szerint. Szükséges, hogy érezzék a bennük lévő emberiségnek legjellemzőbb erejét, és hogy az anya a csecsemője iránti forró szeretetét és odaadását többé már ne pusztá

¹⁰ Rousseau: A nevelők nevelési módja.

érzéki ösztönnek tekintse, mely közös benne a mező állataival; hanem abban az emberi természetnek isteni erejét ismerje fel, amely képessé teszi őt az emberi természet képességeinek és hajlamainak isteni egyesítő erejét, a hitet és a szeretetet a születés órájától kezdve a gyermekben fejleszteni és a gyermek későbbi korszakában mint az emberiségnek isteni nevelési alapelvét megtartani. Szükséges, hogy az atya is, hasonlóan az anyához, szeretetének erejét ne férfiúi önzése érzéki erejének, hanem isteni erőnek tekintse, gyermekét a hitben való engedelmisségre és ezáltal jó cselekedetekre buzdítsa¹¹. Szükséges, hogy minden társadalmi osztály atyái és anyái újra belássák: a nevelés jelentős ereje isten útját követve ő bennük van, és hogy az isten iránti bizalmuk igazsága szorosán össze van kötve ennek az erőnek lélekemelő érzetével, és minden esetben együtt abban az isteni és az emberi hajlamban nyilatkozik meg, melynek megfelelő erő igazságában és szellemében gyermekeiknek élni^[151] kívánnak. Nem titkolható el, hogy az ember belsejének és külsejének összefüggése és az a fölény, amellyel a benső a külső fölött áll, egyedül juttathat oly eszközökhöz, melyekkel a valódi nép- és nemzeti művelődésnek utat törhetünk, és abbéli nemzeti tévedéseinket, bajainkat sikerrel megváltoztathatjuk. Nem kívánom érinteni azokat az intézkedéseket, melyeknek az egyház és állam részéről azért történniük kellene, hogy e tekintetben újra jobb szellem alakulhatna ki háztartásainkban, családjainkban: csak azokat az eszközöket szeretném érinteni, melyeket e tekintetben a fölvilágosodott és az emberbaráti pedagógia nyújtani képes.

24. A nevelés egyesült barátainak mindenekelőtt egy általános népkönyvről kellene gondoskodniok, mely alkalmas lenne minden társadalmi osztály atyáival és anyáival a gyermekeik nevelési erejének egészét megéreztetni. Ez a könyv az anyák és a lakószoba nevelését tárgyalná. Abban a helyzetben melybe bennünket e tekintetben korszellemünk romlottsága hozott, e cél mindenekelőtt ébresztő-eszközöket követel az álomkórsgból, melybe a kor nézetei, véleményei, vágyai és szokásai juttattak. Herkulesi munkát, korunk magasabb emberiségére figyelmet, vagyis a kedély, az ész és a mesterség legjobb, legeredményesebb képességeinek, erőinek egyesítését követeli az anya és a lakószoba neveléséről írott könyvnek a szerkesztése, a tökéletesítése, olyan könyv szükséges, amellyel biztos sikerrel lehet éleszteni minden társadalmi osztály atyáit és anyáit gyermekeik képzése és nevelése erejének hitében. Feladata lenne e könyvnek az atyák és anyák érzéseit ebbeli kötelességük öröme felé eleven erővel irányítani, fordítani; egyszerű előadásban és meggyőző világossággal azt a sokoldalú helyzetet és körülményt^[152] bemutatni, melyekkel a lakószobában a gyermek bölcsőjétől kezdve az anyák és atyák rendelkeznek a gyermekek nevelésének e szellemben történő megvalósítására, és ugyanakkor a szülők, önmaguk benső életének örömteli, boldog, fölemelő érzésének lehetőségével is rendelkeznek; a szülőket a környezet képző szemlélésére és a természet és a nevelési tevékenység lélektanilag rendezett, fokanként haladó szemlélésére szükséges figyelmezteteni és buzdítani; ebben a szemléletben, ismeretben a nevelési gyakorlat tudományos megismerésének kezdőpontjai természetesen megtalálhatók. Végre feladata lenne a könyvnek az atyákkal és anyákkal a gondolkodó képesség, erő fokankénti képzésének eszközeit oly egyszerűséggel megismertetni, mely az eredményt elmaradhatatlanná tenné, azonkívül velük azokat a különféle ügyességeket elsajátíttatni, melyeket az ember bármilyen mestersége és hivatása föltételez. Egy szóval: feladata lenne a könyvnek a legnagyobb egyszerűséggel és ügyességgel arra törekedni, hogy a jónak akarása, megismerése és tette, cselek-

¹¹ Pestalozzinak igen gyakran szemére vetették, hogy az atyának semmi szerepet nem juttat a gyermekek nevelésében. Úgy látszik, hogy a vonatkozott s még sok hasonló hely kikerülte az illetők figyelmét.

vése a szegények lakószobájában is megvalósítható eszközökkel és az emberi természet lényegével összeférő módon a gyermekben fejlesztessék.¹²

25. De ezt a célt mindaddig lehetetlen elérni és e könyvnek terve mindaddig nem valósítható meg, amíg az ebbeli törekvések nem támogattnak az eszközök és folyamatok, megoldások megismerésének folytonos és tartós kutatásával, úgy mint az emberi természet maga is az ember minden egyes erejét külön törvények szerint fejleszti és azután az egyes erőket, magasabb [153] törvényeknek megfelelően, az erők összességével összhangba hozza. Tehát szükséges, hogy az emberbarátoknak a reális nemzeti- és népművelődés kezdeményezésére és meg-alapítására vonatkozó törekvései a természet útjainak gondos és tartós kutatásaiból induljanak ki, és ezeken alapuljanak.

26. Harmadszor e célra szükséges: minden egyes tudománynak tanítását az emberi természet azon alaperőivel összefüggésben nézzük meg, melyeknek kiképzését az illető tudomány föltételezi, és vizsgáljuk meg gyakorlati úton, vajon ezen tudomány tanítására rendelt eszközök és gyakorlatok megegyeznek-e azzal a menettel, amely szerint az illető tudomány követelte erők természete magától fejlődik. Minden egyes tudomány oktatásában, a természet menetének kutatásánál hasonlóképpen, azzal is tisztába szükséges jönnünk, hogy melyek azok a részek, amiknek megismertetését a gyermekkel először egyszerű szemlélés, másodsor az emlékezőtehetség, harmadszor a képzelőtehetség útján lehet közölni. Továbbá azzal, miképpen szükséges a tudománynak ezeket a részeit, egyrészt mint a természet alaperőinek képzésére és gyakorlására hatással lévő eszközöket, másrészt mint pusztán anyagot használni az illető tudomány tanításában, mielőtt valóban megvannak az idő, kor és azok a szellemi s testi erők, melyeket a pedagógia ennél a tudománynál mint képezhetőket tételez fel. - Hisz a fát, követ, homokot és meszet már akkor is szokás lehet az építőhelyre hordani, amikor az építéshez magához hozzáfogni még nincs is eszünkben, nem kezdjük azt le.

27. E célra nézve továbbá éppoly lényeges az is, hogy valódi általános nép- és nemzeti művelődést kezdeményezzünk és alapítsunk; a nyelvnek, a számnak és az alaknak, mint a gondolkodás tiszta elemeinek alkalmazására [154] törekvéseinket a legnagyobb szorgalommal és gondossággal folytassuk, és az elemi gyakorlatokban való alkalmazásuknál - e gyakorlatok a hit és szeretet érzelmi erőit, valamint nemünk, az ember anyagi tetterőit természetszerűen fejlesztik - összhangzásba hozzuk.

28. A valódi nemzeti művelődés kezdeményezésének ez a nyilvánvaló szükségessége oda vezet, hogy a számot és az alakot, mint minden szakmai képesség szellemi eszközeit összefüggésbe hozzuk minden mesterség, és szakma anyagi gyakorlóerőinek elemi képzésével; ezek az erők különösen a szem és a kéz elemi kiművelésétől függenek, és általában szükségessé teszik, hogy a természetünk anyagi erőit fejlesztő általános testgyakorlat bevezetését sürgezzük. Egyrészt bizonyos, hogy a szám és az alak tekintetében elemileg kellően kiképzett gyermek már rendelkezik egészében minden emberi foglalkozás szellemi alapjával, és bármely foglalkozással próbálkozásnál, megtanulásánál annak csak gépies külső ügyességeit szükséges elsajátítania. De másrészt éppoly bizonyos, hogy a férfi- és női ipar minden ága az eszközöknek oly fokunkénti haladását tételezi föl, teszi szükségessé, amely az értelmi képzésnél, tehát anyagi, szakmai képzés tekintetben a képzés ugyancsak könnyűtől a nehézhez

¹² A „Lénárd és Gertrúd”-ban kitűnően felelt meg Pestalozzi az első követelménynek, a második követelménynek fölötté tökéletlenül az „A ny á k k ö n y v é”-ben. Most midőn a Lénárd és Gertrúdnak átdolgozásával volt elfoglalva, azon eszme támadt benne, hogy mindkét szempontot tekintetbe veszi, és a főntebbi hely mintegy utal a népkönyv új kiadására, melynek 5. és 6. részében a második követelménynek is eleget akart tenni. Ezeket azonban nem adta ki.

és az egyszerűtől a bonyolulthoz halad. Ez erőink természetében lévő igazság, s minden férfi- és női iparág tanulásánál mint lényeges előkészítő eszköz külön gyakorlatot igényel, és minden komoly törekvés amely a nemzeti művelődés és népnevelés megvalósulását akarja elérni megkívánja, hogy az emberbarátok erre a körülményre is fordítsanak figyelmet és tegyenek azért.

29. De lehetetlen, hogy mindezen eszköz és nézet valóban befolyással legyen a népművelődésre, ha nem találunk utat-módot arra, hogy az ebbeli ismeretek és ügyességek általánosíttassanak. Ez okból föltétlenül ^[155] szükséges, hogy a lakószoba- és iskolaképzés kölcsönösen befolyásolják egymást. Csak így képezhetik ezen ismeretek és készségek, képességek a nép közjává, és csak így lehet őket az általános házi és az országos áldás eszközeinek tekinteni és mint ilyeneket alkalmazni. Tehát okvetlenül kísérleti iskolákat kell fölláttítani, melyekben a nép szellemi és anyagi elemi képző-eszközei egész tisztaságukban és terjedelmükben a gyermekekkel alaposan elsajátíttatnának; így minden az iskolából kikerült gyermek képes legyen az iskolában fejlesztett erőket és elsajátított ügyességeket a testvérekben is kielégítő módon fejleszteni és velük elsajátíttatni, miután azt a magasabb célt ugyancsak el lehetne érni, hogy a szülők általában képesek legyenek gyermekeik képzésének nemcsak benső lényegére, hanem a külső ügyességek, készségek, szokások gyakorlására is biztos sikerrel a lakószobában megfelelő körülményeket teremteni.

30. De hogy az ilyen kísérleti iskolák fölláttítására csak gondolhassunk is, mindenekelőtt oly férfiakra kellene gondoskodnunk, akik minden bizonnyal képesek lennének az ilyen kísérleti iskolákat sikerrel vezetni, és pedig éppúgy női-, mint férfiképzés vonatkozásában. A lélektanilag indokolt nemzeti- és népművelődés elérésére tehát szükséges, hogy mindenekelőtt kitűnő tehetségű, tiszta erkölcsű és kipróbált szorgalmú szegény ifjak és leányok - ha csak lehet jelentős számban - kiválasztassanak és a legnagyobb gonddal e célra képeztesse, s akik az emberi erők, képességek, ügyességek elemi fejlődésének mindegyikében mindent élveznének; rendelkeznének mindazzal amit jelenleg e tekintetben nekik nyújtani lehet.

31. Ha már most szemügyre veszem ezt a hét feltételt, melyek mellett egyedül vélem megvalósíthatónak a valódi, ^[156] lélektanilag mélyen indokolt nemzeti képzés és népművelődés kezdeményezését, a dolgot bizony legkevésbé sem találom könnyűnek. Tehát nagyok az országos bajaink és arra nem is gondolhatunk, hogy ezeket mintegy álmainkban és egészen könnyen legyőzhetjük. Még egyszer ismétlem: Nálunk a művelődés hiányának és a nép hátramaradásának bajai erkölcsi, szellemi és anyagi tekintetben megfásult, s minden a működésünkre és a létünkre ható nézeteiben, véleményeiben, vágyaiban és szokásaiban találják forrásukat, mondhatnám szilárd világrendből indulnak ki. A népnevelés és szegények ápolása tekintetében pedig a jobb alapelvek és eszközök helyreállítására olyan intézkedéseket szükséges tennünk, melyek a bajainknak forrását képező hibáknak és tévedéseknek hatékonyan ellene hatnak. Azonban jól tudom, hogy az, amit én e tekintetben tenni képes vagyok, csak csekélység azon nagy áldozathoz képest, melyet az emberek emberbaráti és fölvilágosult szelleme a kor nyomorán változtatni, hozni köteles. Korunknak éppen ez a nyomora azt a reményt kelti fel bennem, hogy az emberbarátok ezrei megteszik majd a magukét e cél elérése érdekében. Részemről a világért sem hagynék követés nélkül semmit; lehető legnagyobb buzgalommal akarok közreműködni a cél elérésében. Az a hét feltétel, melyek mellett egyedül lehetőnek tartom az általános nemzeti- és népművelődés kezdeményezését, egész életem kutatásának és működésemmek tárgyát képezi, és némelyekénél jelen helyzetem és viszonyaim igen alkalmasak arra, hogy még életemben és síromon túl tehessek valamit további kutatásukban, vizsgálásukban és alkalmazásukban. A kor legfőbb szükséglete, t. i. egy anyáknak való kézikönyv, melyben őket a gyermekek nevelésében ^[157] rendelkezésükre álló eszközük fölül fölvilágosítanak, már régóta kedvelt tárgya törekvéseimnek, és ameddig élek, a lehető

legnagyobb szorgalommal fogok a népművelődés e lényeges eszközén munkálkodni; és amint a létesítendő nemzeti művelődés és népnevelés lehetőségének ez az első föltétele megvalósításra, dacára öreg napjaimnak, még nem érzem magamat teljesen erőtlennek, hasonlóképpen a többi hat föltétel tekintetében is nem találok alkalmatlannak helyzetemet Ifertenben. Ellenkezőleg, ki merem mondani, hogy a második, harmadik, negyedik és részben ötödik föltétel tekintetében e szükségletek kielégítésére előnyösebb helyzetben vagyok, mint azon helyen, melynek falain és körén belül azoknak az egyéneknek legtöbbje egyesül, akik intézetem keletkezése óta az elemi képzés eszméjének kutatására és megvalósítására nagy érdeklődést és szorgalmat fordítottak, s azt különböző szempontok szerint és részben nagy lélektani mélységgel megvilágították. És amint az itteni helyiség, intézet különösen alkalmas azon személyzet kiképzetésére, mely a második, a harmadik, a negyedik és részben az ötödik követelmény főnttérített szempontjai szerint fölállítandó, a nemzeti képzésre ténylegesen hatással lévő elemi kísérleti iskolának élén állhatna; úgy az iparbeli elemi képzésre - a hatodik és a hetedik szempontra - nézve is bizonyos, hogy az itteni helyiség, város nagy előnyökkel rendelkezik. Az iparképzés előgyakorlatai okvetetlenül városi helyiséget követelnek és e célra falu vagy mezei birtok legkevésbé sem lenne alkalmas. És minthogy az ipar elemi képzése a legszorosabb kapcsolatban áll a gondolkodás és mesterség szellemi képzőeszközeivel és lényegileg ezekből indul ki; mostani intézetünk olyanok képzésére, akik mint első tanítók fognak működni a ^[158] népnevelési elemi kísérleti iskolában, nyilván a legalkalmasabb, - tehát mint puszta épület is különösen alkalmas intézetünk. A már most is fölöslegesekek mellett könnyű módon még vagy egy tucat kisebb-nagyobb dolgozószobát lehet intézetünkben berendezni. A több vagy kevesebb ifjút is, akiket kiképzetés végett föl kell vennünk, másutt nem lehet olcsóbban eltartani. Minthogy a kiképzetésüket vezető és a gazdasági dolgokról is gondoskodó személyzet már megvan, tehát itt sem mutatkozik új kiadás, úgy ez oldalról is kevesebb pénzzel többet vagyok képes tenni, mint bárki más. Általában nem szokták kellőleg méltányolni azon előnyöket, melyekkel minden első, ősi fészkek majd minden esetben rendelkezik az új intézetek között. Csak a magam birtokát szándékozom említeni. Tizenhárom év multán nyomorult, száraz rétből kerteté vált, úgy hogy én és egész házammal, intézetem tagjaival együtt olcsóbban táplálkozom, mint bármi más helyen lehetséges volna. Minden esetben tulajdonképpen személyes nehézségek nélkül több ifjút fogadhatok asztalom mellé, és így minden tekintetben könnyebben tehetek előkészületeket egy céljaimnak megfelelő szegényeket ápoló intézetre, mint az bármely más helyen történhetnék. Szóval azok az előnyök, melyeket Ifertenben való életem és viszonyaim nyújtottak, oly nagyok, hogy alig lenne kiszámítható életem eredménye -, és ha egy alkalmas, helyén való férfi ezeket felhasználja, a siker mintegy magától hull ölébe. Hozzá kell tennem, hogy kedves Ifertenem vállalkozásomnak nagy előnyére volt itt tartózkodásom egész ideje alatt; és meg vagyok győződve, hogy nem találtam volna egykönnyen várost, melyben azon kicsinyes ingerkedések -, melyekkel különben majd mindenütt megnehezítik az új vállalkozásokat és különösen ^[159] az idegenek vállalkozásait - kevésbé alkalmasabbak lett volna mint itten; de ki kell mondanom azt is, hogy ez nagy szerencsém volt nekem. Intézetem természete veszély nélkül nem állhatta volna ki a szorongatásokat; őszintén be kell ismernem, hogy a városnak irányomban tanúsított nemes magaviselete nélkül én bizonyára áldozatul estem volna a házamban oly hosszú ideig tartó forrongásnak. De a város semmiféle beavatkozással nem tette nagyobbakká azokat a bajokat, mint amilyek úgy is voltak. A város helyes tapintata eddig nem engedett tért semmiféle pletykának; a pletyka mindeddig olyan körökben és azok szájában maradt, ahol mi azt megjegyzés nélkül megvethetjük. Aki ezen viszonyokban helyes tapintattal rendelkezett, az érezte, hogy oly dolgokról, melyet sem nem látott, sem nem hallott, száját sem szabad járatnia. Igaz, nem tagadható, hogy ezen körülmény döntőleg hatott volna Ifertenben való maradásom vagy

meg nem maradásom kérdésében. Most, hála istennek, túl vagyok ezeken a veszélyeken; de jól tudom, mennyit köszönök e tekintetben a város tapintatának.

32. Visszatérek beszédem eredeti medrébe. Minden igazi nevelőintézetnek föladata elvei, eszközei és eredményei által nemcsak egyes emberek és társadalmi osztályok képzésére, hanem az emberi természet lényegére hatni minden viszonyokban és helyzetekben, és arra törekedni, hogy a jónak és szükségesnek akarása, ismerése és tévése minden társadalmi osztályban egyformán terjesztessék, azaz, hogy mindben képes legyen gyökeret verni, csírázni és növekedni. Minden társadalmi osztály embere arra serkentessék, hogy istenfélő, belátó, emberszerető, hogy okos házigazda és polgár törekedjék lenni. Minderre ^[160] az alap és az eszközök tisztán sehol sem fekszenek az ember társadalmi állásában és viszonyaiban; tisztán csak magának az emberi természetnek magasabb és nemes lényegében vannak meg, és mind-abbban, ami azt tiszta, szent és erőteljes módon éleszti. Minden emberi osztályban és viszonyokban, valamint az ember húsában és vérében mindenütt az istentelenségnek, önzésnek, szeretetlenségnek és tunyaságnak, szóval minden gonoszságnak és esztelenségnek rejlenek csírái. A nevelés föladata értelmesen és gyakorlat által természetünk érzéki gyöngeségének ingereit legyőzni és az embert a jóban való gyakorlatokra buzdítani, őt erkölcsi, szellemi és testi munkához és ügyességhez szoktatni, ami nélkül magasabb és nemesebb emberi élet nem is gondolható. Már pedig nyilvánvaló dolog, hogy a szegényebb osztályt szükség és inség oly módon és oly erővel ösztönzi gondolkodásra, szorgalomra, önuralomra, munkásságra, mértékletességre, türelemre és az élet ezer ügyességeire, mint az a magasabb társadalmi osztályoknál soha nem történik. A gazdag- és előkelőgyermeknek sokat mesterséges úton nyújt a nevelés, amivel a szegénygyermek és a középosztály gyermeke mintegy magától birtokol. A nevelés a különböző társadalmi osztályoknál abban is lényegesen különbözik, hogy a gazdagember gyermeke nagyobb belátás által ösztönöztetik munkásságra és tévékenységre; a szegényember gyermekét pedig erőlködés, fáradság és munka által kell vezetni gondolkodásra, megfontolásra, belátásra és ismeretekre. Mindkét út azonban sziklához vezet, melynek veszélyei a középosztályban sokkal kisebb mérvűek, mint a gazdagságnál vagy szegénységnél. És ha én a nevelés mesterségét az emberiség és az államtudomány általános ügyének tekintem, ^[161] érzem, hogy az oly nevelőintézetnek, mely az emberi nem ebbeli szükségleteinek egészére befolyást akar gyakorolni, e tekintetben az emberi természet mindezen követelményeinek eleget kell tenni. De ezt csak akkor teheti, ha tapasztalati úton kimutatja, hogy minden tudományban és mesterségben a helyes nevelés ugyanazon elvekből és eszközökből indul ki, melyek által a legszegényebb ember gyermeke is oda jut, hogy házi viszonyai szűk körének képes valóban megfelelni. E szempontból mutatkoznak meg a középosztály előnyei az emberi természetet valóban kielégítő nevelés könnyítésénél. Valóban isteni az írás ama mondása: „Uram ne adj sem gazdagságot, sem szegénységet, csak szerény részemet engedd birtokolnom!” A középosztály előnyeit minden időben, minden nevezetesebb korszakban és minden nevezetesebb államban el lettek ismerve, és mondhatom, hogy a keresztyénség legszebb imáinak egyike: „Uram, ne adj sem gazdagságot, sem szegénységet, csak szerény részemet engedd meg birtokolnom,” mely gondolat szent magasztossággal az úr imájában azon szavakkal van kifejezve: „Add meg nekünk mindennapi kenyerünket!” - Örömet időzőm még egy pillanatig ezen szempontnál. A középosztály szegény embere oly közel áll az egészen szegényhez, és azon befolyás, melyet a középosztály műveltsége a jónak és helyesnek a népben való képzésére gyakorol, eszközeiben és eredményeiben valóban oly fontos és túlnyomó, és oly lényegesen különbözik a gazdagok és előkelők mesterkéltségének veszélyes befolyásától, valamint a legmélyebb nyomor durva elvadulásától, hogy őt az általános országos és népművelődés valódi támpontjának kell tekinteni, mely minden biztonnal méltóbb az állam és az emberbarátok figyelmére és gondjára, mint e ^[162] tekintetben a tudomány bármely ágát művelő intézet.

33. Működésemmel ezen megvetett és a korszellem által majd csőcselékké lealacsonyított, különösen szegény néposztály érdekében a népre és a nép szívére hatni, régóta egyike volt kedvelt törekvéseimnek. Egyrészt a kevésbé jómódú középosztályban minden bizonnyal a legtöbb atya és anya akad, kik bármi, mégoly nehezükre eső áldozatra készek lennének, csak hogy gyermekeiknek oly nevelést adhassanak, mely őket becsületes állásban fönttarthatná -, és kik intézeteink drágasága mellett erre képtelenek. Másrészt az ilyen háztartások gyermekei erkölcsi, szellemi és anyagi tekintetben bizonyára a legkitűnőbbek, melyeket nevelőintézetben csak kívánni lehet. Minden más gyermeknél, az emberiség magasabb céljaira sokkal háziasabban vannak előkészítve, és körülményeik folytán előre is készek lennének bármi pályára lépni, melyen az emberiséget és felebarátaikat szolgálhatnák és a hazának hasznára lehetnének. Hisz ezt a középosztály sokkal jobban ismeri és sokkal jobban szereti, mint azt általában a legtöbb egyén ismeri és szereti, kik „per fas et nefas”¹³ ezen osztályon fölülállóknak képzelik magukat -, és mint azt ismeri és szereti másrészt a legalacsonyabb, egészen vagyontalan néposztály, mely sokkal mélyebbre süllyedt, semhogy helyesen megismerné a középosztály és az igazi népművelődés magas áldását, és erőteljesen törekedhetnék utána.

34. Eddig írtam én a karácsonyt megelőző estén. Fáradt voltam és elaludtam. Szívem telve volt a mai napra [163] vonatkozó gondolatokkal és szándékokkal. Közeledett az éjfél és álmomban tovább dolgoztam ezen a lapokon. Világos gondolatok folytak tollamból. Egyet megragadtam. Földolgoztam. Leírtam, változtattam, javítottam rajta, újra és újra elolvastam és erősen megtartottam mint gondolataim legfontosabbját. Ekkor fölébredtem és azon véleményen voltam, hogy még mindig gondolom e gondolatot. Azon véleményben voltam, hogy még mindig eltölti egész lelkemet. Ismételni akartam. Mintha még tudtam volna. Azt gondoltam, hogy még tudom, de már nem tudtam megtalálni. Újra elaludtam és megint itt volt. Ismét leírtam, földolgoztam, változtattam, javítottam rajta, át- és átolvastam, éltem benne, mint gondolataim legfontosabbikában, mint mai beszédem és szándékaim legmagasabb gondolatában; - és újra fölébredtem, ismét azt véltem, hogy eltölti egész lelkemet. Ismét azt gondoltam, hogy bennem él, mint legelevenebb gondolatomban. Ismét azt gondoltam, hogy kívülről tudom szavait, mint a miatyánk szavait. Megfeszítettem összes erőimet, hogy megtaláljam. De mind hiába, lehetetlen volt annak legtávolabb nyomára is akadnom. Éjfél volt. Tizenkettőt ütött az óra - hallottam ütni, az üdvözítő születése ünnepének ezen éjféli óráját; hallottam jelezni a keresztyének millióinak ünnepét, főszegek imák és magas szándékok ünnepét; hallottam ütni és újból elaludtam. Most egy szegény, fiatalember állt előttem. Éj volt és lámpa nem égett; de a fiatalember a nap teljes világában állt előttem szobámban. Még most is látom. Ha rajzolni tudnék, egyetlen vonását sem hibáznám el, az emberek arcvonásait különben majd azonnal elfelejtem, de őt nem felejtettem. Még most is látom, amint előttem áll és fölker, vegyem föl házamba [164] mint szegény növendéket. Még most is látom. Bátran kért engemet. Megtetszett nekem. Barátságosan azt feleltem, hogy oly pillanatban jó, midőn éppen fölvenni szándékozom néhány szegényifjút. Most felderült ábrázata. Karjaimba látszott dűlni; önkénytelenül kezemet fogta és így szólott: „Emlékszik-e még arra, midőn hét év előtt az utcáról magával vitt egy fiút és föl akarta venni házába, de meg nem tarthatta? Ezen fiú én vagyok.” - És mintha ez valóban úgy történt volna. Álmomban mintha láttam volna, amint őt az utcán találtam, amint nekem megtetszett és amint magammal haza vittem. Mintha még tudtam volna, miért és mikor kellett ismét elbocsátanom. Kimondhatatlan megindulás fogott el, midőn láttam, hogy e fiú hét év után most ismét hozzám jő. Valóban, mintha isten küldte volna e pillanatban, és mintha egy égi hang azt mondta volna: „Vigyázz, hogy ne kelljen őt

¹³ jogosan vagy jogtalanul

mégegyszer elküldened!” Egy pillanatra reá úgy éreztem, mintha ezen szavakat: „vigyázz, hogy ne kelljen őt mégegyszer elküldened”, ajkain olvasnám. Mintha írott betűket láttam volna szájából hullani, amint régi képeken gyakran bibliai mondások, gót betűkkel írva hullanak a papok és szerzetesek szájából. Nagyon meg voltam hatva. - Az ifjú, el nem eresztve kezemet, látta megindulásomat. Környeztem, ő nem. Magasabb várakozás bátorsága és reménye ragyogott szemében. Most úgy éreztem, mintha tőle elfordulván, Schmidhez sietnék. Elbeszéltem neki történetemet, kértem, jöjjön el velem szobámba, hol az ifjú még mindig várakozik, és világ nélkül, az éj homályában elvezettem hozzá, aki még mindig a naphoz hasonló fénytől körülsugározva állt ágyam előtt. Most fölébredtem, valóban elmentem Schmidhez és elbeszéltem neki álmomat. Még ^[165] ágyban találtam. Azon szózat, melyet mintha égi hangtól hallottam volna: „vigyázz, hogy ne kelljen őt mégegyszer elküldened”, nehezen feküdt szívemen. Mintha a fiú még előttem állana, Schmidhez fordulván, azt mondtam magamba: „Vigyázz, hogy ne kelljen őt mégegyszer elküldened.” Ő látta megindulásomat. Látta, hogy még félig álomban állok előtte. Kezemnél fogott és azt mondta: „Rajta leszek, hogy amihez ezentúl hozzáfogsz, nem kell többé félben hagynod”; és könnyű ragyogott szemében. De könnyeinél, az ifjú szavainál több volt nekem azon gondolat: „Karácsonynapján történik ez veled, a karácsony éjféli órájában.” - Elhagytam Schmid barátomat. Azon gondolat töltö el szívemet, hogy ez éjben a keresztyének milliói gondolnak a karácsony szegény gyermekére és ennek szegény anyjára; hogy ez az az éj, midőn a szegények ezrei, - ínségükben és nyomorukban emeltetve az üdvözítőbe való hitük által, - kérik istent, engedjen könyörületes keresztyén szíveket találniok. - Magam voltam. Síri csönd körülöttem. Vérem forrongott, úgy éreztem, mintha körüllebegnének a karácsony angyalai, mintha hallanám szózatjukat: „dicsőség istennek a mennyekben”, - mintha láttam volna e szózat szavait imaszobámban lángolni, amint ezt már gyakran láttam karácsony estéjén. Mintha Niederert hallottam volna, amint azt mondja: „békesség legyen a földön, békesség e házzal.” A karácsonyjé gondolata eltöltö-e egész szívemet és azon elhatározásra készített, hogy én is följajnlom emberi adományomat az isteni karácsonyjé oltárán, és áldozatul hozom az angyalok karácsonyi szózatának. Törekvéseim emberi fölfogásában azon gondolat állt lelkem előtt: Sok embernek nagy a benned való bizalma, és ez órában, midőn így álmodozol, talán nem egy jámbor szerető lélek, ^[166] Krisztus hite által emeltetve, imádkozik éretted és művedért, talán nem kételkedik művedben és előfizet irataidra¹⁴. Ezen hangulatom addig tartott, míglen a templomba harangoztak; emelkedett hangulatomban elmentem a templomba és vettem az úr vacsoráját. Még most is lelkem előtt áll ez óra s e vacsora keltette hangulatom, és meghatottságom, mellyel én istennek hálát adtam törekvéseim külső sikeréért s a mellyel ugyanannak magasabb benső sikeréért imádkoztam és a szükséges szent erőért. Az estét csöndes, ünnepélyes komolysággal egyedül töltöttem. Céljaimnak lényege és az általam követett végcél elevenen állt szemem előtt. A szegények üdvét és áldását a lakószobabeli nevelés erejében véltem megtalálni. Bizony, a szegény üdvözítő jászolban feküdt, és én a nép lakószobáját is oly jászolnak tekintem, melyben mindennek, ami isteni és szent az emberiség fejlődésében, csíráznia, növekednie és megélnie kell.

35. Az ember lakószobájában egyesül mindaz, amit én a népre és a szegényekre nézve legmagasztosabbnak, legszentebbnek tartok. Egyedül a lakószoba áldása képes a népen segíteni, és ez a legelső ügy, melyre szükséges figyelmet fordítani. A lakószobából indul ki a népművelődés igazsága, ereje és áldása. Ahol nincs igazság, erő és áldás a nép lakószobájában, ott nincs

¹⁴ Összes műveinek kiadása előfizetés útján történt és igen sok fejedelem hathatósan támogatta. Mára Lénárd és Gertrúd első kötetében közzétett első előfizetési íven az összes munkára való 2136 előfizető van feljegyezve.

igazság, erő és áldás a népművelődésben sem; ott nincs valódi népművelődés. A nép lakószobájára kell az emberbarátoknak befolyást gyakorolniok, ha a nép javának nemcsak látszatát akarják ^[167] elérni, hanem a nép igazi javát. A lakószobára kell az emberbarátoknak befolyást gyakorolniok, ha nemcsak egyes szegényembereknek taliter-qualiter-megmentését és taliter-qualiter-üdvét¹⁵ akarják elérni, hanem a szegénységet forrásaiban akarják megszüntetni és a szegény egyének zömét lehetőleg általánosan erkölcsi, szellemi és házi önerőre emelni, mely nélkül a népelszegényedésnek, a népnymornak és népromlásnak elejét venni éppoly lehetetlen, mint maga a valódi nemzeti és népművelődés nem gondolható. Tagadhatatlan, hogy a nép részére más mentség nincs, az igazi népművelődésnek más alapja nem gondolható, mint bölcs és erőteljes figyelem a nép lakószobájára; amint a fa gyökerében egyesül mindazon erők középpontja, melyek a törzsön, az ágakon és mellékágakon végig szakadatlan összefüggésben a gyümölcs fejlődésére és tökéletes megérésére vannak hatással. Az elemi képzés eszméje egészen ezen törekvésnek következménye, és mindazt, amit itteni egyesülésünk eddig e tekintetben tett, nem tekinthetem másnak, mint oly kísérlet töredékeinek, mely feladatul az emberi képzést tűzte ki, és - ami ugyanaz - a népművelődést vagy az emberi természet cselekvő képességeinek a népben való művelését összeegyeztetni a természet azon menetével, melyben a lakószobában történő fejlődése megnyilatkozik. Midőn tehát azt tartom, hogy az emberi képzés nemzeti művelődés nagy célja a lakószoba áldásától, és a lakószoba áldása a nevelésügynek elemileg megalapított és rendezett nevelési eszközök által történő előmozdításától függ; az elemi képzést eszközeinek egész terjedelmében nem tekintem másnak, mint emberi közreműködésnek azon célból, hogy az ember hit és ^[168] szeretet által ösztönöztesse annak akarására, ismerésére és tehetésére, amit kötelesség és jog követel, azaz hogy neveltesse.

36. A valódi emberi képzés, mint a népművelődés alapja, lényegében tehát magas, fönséges mesterség, mely bár hangosan és tisztán jelen van minden romlatlan és mesterkéletlen atyai s anyai szív erőiben s fakadásában, de korunk mesterséges romlásában majd teljesen elveszett. Magas, egyszerű ereje általánosan megvan ugyan az emberi természet benső, magasabb és szent lényegében; de korunk mesterséges romlásában az egyszerűség; mondhatnám minden esetben, ritka eredménye korunk jelentősebb iparának; pedig erőteljes, sikerrel járó lépés az a minket lealacsonyító mesterkéeltségtől az igazi nevelési mesterség áldása felé.

37. Éppúgy az elemi képzés is lényegében nem egyéb, mint fönséges lépés az igazi nevelési mesterség és a lakószoba egyszerűsége felé. Ezen mesterség valóban fönséges. Eszközei, az elemi képzés valódi eszközei, nem is egyes adalékai a tudásnak vagy mesterségnek, hasonlóak a vízhez, melyet vedrekből kiöntenek a száraz földre. Ezen kiöntött víz csakhamar elenyészik. A föld ismét fölszárad és várja, míg jó ember érkezik, aki új veder vízzel nedvesíti ismét. Nem, a valódi elemi képzés eszközei forráshoz hasonlítanak, mely, ha egyszer megnyílt, a földet, melynek áldására van, soha többé nem hagyja kiszáradni. Nem, az igazi elemi képzés eredményei sohasem mulandók, a tudásnak és mesterségnek nem egyes hiú adalékai, hanem tisztán élesztik az emberi természet erőit, melyekből nemünk tudása és tehetsége mint eleven víz a feneketlen sziklából kiáramlik. Lényegükben megegyeznek a tiszta családélet szellemével és áldásával, és ^[169] számtalanul kiszámíthatatlan az áldásos eredmény, mellyel az élettől való egyesülésük járna. Ha tehát kérdem; mit tehetek én, és mit kell tennem egy valódi nemzeti- és népművelődés megalapítására? úgy azt kell felelnem: A szellemi és szak-képzés elemi eszközeit egész terjedelmükben, összes fokozatos alkalmazásukban egyszerűsíteni a feladatom; ezáltal tehetséges-

¹⁵ középserű; vagy csak félig-meddig

sé tenni a közönséges ember lakószobájában történő alkalmazásukat, és így bevezetni a hit és szeretet szentélyébe, mely az atya, anya és gyermekek szűk körében istentől az emberiségnek adatott és örökké biztosítva van. És minthogy mai szándékaim olyanok, melyeket életcéljaim biztosítására síromon túl is biztosítva szeretnék tudni, ezekről tüzetesebben akarok nyilatkozni.

38. Tagadhatatlan, hogy minden háztartás lakószobájában egyesítve vannak az igazi emberi képzés lényeges alapeszközei egész terjedelmükben. Erkölcsi és vallási tekintetben az atya, anya és gyermekek közt való kötelék mintegy földi csirája az összes nézeteknek és érzelmeknek, melyek az embert hit és szeretet által vezetik minden fenségeshez és örökhöz, őt már az atyai és anyai szeretet áldásainak földi élvezete által mintegy előkészítik, hogy isten gyermeke lehessen, és az atya és anya iránt való engedelmesség által isten iránt való engedelmeségre késztessek.

Értelmi tekintetben a háztartás tagjainak összes iparkodása és gondolkodása az őket összekötő hálából és bizalomból indul ki.

Anyagi tekintetben éppúgy áll a dolog. A háztartás tagjainak minden működése, az atya és anya eljárása a gyermekek ápolásában, valamint a gyermekek buzgósága s^[170] szülőik iránt való engedelmisségben és a ház szolgálatában mind hitből és szeretetből indul ki.

39. Ily módon szív, értelem és kéz a lakószoba viszonyai által mintegy érzékileg össze vannak kötve az élet szolgálatára a ház közös igazságában és közös jogában, és ez által a lakószoba istentől rendelt talajává válik az igazi, az emberi természet benső kielégítésére vezető nép- és nemzeti művelődésnek, mely lényegében nem egyéb, mint a nép összes egyéneinek a jóban és szükségesben való képzése. És ezen képzésre a lakószobában az erők milliói hozatnak élénk mozgásba maga isten által, és olymódon serkentenek az emberiségben, minden népművelődés ezen végcéljában történő tevékenységre, amint ez semmi más bármi nevet viselő viszonyban nem történik.

40. Ami a madárnak a fészek, melyben kikel a tojásból, felnő és egész életének mind munkáját, mind nyugalját egyesíti, ugyanaz a népnek a lakószoba: azon középpont, melyben és mely által életének összes erői mozgásba hozatnak és melyben viszont pihennek is. Vedd el a madárnak fészket, rontsd el fészket és megrontottad életét; hagyd a népnek romlott lakószobáját, és romlott életét hagyta meg. Mihelyt a nép lakószobája a romlás tanyája megszűnik az nép lenni, csőcselékké válik, még pedig emberileg beszélve, gyógyíthatatlan, megmenthetetlen csőcselékké. Mondom emberileg beszélve; mert azt nem akarom mondani, hogy isten kegyelme nem bizonyulna hathatósan a legnagyobb mértékben romlott lakószoba egyéneiben is; tudom, isten legmélyebb romlottságában, a gyilkosok és rablók barlangjaiban is inti az embert hitre és bűnbánatra és karjaiba is fogadja; de ami az embert emberileg vezeti idei és örök boldogságának, idei és örök áldásának alapjaihoz, az a lakószoba jó állapota. ^[171]

Midőn az emberben az összes erkölcsi, szellemi és szakmai képességek mint természetének istentől megadott alaperői fekszenek, melyeknek fejlesztését a népképzés és nemzeti művelődés követeli, úgy másrészt a lakószoba jó állapotában, azaz az atya, anya és gyermekek közt tisztán fennálló és emberileg éltető viszonyokban bennfekszenek az összes alapeszközök, melyek ezen erők összhangzatos és kielégítő fejlesztésére szükségesek. Ilyképpen a népművelődés és emberi képzés ügye isten útján természetünk belsejében, erőink létezésében adja az alapját, az ezeknek összhangzatos fejlődésére irányuló, a népművelődés és nemzeti képzés megalapítására vezető eszközöket pedig a lakószobának istentől érkező viszonyai élesztik.

41. De mi kipusztítottuk és tönkre tettük körünkben a lakószoba erejét. A lakószoba jó állapota éppúgy hiányzik nálunk, mint a nemzeti képzés és népművelődés áldása: és erkölcsi meg szellemi, szakmai erőinknek oda kell irányulniok, hogy újra rendbe jöjjünk azon pontban, melyből korunk romlása általánosan kiindul. De szükség van képző és oktatási eszközeink lélektani alapjának gyökeres rendezésére is, hogy azokat összhangzásba hozzassuk a lakószobának sajátos, magas természeti erővel; szükséges, hogy a nép képző és oktatási eszközeit oly módon egyszerűsítsük, hogy egyrészt inkább mint az emberi természet erőinek képző-eszközei jelenjenek meg, mintsem az élet egyes ismereteinek és ügyességeinek eszközeként, és hogy másrészt a nép atyáinak és anyáinak kezében általánosan kivihetők és alkalmazhatók legyenek. Ez okból fontos, hogy minden gyermek mindent amit tanul, ki is tanuljon; azaz, hogy amit tanult, annak egész terjedelmét otthon testvéreivel és esetleg kisebb-nagyobb számú idegen ^[172] gyermekekkel is közölhessen, még pedig azon pontossággal, mellyel azt maga elsajátította. Egyedül ezen az úton válik a tanulás eredménye, azaz a népképzettség az általános nemzeti művelődés és népképzés eszközévé. Csakis ily módon hatolnak egyeseknek ismeretei a nép lakószobájába és maradnak az általános művelődés és áldástartás maradandó alapjai. Bizonyos, hogy a gyermekek képzése által a lakószoba a művelődés templomának előcsarnokává válik, mely templom mindenütt épül ahol népművelődés és nemzeti képzés szellemben és igazságban létezik. De a műveltség ezen állapota, valódi nemzeti művelődés és általános népképzés léte - ismétlem - nem gondolható a népművelődés eszközeinek egyszerűsítése nélkül; hasonlóképpen a nép képzőeszközeinek egyszerűsítése is lehetetlen a tudás és cselekvés általános alapjainak kutatása nélkül. Egyedül ez által érhető el a népnél mindannak alapos megtanulhatása, ami által a valódi nemzeti művelődés egyrésztől létesíttetik, másrésztől áldása biztosíttatik, és elérhetővé válik, hogy minden a népnek szükséges tudás és cselekvés számtani haladványban növekedvén, kiterjeszkedjék és biztos alapot nyerjen. De éppúgy el nem titkolhatjuk, hogy az összes tudást és cselekvést, melyet a nemzeti képzés a népnek megadni hivatva van, nem szabad szemügyre venni erkölcsi indokolás nélkül, melyre a nép összes tudásának és tehetésének szüksége van. Azon embernek, kit a nemzeti művelődés és népnevelésre való befolyását illetőleg mint valamely szakban tanult embert lehet szemügyre venni, oda kell jutnia, hogy embertársaival szakmáját nemcsak úgy közölhesse, hogy azok ezt gépiesen tudják üzni: hanem legyen képesítve ezen szakma művelésének vallási és erkölcsi indokait a növendékben föleleveníteni, és bensejét atyailag és anyailag minden külső ^[173] emberi működés benső megítélésére indítani. Éppoly erős legyen abbeli hajlama, hogy növendékét tárgya által erkölcsileg emelje, amint anyagi és szellemi tekintetben képes ezen tárgyat növendékével külsőleg kellő módon begyakoroltatni és közölni. Ezen tanulásnak szükségképpisége egészen azon összhangon alapul, melyhez minden emberi erőnek emelkedniük kell. Így tehát ez oldalról is kiviláglik a nép lakószobájának szoros összefüggése az általános nép- és nemzeti művelődés létesítésének lehetőségével, és ellentmondás nélküli igazságképp tűnik ki, hogy az ember minden tudása és tehetése legelső csiráinak a lakószobából kell kiindulnia, a lakószobából kell erősbulnie és a tökély fokán magas, fenséges áldásképpen a lakószobában kell jelentkeznie. És ebből éppoly ellentmondás nélküli módon kiviláglik az is, hogy minden szellemi, szakmabeli és minden pénzkeresetre vonatkozóerők, melyek ezen istenileg megállapított emberi rend vágányán kívül kóborolnak és nem az emberi természet ezen szent templomának szentélyében csíráznak, növekednek és erősbulnek, azok általában lényegét képezik a nemzeti művelődés és népképzés által létesítendő minden áldást-zavaró erőnek.

Mint emberi eredendő bűnünk és polgári romlottságunk egyéni állatias önzésének romboló erői jelentkeznek körünkben; és éppúgy a valódi emberi művelődés céljára határozottan káros a hatásuk, amint az emberi művelődés eszközeit lényegükben megmértelyezik.

42. Ha tehát nyílt őszinteséggel kívánok céлом felé haladni, és füzetes vállalatom által biztosítani és előmozdítani akarom azt, ami meggyőződésem szerint a valódi népképzés és nemzeti művelődés létesítésére a leglényegesebb; úgy szükségképpen elő kell mozdítanom mindazt, [174] ami befolyással van a nép lakószobája jó állapotának megalapítására és biztosítására.

43. Azon 50,000 francia livres-t tevő összeget tehát, mely az előfizetésekből fog befolyni, mint örökké elidegeníthetetlen tőkét ezen célnak szentelem, azon megjegyzéssel, hogy évi kamatai örök időkre csakis a következőkre fordíttassanak:¹⁶

1) További kutatására és megvizsgálására azon alapelveknek és tapasztalatoknak, melyek által az emberi képzés és népoktatás eszközei mindinkább egyszerűbbekké és a nép lakószobájában alkalmazhatókká tétethetnek.

2) További kiképzetésére az ezen szellemben és ezen célra törekvő néptanítóknak és néptanítónőknek.

3) Felállítására egy vagy több mintaiskolának, melyekben a gyermekek elemileg rendezett és egyszerűsített ismeretek és képességek tekintetében a fentebb érintett alapok szerint taníttatnának.

4) Folytatólagos feldolgozására a házi oktatás és házi képzés összes eszközeinek a nép számára.

44. Barátai az emberiségnek! Látjátok, hogy összes törekvéseimnek középpontja a lakószoba jó állapotának szilárd megállapítására irányul, és azt tartom, hogy azon mély süllyedés, melyhez bennünket a nép üdvének ez alapjára való vallási és politikai, vagy inkább vallástalan és politika-ellenes figyelmetlenség vezetett, már érettekké tehetett bennünket ezen igazság megismerésére és mélyebb [175] érzésére, vagy inkább visszavezethetett bennünket azon érettebb nézetekhez, melyek őseinket évszázadokon keresztül helyesebben vezényelték, mint a jelenkor nézetei korunk embereit. Európa története mutatja, hogy világrészünk több korszakban ezen igazság megismerését és érzését illetőleg gyakran igen elevenen közeledett e tökély felé. - De hogy a nép lakószobája jó állapotának magas becsét és annak az igazi népművelődésre való hatalmas befolyását illetőleg történeti tekintetben is helyesen ítélhessünk csak a reformáció korszakára kell visszapiillantánunk, melynek harmadik százados ünnepélyét mi éppen megültük, és azt tapasztaljuk, hogy e korszakban minden egyes háztartás az akkori korszaklelménél fogva egy közös középponttal rendelkezett és törekedett a lakószoba jó állapotának benső emelésére, ezáltal megvetette az általános erkölcsi, szellemi és házias művelődésnek alapját, mely a népek nyilvános és általános jólétének első alapjait oly sokban előmozdította; azon országok, melyek a művelődés ezen haladásában nem vettek részt, mai napig soha el nem érték azt. Ismeretes dolog, hogy azon európai országok, melyek a művelődés haladásának korszakában különösen élénk szerepet játszottak, általában feltűnően emelkedtek lakói nagy többségének erkölcsi, szellemi és kereseti erőiben is.

Egyszerű fenséggel fejlődtek ezen időben azon házi szokások, melyeknek szelleme a svájci közmondásban: „bett und knett”¹⁷ egyszerű világossággal kifejeződik. A házias szeretet ez

¹⁶ Megjegyzés a 2. kiadáshoz: Az ily módon biztosítandó összeghez még az is hozzá csatolandó, ami a műveimre való előfizetésekből tovább fog befolyni.

¹⁷ bet' und arbeit' = imádkozzál és dolgozzál.

időben új lendületet nyert a hit által, a hitfelek iránt való elevenebb és terjedelmesebb szeretetté vált, melynek tisztaságából azután ^[176] fejlődött az emberek összes nemzedékeit magába foglaló általános szeretet. A szeretet benső életének ezen időben hathatós éltető eszköze az ima volt, amint másrészen az ezen művelődési haladás szelleméből kiinduló, mélyen meggyökeresedett és felvilágosult szorgalom volt a szeretet tettejének alapja és magas, fenséges eszköze, mely által az emberiség testvéri szelleme és ezzel az emberek azon jámbor kívánsága, hogy általában a felebarátot egész erejükkel támogassák, segítsék és szolgálják, áldásos tevékenységre ösztönöztetett. És ezen szempontból mondhatjuk hogy őseink a lakószoba jó állapotának lényegét és eredményeit benső mélységgel és külső igazsággal igen helyesen azon mondással fejezték ki: „imádkozzál és dolgozzál.” És az ezen korszakban szereplő népek erkölcsi, szellemi és házi jólétének fenséges elsőbbsége, a művelődési korszak magas lendülete minden államban csak addig tartott, amíg képesek voltak gondot fordítani a nép üdvének középpontjára, a nép lakószobájának jó állapotára. Midőn azonban ezen államok nagyobb lendületet nyert iparának gazdasági következményei a nép lakószobájának erkölcsi és szellemi áldását tönkre tette és feloldotta jó állapot lélektanilag megállapított kötelékét, akkor eltűntek ezen államokban a népek igazi házi, polgári és erkölcsi erejének alapjai és ezzel minden lélektanilag megállapított és ez által valóban előrehaladó nép- és nemzeti művelődés alapja. Mióta elharapódzott romlottságunk megfosztotta a lakószobát a nép erkölcsi, szellemi és szakképzésére való majd minden tiszta és közösen működő befolyásától és benső szellemében, és életében tönkre tett házi szorgalmunk csekély maradékát, s azt telhetetlen érzéki élvezetek után való sóvárhajhászás eszközévé tette, azóta majd teljesen eltűnt a különbség az akkori művelődési haladásban ^[177] részes és nem-részes népek boldogsága közt, és világrészünk minden vidékén azt tapasztaljuk, hogy korunknak mély népromlottságának a nép lakószobája állapotának romlásában van az alapja. És bizonyos, hogy ezen romlottság mélysége megszólítja nemünk ártatlanságát, komolyságát és nemeslelkűségét minden társadalmi osztályban és viszonyban, kövessen el minden lehetőt, ami által az igazi népáldás és igazi népművelődés legelső és általános alapja, a nép lakószobájának jó állapota újra helyre állíthatnák.

45. Ha oda jutunk, hogy önmagunknak ezen benső és lényeges megújulásának szükségét elismerik a nagyok palotáiban, a nép kunyhóiban és különösen a lelkipásztorok valamint a kisebb nagyobb ítélőszékek személyei, úgy bizonyosak lehetünk, hogy a nemzeti művelődés haladni fog, és ezen haladás a népet hit dolgában nem fogja elkülöníteni, erkölcsi, szellemi és házi képzését, nevelés és szegényügyét illetőleg pedig bizonyosan oly eredményeket fog létesíteni, melyek hasonlók lesznek a reformáció tiszta és ártatlan következményeihez, de természetüknél fogva semmiféle polgári zavart és egyházi szakadást nem fognak előidézni. De korántsem szabad eltitkolnunk, hogy ezen célok, melyek egyáltalában nem a hitvélemények vagy polgári vélemények különbségéből indulnak ki, eszközeiknek annál mélyebb lélektani megalapozását és művelését követelik.

Barátai az emberiségnek! Részemről megtettem a magamét, amint tőlem tellett. Letettem csekélységemet a haza és emberiség oltárára. Alapítványom célja felől fentebb határozottan nyilatkoztam, és midőn koromnál fogva azon helyzetben látom magamat, hogy a céljaim kivitelére való személyes befolyásom, emberileg beszélve, már nem tarthat soká, haladéktalanul megteszem a szükséges ^[178] lépéseket, hogy alapítványom a leggondosabb módon külsőleg biztosíttassák. És ez okból azonnal megkeresem neuengenburgi Rougemond főgondnok (General-Procureur) urat, de Molin lausannei bankár urat, turini Doxat urat Yverdon-ban és Constançon urat, hasonlóképpen helyben -, mely utóbbival én már közelebbi viszonyban állok pénzügyi dolgainkat illetőleg - szíveskedjenek az előfizetésektől hozzám érkező minden pénzt átvenni, ezeknek biztos elhelyezéséről gondoskodni és velem együtt a szükséges intéz-

kedéseket megtenni, hogy ezen elidegeníthetetlen tőke folytonos kezelése biztosíttassék és a kamatok évenként egy általam kinevezendő igazgatóságnak az érintett célra átadassanak.

46. Midőn pedig intézetem ezen körülmények mellett mind intézkedéseim, mind jelen nyilatkozatomnál fogva már nem tekinthető egy magánember tulajdonának és ügyének, hanem ezentúl a hazának, nevelésnek és szegényeknek szentelt intézetnek, meg vagyok győződve, hogy Iferten, mely intézeteimnek, vállalkozásaimnak kezdetét oly nagyon elősegítette, éppoly barátságosan fog részt venni azon intézkedéseimben is, melyek által az intézetet most általános nyilvános intézetté akarom átváltoztatni és örvendek, midőn azon magas irány, melyre az intézet immár hivatottnak látszik, azon helyzetbe juttat, hogy Iferten irányában tettleg is tanúsíthatom hálámat. Soha el nem felejem azon szabadságot és nyugalmat, mellyel én kísérleteimet kezdettől fogva megtehettem, változtathattam, megújíthattam és újra változtathattam, - oly körülmény, mely helyzetemben és intézetem sajátságánál fogva a legnagyobb fontossággal volt; sehol másutt nem tehettem volna ezt egyhamar. De azt is tudom, hogy intézetemben a zavartalan szabadságot és nyugalmat éppúgy a kanton magas kormányának [179] köszönhetem és meg vagyok győződve, hogy intézetemnek tágabb tervét ugyanazon jóakarató figyelemmel fogja szerencsétleníteni, melyet e részben eddig élveztem.

Midőn pedig intézetem, továbbá alapítványom következtében nemcsak a kanton ügyének, hanem az egész hazának és emberiségnek szentelt ügynek tekintendő, és hogy fontos, hogy azon célok szentsége, melyeken minden jótékony magánvállalkozás nyugszik, a magam intézetét illetőleg is teljesen el legyen ismerve és ez oldalról intézetem a hatósági védelem és jóindulat áldását teljes mértékben élvezze: - a magas birodalmi gyűlésnek elé fogom terjeszteni alapítványaim okmányait azon alázatos kérelemmel, hogy azt magas jóindulatával szerencsétlessen és magas helybenhagyása által a hazában azon módon értékesítse, mint azt bölcsessége alkalmasnak fogja találni.

47. Egyébiránt jól tudom, hogy az előfizetésekből befolyó összeg egészen jelentéktelen az elérendő célokhoz képest; ez alapítvány tulajdonképpen tőkénének azonban azt tekintem, ami e tekintetben eddig egész házam részéről történt, és a jelen összeget csak toldaléknak nézem. Alapítványomnak ezen első tőkéje, egész életemnek törekvései és Niederer, Krüsi, Mieg, Jüllien, Muralt Hanning és sok más most nagyrészt távol levő férfiak hozzájárulása számtalan sok embert indított a közreműködésre, és e tekintetben, valamint korunk emberbaráti szellemének tekintetében is meg vagyok győződve, hogy az én csekélységem nem marad egymagára, céljaim fontosságát belátva kortársaim közül sokan részt fognak venni, és isten segedelmével jelentéktelen működésemet jelentékenyebbekkel háttérbe fogják szorítani. Különben részemről, míg élek, mindent meg akarok tenni, hogy céljaimhoz képest oly csekély [180] adományomat lehetőleg gyarapítsam. Van még néhány megkezdett kézirat, melyeken, amint időm és erőm engedik, fáradhatatlanul dolgozni fogok, és az ezekből befolyó előfizetési összegeket is megegyezőleg azzal, amit minden irataim tekintetében tettem, hozzá fogom csatolni elidegeníthetetlen alaptőkéimhez. Azonkívül még ezen év folyamában egy „Stiftungsblätter für Iferten” című folyóiratot akarok megindítani¹⁸, mely csakis a nevelés és szegények ügyét illető kutatásoknak fogom szentelni. Koromnál, tapasztalataimnál és összeköttetéseimnél fogva, reménylem, képes leszek ezen dolgokat egyszerűséggel és melegséggel szemügyre venni és tárgyalni. Nem is maradok nézeteimet elfogadó munkatársak nélkül, és minthogy a folyóiratot csakis az alapítvány céljainak szentelt vállalkozásnak tekintem, gondoskodni fogok, hogy munkámat halálom ne szakítsa félbe. A folyóiratot is előfizetés útján akarom kiadni és az előfizetési összegeket megegyezőleg azzal, amit egyéb irataimnál tettem, alapítványom

¹⁸ Nem jelent meg.

tőkéjéhez akarom csatolni; és meg vagyok győződve, a kor ezen lépésem célját is könnyíteni fogja részvételével. Általában most már nem szabad kételkednem a céljaimra vonatkozó eszközök folytonos szaporodásában. Azon szerencse, melyet eddigi működésemben élveztem - a régi sötét zivatarnak ezen új napsugara - bátorságot önt belém, és további szerencsémbe is úgy bízom, mintha biztos lennék benne. Igenis bízom szerencsémbe. Az úr segített eddig, tovább is fog segíteni. Az emberek is oly mértékben támogatták céljaimat, mint soha nem remélhettem. Céljaimat rendkívüli módon Cotta úr segíti elő. Oly jótékony hatású ebbeli jó indulatát lehetőleg használni is akarom. Azon indítványt ^[181] fogom elébe terjeszteni, hogy velem együtt oly intézkedéseket tegyen, melyek által az irataimra való előfizetés intézetem javára történhetnék. Nem kételkedem ebbeli hajlandóságában, és most, (1822) midőn jelen beszédemet másodszor adom sajtó alá, mondhatom, hogy nem is csalódtam. Művem pártolói és előmozdítói ugyanezen célra és ugyanezen föltételek mellett tovább is elő fognak fizethetni irataimra. El nem titkolhatom, hogy azon intézkedésem, mely szerint majd mindenemet elidegeníthetetlen tőkévé akarom tenni, nagymértékben gyengíti erőmet arra nézve, ami jelenleg a magam részéről céljaim érdekében történhetnék. Különben az okok nagyobb része eljárásom mellett szolt; kellett úgy cselekednem, és minden tekintetben megmaradok feltett szándékomnál. Ugyanezen elvénél fogva mostani intézetem előnyeit is ezen pillanattól kezdve már nem nézem saját és családom tulajdonának, hanem az intézetet tisztán erkölcsileg fennálló és gazdasági tekintetben önálló intézetnek fogom tekinteni, melynek tiszta jövedelme minden esetben céljaimnak legyen szentelve. Teszem ezt annak dacára is, hogy az intézet jelenleg tetemes adósságokkal van terhelve, melyeket ezen lépésemmel a visszanyerés reménye nélkül személyes számlámra kell írnom, még pedig oly körülmények mellett, midőn magánjövedelmemet sok megszorításnak kell alá vetnem, nehogy személyes szükségleteim által összeütközésbe jöjjen nyilvános ígéreteimmel. Egyébiránt az utolsó évek eseményei után jelenleg nem szabad valami nagy reményeket fűznünk intézetem tiszta jövedelméhez, és kötelességemnek tartom a közönséget figyelmeztetni helyzetemre, hogy fölötte sokat ne várjon ígéreteim alapján. Ugyanezen oknál fogva figyelmeztetnem kell a közönséget azon körülményre is, hogy irataimnak kiadása csak három év múlva lesz befejezve, ^[182] hogy tehát ez oldalról is nem vagyok képes alapítványom céljait jelenleg egész terjedelmükben, a szükséges eszközök egész hatásával támogatni és az ebbeli reményeknek eleget tenni. - De amit e tekintetben helyzetem jobb állapotának előkészítésére a jelenleg rendelkezésemre álló eszközökkel tenni képes vagyok, abból isten segítségével semmit sem fogok elmulasztani. Ezen előkészítő lépéseket részint itt, részint aargaui birtokomon akarom tenni. Immár ötven éve, hogy ezen birtokomon nemeslelkű, fiatal feleségemmel a népképzés és népoktatás legmagasztosabb eszményeit álmodtam és tétleg hozzá is fogtam céljaim kiviteléhez. De hát ezen terveim megghiúsultak. E mellett vagyonomat veszítettem és a céljaimnak magát fölládozó feleségemmel az évek hosszú során át mondhatatlan nyomorúságban éltem, sőt nagy megvetés és lenézés tárgya voltunk. Ezen körülmények mellett birtokom eladása által gazdasági tekintetben érezhetően megkönnyíthettem volna életem szenvedéseit; de szívem nem engedte eladnom ezen ősi birtokot, ifjúkori álmaimnak és életem szenvedéseinek tanyáját, és ezáltal ezen hosszú időn át nagy mértékben fokoztam viszonyaim nyomását. Nem voltam képes birtokomat a szükséges pénzelőlegek által jövedelmező állapotba hozni. A birtok mintha velem együtt táplálkozott volna szegénységem tájából, és akkori csekély jövedelmemhez képest csakugyan nagyon sokat emésztett, és mégsem voltam képes az akkori körülményeimben oly nyomasztó terhet lerázni és azt eladni. Azon gondolat, hogy mielőtt meghalok talán mégis újra felvehetem céljaim fonalát, hol azt félben kellett hagynom - ezen gondolat minduntalan lebegett ábrándozó lelkem előtt, és azon remény, hogy valaha még elérhetem célomat, soha el nem hagyott. Most megint itt állok. - Mily lelkesedéssel, mily mély érzéssel ^[183] mondom, ki e szót! Gyermeteg könnyelműséggel magam okozta ötven évi

szenvetés után most ismét azon ponton kell felvennem ifjúkori álmaim fonalát, ahol azt oly hosszú idő előtt meg kellett szakasztanom. De ifjúságom barátnéja, aki feláldozta magát ifjúságom éretlen álmainak, ő már nincs jelen. Itt az iferteni diófák árnyában alussza örök álmát és már nem látja a győzelmet, melyhez engem önfeláldozásának áldása által életpályám végén vezetett az isten. Bár láthatná ezen győzelmet! Hiú kívánság. - Ő az önfeláldozás koronáját hordja ama jobb életben; de emlékezetére újra föl akarom építeni Neuhoft romjait azon célok szolgálatában, melyeknek ő magát szentelte. Én tehetem és kell is tennem. Szegényápolói intézetre, különösen azon korlátolt fölfogás mellett, mely szerint ezen ügyet szemügyre szokás venni, a birtok igen alkalmas, és arra nézve, amit jelenleg ezen birtokon tenni és megindítani lehet, elegendő eszközöket szolgáltat. Az egyes szegénygyermek ápolása, kik a hazában temérdek számmal kenyeret kéregetnek, most szükségesebbé vált mint valaha életemben. És minthogy azon eszközökkel, melyek alapítványom céljainak elérésére lényegesek és szükségesek, még nem rendelkezem, hanem azokat még csak előkészítenem kell, örülök, hogy ez oldalról a pillanatnyi szükségén segíthetek és birtokomat tehát erre fogom használni. Haladéktalanul, azaz e nyár folyamában, meg is teszem a szükséges intézkedéseket és előkészületeket, részint az épületet részint a személyzetet illetőleg, hogy képes legyek bizonyos számú (mindkét nembeli) szegénygyermek fölvenni birtokomra és őket mezőgazdasági és iparbéli tekintetben a lehetőleg legnagyobb fokú kiképzetésben részesíteni. Egyébiránt szorosan fenntartom magamnak, hogy azt, amit én e tekintetben Neuhoftban tenni fogok, ne tekintsék ama ^[184] próbaiskolának, melyet én alapítványom magasabb céljai szerint akarok berendezni és létesíteni. Legfőleg az előkészítő eszközök egy részének szabad azt tekinteni. Alapítványom tulajdonképpen céljaira nézve a lényegesebb és mélyebb előkészítő intézkedéseket Ifertenben kell kezdeményeznem és folytatnom.

48. Barátaim! Ti tudjátok, mennyire bennfekszik e célok szellemében, hogy a nevelés b e n s ő l é n y e g é n e k e g y n e m ű s é g é t az összes társadalmi osztályok gyermekeinél, valamint a nevelés külső megjelenésének szükségképpen külön neműségét gyakorlati kísérletek nyomán feltüntessük, és különösen hogy határozott világosságba helyezzük ezen különneműség természetét, amint az a szegények, a középosztály és a gazdagok gyermekeinél az emberi természet képzőeszközei benső lényegének mindjárt legtisztább megtartása mellett mégis jelentkezik. Törekvéseimnek ezen kitűzött célja mellett nagyon érdekemben volt, hogy itteni intézetemet a jól megalapított tudományos képzés követelményeinek megfelelően javuló állapotba hozzam. E tekintetben különösen érdekemben volt, hogy egyrészről az emberi természet elemi fejlődési eszközeinek haladásáról gondoskodjam azoknak egész terjedelmében, másrészt pedig, hogy ezen erők fokozatos lélektani alkalmazását éppoly lélektanilag megalapított és fokozatosan rendezett tudományos tanítási eszközöket elemileg megegyeztessem. E nélkül nem is gondolhatunk arra, hogy lényegesen befolyassunk a jómódú és magasabb osztályok gyermekeinek képzésére. De a megalapítandó népképzés és nemzeti művelődés céljára nézve éppoly lényeges az is, hogy legnagyobb gondossággal előkészítsük azon eszközöket, melyek alkalmasak a középosztály kielégítő képzésének ^[185] létesítésére. Kétségbevonhatatlan, hogy ezen osztályban a legnagyobb erők rejlenek a valódi nemzeti és népművelődés előmozdítására, és határozottan ki kell mondanom, hogy a szegényebb középosztály gyermekei az általános tehetséget illetőleg, mely mint a nevelés egyik legfontosabb alapja a legnagyobb reményekre jogosít, - rendkívül kitűnnek, és különösen azon megszorításokhoz és önmegtagadáshoz, melyet a gazdasági tekintetben korlátolt nevelés követel, sokkal inkább hozzá vannak szokva, mint a szegénység által gondatlanságba és rendtelenségbe mélyen elsüllyedt néposztály gyermekei. A középosztályon magukat felülállóknak képzelő és nem oda számító gazdagok gyermekeiről szólni sem akarok. De minthogy meg vagyok győződve, hogy a középosztályra, még pedig nem csupán saját érdekében, hanem a haza legelső és leglényegesebb szükségletének kielégítésére is e tekintetben különösen nagy

gondot kell fordítanunk: Ifertenben azonnal megteszem a kellő intézkedéseket, melyeknek értelmében az aránylag csekély díjat fizet a növendékek aránya szerint bizonyos számú, mindenestre minden harmadik növendék a középosztály anyagilag korlátolt szülei által fizetett díjon felvétessék. De ki kell jelentenem, hogy ez csakis kitűnő tehetségű és erkölcsösen s vallásosán nevelt gyermekekre vonatkozik. És minthogy az ilyen gyermekek már otthon anyagilag korlátolt viszonyok közt növekedtek én egyáltalán nincsenek hozzá szokva mindennap borhoz és húshoz: ezen gyermekek számára intézetemben külön asztalt fogok rendezni, mely a szükségletet teljesen ki fogja elégíteni és valamivel takarékosabb lesz mint az egész díjat fizető növendékekéi. Jól tudom ugyan, hogy e miatt nagy zajt fognak ütni, azt mondván, hogy az egy földél alatt lakó gyermekeket nem szabad kétféleképpen élelmezni. Engem ez csak mosolyra indít és ^[186] azon gondolatot: azért mert a gyermeknek nem adhatsz húst és bort, hanem csak húst és főzeléket, tagadd meg tőle házadat, kezedet, mely talán élete boldogságát képezhette volna, - mondom ezen gondolatot nem tartom nemesnek. Nem, én azon gondolatot: Ne engedj helyet szívedben az ilyen gyermek könnyörgésének, fordítsd el füledet az atya kérésének hallatára, szemedet az anya könnyeinek láttára, - nem tartom nemesnek. - Hát ha a gyermek házadban megromolnék, mert más gyermekeket húst lát enni és bort inni és maga ezekből nem kap? Én ezen gyermekekkel egy tálból fogok enni és bizonyára oda fogom vinni, hogy maguk fognak mosolyogni afölött mit a kényes kor a legmélyebb bánatalom és erkölcsi romlás alapjának tart; pedig a kor rendesen segítség és vigasz nélkül hagyja veszni ezen gyermekeket.

49. A szegényebb középosztályból való ezen gyermekek felvétele céljaim lényegére és egészére nézve éppoly fontos, mint egy egészen szegény gyermekeknek való intézet felállítása, melynek azután, amennyiben mezőgazdasági alapon áll, alkalmas helyiség kell. De a legalacsonyabb néposztály egészen szegény gyermekei közül is néhány tizenöt tizenhat éves ifjút akarok fölvenni iferten intézetembe, és azon leszek, hogy őket törekvéseim magasabb céljainak értelmében is teljesen kiképezem.

50. Barátaim és testvéreim! Midőn most töletek mintegy elbúcsúzáván céljaimnak egész terjedelmét szemügyre vettem és nektek előterjesztettem azon eszközöket, melyek által én életem céljait megalapítani és síromon túl biztosítani akarom; még egyetlen utódomhoz akarok pár szót intézni.

51. Kedves unokám! Bizonyos fájdalommal tekintek reád és egész elmúlt életemre, melynek nyomása és ^[187] zavarai engem fölötte sokáig távol tartottak tőled és általában az enyéimtől. Életemnek ezen nyomása és ezen zavarai, melyek oly gyakran kiragadtak házias körömből és túlzott képzelődés magaslatán oly örvényekhez hoztak közel, melyekbe a fölöttem örködő isteni gondviselés nélkül múlhatatlanul lezuhantam volna, - életemnek ezen nyomása atyád oldalától is elragadott és ez talán oka kora halálának is. Nagyanyád jó módú volt, vagyonát nagyobbrészt én költöttem el. Te árva voltál, valóban szegény árva Nagyanyád mondhatatlanul sokat szenvedett, látván, hogy én oly keveset törődöm családommal. Mindazonáltal a remény nem hagyta el; egész életén át türelmesen szenvedett, minthogy gazdasági terveim majd mindig hajótörést szenvedtek. Magam is sokat szenvedtem ezen körülmények alatt; de ő mindannyiszor szeretetteljesen megbocsátá életem csalódásait és a szenvedéseket jobb sorsra méltó ártatlansággal és anyagi szívvvel viselte. Midőn a veszély tetőpontját érte el, akkor váratlan szerencse egy örökségnek jutatta birtokába, mely, hála istennek, végre megszüntette gondjait, és melyet ő a te számodra tartott fönn. De az örökség sem volt elegendő arra, hogy anyagilag független helyzetted legyen. A család aggódott sorsod fölött és attól tartott, hogy az én oldalam mellett nem növekedel gondos, takarékos házigazdává, és minthogy téged a magam köre szellemi munkásságra nem serkentett és viszonyaim ez időben mind nagyobb gondokkal terheltek: nagyanyád, anyád és legjobb barátaim azt kívánták, hogy te polgári

mesterséget tanulj. Testileg eléggé ki voltál fejlődve és a kézzel való dolgozást jobban szeretted a fejjel való dolgozásnál; a tímár mesterséget választottad, és eképpen enyészni láttam utolsó reményemet is, hogy öreg napjaimban és halálom után valaki az enyéim közül folytatni és fönntartani fogja ^[188] életem művét. Távozásodban önmagam és összes terveim múlhatatlan enyészetének láttam jelét; dicsértem családomnak irányodban való eljárását, magamban pedig szomorkodtam. De amit anyád halálos ágyán mondott: „amit isten tesz, az jó mennyben és földön,” - az te benned is teljesült. Azon négy év alatt, midőn tőlem távol voltál, oly erőket gyűjtöttél, aminőket én mellettem soha nem szerezhettél volna; mint tanonc gyarapodtál erőben, szorgalomban és kitartásban. Polgári állásodban nem sajátítottad el a kornotabilitások¹⁹ fennhézását, mely napról napra növekedő nyomorultságában jelentkezik körünkben. Alkalmad volt észlelni egyrészt a munkálkodó néposztály életének növekedő rosszását, másrészt az ősi házas szellemből folyó tántoríthatatlan becsületességet, a „józan ész”-nek ősi erejét és azon nemeslelkűséget, mely az alsóbb néposztályok jobb háztartásaiban még épen tartotta fenn magát. Hasonlóképpen láttad ezen osztályoknak lealacsonyodását, elmerülését és folyton növekvő lehetetlenségét annak, hogy azok rendeltetésüknél fogva valaha azon polgári méltósághoz emelkednének, mellyel apáink rendelkeztek. Láttad ezen osztályok jobbainak önértetét, melynek helyébe most az alsóbb polgári osztályok szolgai szellemének hízelgő hajlékonysága lépett; szóval sokat láttál, ami a nép bajait okozza és részint gyógyíthatatlannokká teszi; egyrészt tanultad megismerni életem törekvéseinek fontosságát, másrészt nem akartál elmerülni azon nyomorúságban, melyben az alsóbb osztályok ezrei elvesznek a hazára nézve. Azon gondolat emelt téged, hogy az én oldalam mellett azon ügyeiben akarod a hazát és az emberiséget szolgálni, melyeket élettapasztalataid a legnagyobb mértékben fontosaknak tanítottak tartani; - hozzám jöttél, hogy az én vezetésem mellett azzá légy amivé lenned kell, ha a világban nemcsak ^[189] saját magadnak, hanem mint ember az emberiségnek akarsz élni és a keresztyén isteni rendeltetéséhez méltóan akarod folytatni életpályádat. Visszatértél hozzám és azt mondtad: „Atyám, én az akarok lenni, ami te vagy, úgy akarok élni, mint te élsz!” Kedvesem, ezen szavakkal rendkívül boldoggá tettél. És íme, amilyen nagy volt az örömöm hogy visszatértél, mégis másoknak adom azt, amit te, ha a világ szemével nézed, a magadénak tekinthetnél. Hogy az irataimból befolyó összeget és azt, amit esetleg még kereshetnék, neked kárpótlásul átengedhetném, ezen gondolat - érzem - könnyen felébredhetne lelkedben, és tudom, sok oldalról súghatták füledbe, hogy én nem gondoskodtam rólad úgy, amint kellett volna, nem hagyok neked annyit, amennyit kellene. De én ezzel nem törődöm. Ebbeli hibámat, hogy t. i. nem gondoskodtam rólad kellőleg, amint igaz is, - magammal akarom vinni síromba; de nem akarom tetézni azon másik hibával, hogy talán a nevelés és szegények ügyét is ugyanazon gyengeségem miatt meghiusítsam; nem akarom hibámnak a rosszság jellemét kölcsönözni, midőn most még csak a gyalogság bélyegét hordja magán. És ha irataimnak mindjárt egész jövedelmét átengedném neked, ez nem segítene rajtad. Nagyanyád kielégítőleg gondoskodott, hogy csöndes, munkás polgári életpályád biztosítva legyen. Munkátlan, fennhézázó polgári életnek 1000, 2000 louis d'or annyi mint semmi. Így tehát lelki furdalás nélkül megvonom tőled, amivel most rendelkezem és amit számodra még kereshetnék; nem hagyok neked egyebet, mint amit boldogult nagyanyád számodra biztosított. De annak helyében többet adok neked és hála istennek, te tudod ezt. Kimondtad. Kimondtad. Az akarsz lenni ami én vagyok. Arany és ezüst nem tesz azzá. Szívem tett engem azzá ami vagyok. Életem művének, mai ^[190] alapítványaim szellemének adj helyt szívemben, és ha csontjaim majd nyugosznak, működjél erőteljesen életem céljainak és alapítványomnak érdekében; buzdítson és emeljen azoknak benső lényege, - úgy azzal fogsz rendelkezni, amivel én rendelkezem és

¹⁹ [kornotabilis - gazdag vezetők, városvezetők, hatalmon-levők, politikai vezetők]

az leszel, ami én vagyok; aranyra, ezüstre nem fogsz szorulni. Családom, melynek én semmit sem hagyományozhatok, a te életed és működésed által fogja megismerni, mit akartam én neki nyújtani, de nem tehettem. Légy alapítványom támasza oly szívvel, amilyen az enyém, és azon erővel, melyekkel én nem rendelkeztem, és melyekkel téged isten bizonyára föl fog ruházni; és azon csekélység, melyet én ma az emberiség oltárán áldozatul hozok, oly örökséssé fog válni, amilyent kevés gyermek örököl szülői után. Egyetlen utódom! Az alapítványom fölött való örömdön, melyet ma oly melegen és lelkesen kinyilvánítasz, megismerem, hogy igazságban és ártatlanságban az akarsz lenni, ami én vagyok. Olvastam szemedből örömedet, midőn kimondtad: „Ha mindjárt többet vonnál meg tőlem, engem úgy sem örvendeztetne annak birtoklása.” Kedvesem, az ártatlanság és szeretet ezen szavai meghatották szívemet, bízom bennük és halálom óráját a te sorsodon való aggodás nem fogja zavarni.

52. Barátaim körülötted fognak csoportosulni. Akik benső legmélyebb fájdalmaim napjaiban félre ismertek, te benned fognak engem megismerni és síromon majdan be fogják látni tévedésüket, melyben elfogulva szívüket és kezüket megvonták tőlem. Kedvesem, a világ változik; amelyet én most élek, nem az én világom, és te is - emberileg beszélve - fölötte korán meg lettél fosztva a magad világától. Boldogult, míg élt boldogtalan atyád, meghalt. Nemeslelkű anyád meghalt. Nagyanyád az ő barátnéja, aki kész volt minden áldozatra, aki oly szenvedésteli életen ^[191] ment keresztül, szintén már a jobb életben van, mely felé mindnyájan oly reményteljesen törekedünk. Csak én és második atyád maradt még életben és hű keresztanyád, nemes nagyanyádnak és anyádnak benső barátnéja, oly sokat betegeskedő atyád nemes, hű ápolója, több mint harminc éven át házamnak legerősebb és legbuzgóbb támasza.²⁰ És én is - emberileg beszélve - már csak rövid ideig élhetek. De azért ne félj. Bízál abban amit anyád mondott: „Isten segít, segített eddig és tovább is fog segíteni; hogyan és mikor teszi, ne kérdezzük; csodálatosak és rejtélyesek az ő útjai, de mikor tetőpontját érte el a szükség, legközelebb a segítsége.” Figyelj, mesélek neked valamit. Mikor én a te korodban voltam és gyermek módjára minden gond nélkül éltem, csak a jót kerestem és nem törődtem azzal, ami ennek körén kívül esik, és képzelődésem szárnyain csak azután törekedtem, ami nekem jónak látszott, és szárnyra keltem mint a pacsirta, melyet csak a sas képes röptében utolérni. Akkor látszólag szép napokat éltem. Igenis, szépeknek látszottak és részben azok is voltak ifjú törekvéseimnek ezen napjai. A körülöttem élő nemesebb fiatalság, vallási és politikai eszméi világában az enyéimhez lényegileg hasonló álmokban ringatta magát. Nekünk semmi sem látszott túlmerésznek, semmi sem látszott nehéznek. Csak egy volt, aki bennünket a veszélyre figyelmeztetett;²¹ eszméit kivinni is akarta; figyelmeztetett bennünket, hogy nem elég a jót erőtlenül óhajítani és elérésébe könnyelműen bízni. Azt szokta volt mondani: „Gyenge, alacsony cserjétől nem szabad kosarakat tele gyümölccsel várni; a fának, hogy bő gyümölcsöt teremjen, erősnek és nagynak kell lenni.” Különösen engem ^[192] figyelmeztetett. Én egész lelkemmel csüngtem ezen emberen; nem bíztam a magam erejébe csak az övébe, de az ő erejében elég hatalmasnak éreztem magamat. És midőn létemet az ő erejétől tettem függővé, akkor meghalt. Búcsúzáskor azt mondta: „Pestallozzi, oly vállalatba, mely bármi tekintetben nagy mérvet ölthetne és rosszul üthetne ki, ne avatkozzál, ha nincs hideg vérű, tapasztalt embered, aki erővel és környezete iránt bizalmatlansággal látna a munkához. Az ember gyenge és gyengeségből rossz lesz. Vissza fognak élni jóságoddal. Ha jól megy dolguk, te leszel szolgájuk és bolondjuk, és ha a dolog rosszul talál kiütni, te leszel cselekvésük ártatlan áldozata. Bármelyik félhez csatlakozol, az bizonyára nem azt akarja, amit te akarsz, nem azt

²⁰ Kappeli Näf Erzsébet:

²¹ Barátja Bluntschli.

keresi amit te keresel.” Rövid szünet után pedig azt mondta: „Ha tudnék számodra oly barátot, aki erőteljes, bátor és gyanakodó, nyugodtabban halnék meg.” Ez volt búcsú szava és pár nap múlva meghalt. Lavater lerajzolta a koporsóban fekvő barátot, fiatal napjaimnak ezen emlékét is elveszítettem. Lavater erővel távolított el koporsójától, annyira meghatott halála. Mily igaz volt minden, amit ő mondott, mily helyesen ismerte ő már ifjú korában a világot. Életemben nagyon éreztem egy nyugodt, előrevigyázó, az emberi szív gyengesége és rosszasága irányában egyaránt gyanakodó férfiú hiányát. Ezerszer áldozata voltam ezen gyengeségnek és rosszaságnak, és te, a magad szívével, mely gyenge és jó mint az enyém, szintén áldozatul esel, ha bármi fontosabb ügyben nem áll oldalad mellett egy férfiú, amilyent halálos ágyán barátom nekem kívánt. Soká nem találtam ilyent; hajam már őszülni kezdett, s végre isten mégis megajándékozott egy ilyen baráttal.²² [193] Az én oldalam mellett növekedett. Fölsimerte atyai szívemet és mint szerető gyermek fejlődött férfivá, aki most vénségem támasza. Oh istenem! mily tömkelegen tekergőztem én keresztül, anélkül, hogy az én szívemhez hasonló szívű férfiú állott volna oldalam mellett. Bízam az emberek szavaiba, és ők pusztá szóval hitegettek. Tölem sokan többet követeltek, én oda adtam, amivel rendelkeztem. Ha telt kézzel jöttem, elvették, ami benne volt, kezemet magát nem fogadták el, és gyakran azzal sem voltak megelégedve, amit nekik nyújtottam. Barátom, ha élt volna, a jót, amit én tettem, összefüggésbe hozta volna önmagammal, és ezáltal hatásossá tette volna. Én azt elforgácsolni engedtem, és hatás nélkül maradt. Önmagamat teljesen elhanyagoltam, és én, és az enyéim öreg napjaimban oly módon éltünk, melyről a nép száján azt mondják, hogy „istenkísértés”. Most ugyan itt állok és isten iránt való hálával mondom: Ő jóságának csodáival könnyítette vénségem napjait. De barátaim! akik most körülöttem gyülekeztek, ne essetek ugyanezen hibába; öreg napjaitok, családjaitok érdekében soha oly módon ne éljete, melyről azt szokták mondani, hogy istenkísértés; legyetek tekintettel magatokra e részben is, amíg nappal van és mielőtt beállana az éj és bekövetkeznének azon idők, melyekről azt mondjuk, hogy nem tetszenek. Véghetetlenek voltak e tekintetben életem veszélyei. Amily szívesen nyújtottam bárkinek segédkezet, oly nagyon éreztem, mily nagyon szorulok viszonzásra. Magam okoztam helyzetemben lehetetlen nálamnál segítségre inkább szoruló embert képzelni. Abból, amit helyzetemben tennem kellett volna, oly keveset voltam képes kivinni; gyakran vaktában kerestem segítséget és természetesen csak félsegítséget találtam; ez pedig semmit sem ér. De én ezt nem tudtam, és ezáltal oly [194] szerencsétlenné lettem, amint barátom előre mondta. Ha ő élt volna, bizonyára nem jöttem volna azon állapotba, melyben mondhatnám a nyomorúságban mintegy megérvén, végtére önmagamat veszítettem és majd kétségbe estem, ami környezetemben csak félelmet és megvetést okozott, és amit mindenki bizonyos ellenszenvvel és aggodalommal vett szemügyre. Emiatt sokan elítéltek, azt mondván, hogy megérdemeltem magam okoztam sorsomat; ügyetlenül és gyámoltalanul láttak állani azon küzdőtéren, melyet ezen helyzetben még elhagynom sem volt szabad. Barátaim! borzasztó jelenetek fordultak elő ezen állapotomban, a világ bár sohasem hallana ezekről, és borzasztóságuk bár senkit meg ne rendítene, aki ilyent még nem látott. Örjögtem, igenis örjögtem ezen időben szeretetből azok iránt, akik most elhagytak, és bánatból életem műve fölött, melyet környezetem elveszett, mondhatnám méltatlan, elvetemült ember kezében fekvőnek tekintett. Külső teljes romlásom, működésem külső eszközeinek teljes felbomlása múlhatatlannak látszott; akkor oly férfiút küldött segítségemre isten, amilyent ötven év előtt barátom nekem kívánt. Ezen férfiú kemény burokként takarta be senyvedő működésem magvát. Ő megmentett. Nélküle te most nem lennél itt kedves unokám, nem mondanád: „Atyám az akarok lenni ami te vagy.” - Én sem lennék itt. Életem művét most nem tartanám kezemben; nyomorúságomhoz pedig nem

²² Pestalozzi Schmidre gondol.

akarnálak láncolni. De én meg vagyok mentve, ő mentett meg, kit én fölneveltem, kit a legelső órától kezdve megismertem, és mintegy érezve a veszélyt eltörölhetetlen érzelmekkel láncoltam szívemhez. A te gyengeségedet, a te ifjúságodat, a magad szíve gyengeségét is, mely hasonló az enyémhez, megfogja védeni. Művem külsejét meg fogja oltalmazni sziklaként, mely mozdíthatatlanul a föld mélyébe ^[195] ágyazva az örökkévalósággal dacol. Működésem benseje is szent előtte. Kedves unokám! az lesz ő tenéked, ami én neked nem lehettem, bár kellett volna. Engem fog pótolni, bár hozzám legkevésbé sem hasonlít. Kedves unokám! Lényegükben és képességeiben két ember alig különbözött inkább egymástól, mint ő és én; de amire nekem szükségem volt, amire egész életemben a te érdekedben szükségem volt és amire még most is szükségem van, amit haldokló barátom napjaim egyedüli mentőeszközének tartott: mindannak ő nagy mértékben tudója, és ezáltal gyenge életemben minduntalan veszélyeztetett, az utolsó években nemcsak veszélyeztetett, de lábbal taposott önállóságomat mintegy a tűzből kimentette és visszaadta nekem. Meggyőződés, hála és ezer meg ezer életem csodálatos megegyezése sokáig feloldhatatlan kötelékekkel láncoltak hozzá mielőtt unokám visszajött volna, kiről ő, mint atya gondoskodik, és mikor alapítványomról még szó sem volt, mely alapítványomnak ő most életének minden erejét szenteli. Hálával a gondviselés iránt, művem munkatársának és azon férfiúnak nyilvánítom, kinek működése és élete céljaimat, céljaim legbensőbb, legszentebb, legmagasztosabb lényegét illetve a legnagyobb reményekkel tölt be.

53. Barátaim! Eziránt még nyilvánítanom kell legmélyebb meggyőződésemet: ő élete áldozatát nem maga ajánlotta föl önzésem oltárán. Nem, én kívántam az áldozatot és kívánom még ma is azon magasztos, szent célok szolgálatára, melyekhez legtisztább törekvésében lelkem emelkedni képes volt. És, barátaim! testvéreim! életének ezen áldozata - nem a pénzáldozat, az életáldozat - kezemben van, hogy a veszített hatáskört újra megszerezhessem ezen magas ügy szolgálatára; hogy ily módon szabadon és önállóan mozoghassak síromig, szükségem volt ^[196] az áldozatra, szükségem volt ezen segítségre, hogy életem művét szellemben és igazságban síromon túl is biztosítsam. Részemről még életemben azt akartam elérni, hogy mindazok, kik törekvésemet mint igazat és jogosat elismerték, céljaink külső eszközeit is gondossággal, áldozattal és tetterővel előmozdítsák. Barátaim! hányszor kell még ismételnem: amint a burok elmállik, a mag is szenved, és ha az éretlenül fekszik a föl pattant héjban, soha többé nem érik meg. Barátaim! Szíveljétek meg helyzetemben ezen magyarázó mondást és valahogy ne gondoljátok, mintha én barmi héjat mint ilyent nagyra becsülnék, vagy mintha töletek azt kívánnám, hogy ti is ilyen külső burok szerepében szolgáljátok ügyünket; azonban ez nem zárja ki, hogy a külső burokra is figyelmet és gondot fordítsatok. E tekintetben senki se vesse meg másnak adományát és erejét. Az igaznak és jónak épülete sokféle adományt sokféle erőt, sokféle eszközt követel. Barátaim, testvéreim! Isten adománya azon erő, mely a jónak külső eszközeire is gondot fordítanunk készlet, és csak az ismeri félre, ki a jónak benső lényegével sem törődik, aki e tekintetben is erőtlenségre, könnyelmű. A dolgok magva a földolog, a burok semmit sem ér, ha ugyanis a mag már érett és burokra nem szorul. De magunk ügyében bizonyára nem úgy áll a dolog. Működésünk burokjának sokoldalú elhanyagolása megtámadta legbensőjében működésünk magvát is. El nem tagadhatom ugyan, hogy ennek magam vagyok az oka és páratlan gondatlanságom. De jelleme ellensúlyozta ezen hibám következményeit; azonban ez nem volt úgy mindazoknál, kiket ezen baj megragadott, és azon mondás: „az egyenlő, amint ketten cselekszik, már nem az” - a látószem előtt a magam helyzetében igen világos. Az én hanyagságom bizonyára mástermészetű volt mint a tömeg hanyagsága, mely engem - ^[197] aki máskülönben nem vettem észre, mintha utánózni akarnának - e tekintetben általánosan utánzott. De bár magamat és másokat e tekintetben mindig mentegettem, ez nem változtatottá dolgon, úgy hogy ebbeli hibáim magamnak és házamnak annyira nyakára nőttek, hogy nagy szükségünk volt segítségre. - És isten nyújtott segítséget, nem hibátlan, hanem

egészen közönséges ember képében, de ki minden bizonnyal oly erővel rendelkezett, hogy ezeknek hiánya házamat a végveszély szélére sodorta volna, engem pedig kétségbe. Ezen ember képében küldött nekem isten segítséget inségemben, midőn más mentőeszköz már nem létezett és senki abban a pillanatban oly nagyon szükséges erőknél még csak látszatával sem rendelkezett. Ő azonban rendelkezett ezekkel. Ő rendelkezik ezekkel és céljaim szolgálatára szeretetteljesen föl is ajánlotta. Igenis, barátaim, céljaim szolgálatára! És ti jogtalanságot követtek el, jogtalanságot követel mindaz, aki egy pillanatig is azon véleményben van, mintha én segítségét csak a külső haszon miatt becsülném és ezen külsőségekért eltagadnám azon magas és igazi erőt, melynek üdvét, bár ügyetlenül, mégis oly soká és oly komolyan kerestem; mintha ezen férfiú erejét csakis arra akarnám felhasználni, hogy azon örök sziklát, melyre házunk építve van, aláássuk és ezt újra homokrakásra építsük. Nem, barátaim! én őt nem bálványként tekintem, melynek imádásában önmagamot veszíteném. Nem, én nem akarom önmagamot veszíteni. Nem akarom őt többnek tekinteni, mint amennyire magamat becsülöm. Ismerem őt. Tudom, hogy ő kicsoda és mi nem; és ami nincs meg benne, azt nála nem is keresem; de kívánom hogy isten ezt neki megadja, hogy szeretetben és szeretet által működ-hessék az emberiség javára. Tudom, ezerféle dologban szenved hiányt, melyekkel mások rendelkeznek, nincsen [198] tudományossága, nincsen alkotótehetsége, műveltsége(?), iskolázottsága(?). Irodalmilag éppoly tudatlan, mint jómagam; és amint ellenségem irányában sem lehetnék őszintébb, határozottan kimondom: neki megvannak az ő hibái, és kérem kell istent, hogy őt megóvja a test és szellem minden tévedéseitől. De hol van az az ember, kinek nincsenek hibái? - Ő természetes erővel rendelkezik, mely mesterkéletlenségében olyat képes elérni, amit nagy tehetség nem, és gyakran úgy vagyok mint amaz ember, ki a kertjében álló körtefáról azt mondta: „bár egy ággal kevesebb volna rajta, kevesebb körtét teremne ugyan, de kevesebb lenne az árnyék is kertemben;” - azonban valahányszor mondta, az ágat mégsem vágta le. - Úgy vagyok én Schmiddel is, és higgyétek el, erejével gyakran fölötte alkalmatlankodik, talán inkább mint a körtefa az embernek, ki inkább több verőfényt akart kertjében mint körtét, de a fának árnyékot vető ágát mégsem akarta levágni.

54. Barátaim! én fölötte tisztetem a természeti erőket, amint iskolázottságukban a népben megvannak, és mióta Schmidet ismerem, ugyanazon mértékben gyarapodott ebbeli tisztetem, amint növekedett sokoldalú iskolázottságuk főnnhéjazásai iránt való bizalmatlanságom. Nyíltan kimondom, hogy a népnek oly nagyon félreismert természetes erőit még ott is fölötte tisztetem, ahol ezek ápolás hiánya folytán részben megsérültek és eltorzultak. A megsérült természet ezer esetben maga gyógyítja magát; de az eltorzult iskolázottság(?) műveltség(?) nagyjából gyógyíthatatlan. Barátaim! Ezen nézetben rejlik Schmidre vonatkozólag ebbeli gondolkodásom és cselekvésem kulcsa. Schmidnek ugyan külső erejét is fölötte nagyra becsülöm és kell is nagyra becsülnöm, minthogy - emberileg beszélve - nélküle működésem bensejét nem lettem volna képes megmenteni. [199] De egészben az irányomban elkövetett jogtalanság túl megy a határon. Sőt azt vetik szememre, hogy én Schmid miatt mindenki irányában háládatlan vagyok, oly férfiak irányában is, kik velem jót tettek. Barátaim! én hetvenhárom éves vagyok, de soha háládatlan nem voltam, és mióta intézetem élén állok, mindig az a panasz, hogy én az engemet valamiben szolgáló emberek értékét és érdemét, sőt az engemet kielégítő növendékek érdemét is mindig oktanul túlbecsülöm és őket ezáltal elrontom. De midőn gyengeségemmel saját káromra visszaéltek és engem elnyomtak, hogy önállóságomnak legkisebb nyomát is eltöröljék, - vajon ez egészen és egyedül csak az én hibám?²³ Az igazság és az igazság szelleme a gyengeséget sohasem nyomja el teljesen, - vagy

²³ Itt és a következőkben Pestalozzi Niedererre gondol. Az ide vonatkozó viszonyokat illetőleg l. életrajz.

talán a tévedés tartson jogot a gyengeség elnyomására? És ki állíthatná, hogy háládatlanság, ha az ember, az ilyen elnyomás következményeit sokallván, végre ellenszegül? Ki állíthatná, hogy háládatlanság, ha ezt a kezem ügyében megmaradt egyetlen eszközzel kísérlettem meg? Nem, ezt senki sem teszi, ki az igazságot szereti; senki sem teszi, ki a szeretetben él! A gyengeségnek is megvan a maga jogosultsága és éppen azért, mert gyenge, neki inkább kell megbocsátani, mint a megtörhetetlen sziklaerőnek, ha nagyobb erők papucskormányára alatt nyögven, kissé érzékennyé válik és éppen nem látja szívesen, ha az uralkodó papucs fölötté keményen hág reá. Hozzájárult, hogy én sok éven át mint madár az ágon éltem és ezerszer romlásom szélén állottam, honnan csak mintegy csoda által menekültem meg. Hogy azonban ezen helyzetemben kissé nyugtalan lettem és féltem mindenkitől, aki ezen [200] körülmények közt még fegyvert is fogott ellenem; ez által helyzetem terheit elviselhetetlenné tévék; az talán megbocsátható és bizonyára háládatlannak nem lenne nevezhető, ha ezen körülmények mellett egy ilyen férfiút, eltekintve egyéb érdemeitől, azonnal nem is méltányoltam volna teljes érdeme szerint.

55. Vagy talán nem úgy van? Vajon csakugyan háládatlan vagyok? Isten neki. Aki oly soká, mint én, szabad madárként élt, aki oly mélységek fölött állt, amilyenek fölött én állottam: az keljen föl, és ha igaza van, hajítsa felém, háládatlan felé a kezében tartott követ; de ha nincs igaza, tegye le a követ. Azon férfiú pedig, aki ama körülmények mellett még fegyvert is ragadott ellenem, nézze szemem könnyeit és sírjon maga is egy könnyet fölöttem; vessen reám egy pillantást, mely a félelmet kiűzze lelkemből. Meg vagyok győződve, hogy szívem mélyéből szeretni fogom. Csak azt ne követelje, hogy olyasmit méltányoljak benne, amihez nem értek; fejem gyöngeségét ne tulajdonítsa szívem keménységének, és ne nevezzen háládatlannak, mert azt nem méltánylom eléggé, amit nem vagyok képes kellőleg felfogni. De mit is akarok mondani? Éppen ebben rejlik az ellenem emelt vádak legnagyobbika, hogy t. i. már nem vagyok képes a törekvéseimnek alapját képező szellemet követni, és hogy ebbeli lehetetlenségemmel zavarom és bénítom azoknak erejét is, kik törekvéseim szellemében és igazságában engem már túlhaladtak. Régi vád, hogy szellemem már elhagyott, hogy önmagamát már túléltem és törekvéseimnek igazsága és joga az én kezemből másokéba ment át. Jól tudom és mélyen érzem, hogy néhány céljaim előmozdítására lényeges erővel egyáltalában nem rendelkezem; de viszont mind [201] azon erőket, melyek valaha sajátjaim voltak, még most is érzem magamban, és bizonyos eleveiséget és ösztönt, mely azoknak alkalmazására és felhasználására serkent. A korábbi szellemi és erkölcsi életemre mondott halálítéletet, mély fájdalomra itt-ott már régen láttam fejlődni és mindnagyobb körben terjedni, egyszersmind az irányomban való segítséget és részvétet azon mértékben láttam csökkenni, amint halmozódott az erkölcsi és szellemi süllyedésem felett való mendemonda. Azon erők, melyek hiányában én szűkölködtem és melyekkel mások rendelkeztek, ahelyett, hogy az enyéimhez csatlakoztak volna, ezektől mindinkább elváltak és elszigetelve önálló hatalmat látszottak igényelni, mely gyakran nemcsak nézeteim sajátosságának de jogaimnak is homlokegyenest ellene hatott és ezáltal az egész ügy állapotát szükségképpen zavarta. Csakugyan egyoldalú és elégtelen erővel egyéniségem most teljesen magára volt hagyatva, és ezen körülmények alatt környezetemben gyöngébbnek nem csak hogy látszottam, de valóban gyöngébb lettem, ami más körülmények alatt nem történt volna. Mindezt jól láttam; de amit nem láttam, az az volt, hogy házamnak ellentétes erői elszigeteltségük és egymást gátló természetük dacára mind gyarapodtak. És ezen körülmény, amely hátrányára volt az első pillanatban házamnak, céljaimnak és személyes nyugalmamnak, éppoly nagyok voltak lényeges előnyei házam egyes tagjainak erősbulését és egyéb oly következményeket illetőleg, melyek közös céljaink előmozdítására befolyással voltak. De amint az én makacsságom engem erősbített egyes egyéni nézeteimben, úgy ugyanazon hiba házamnak más tagjainál is ugyanazon hatással volt. Jogának indokolt vagy indokolatlan [202]

önérzetében nem sokára mindegyik oly erőre tett szert nézeteinek és eszközeinek egyoldalúságában, amelyet az egyoldalúság csak kifejezni képes. De midőn így egyik a másik előtt nem akart hátrálni, életünk folyamata lett akadályoztatva. A mellékvizek hozzáfolyása azonban ezáltal nem lett kisebb mérvű. Természetesen azon kell lennünk, hogy azon gátat, melyet egyéni erőink elszigetelése által kölcsönös egyoldalúságunkban folyamunk folyása ellen felhánytunk, ismét keresztül törjük. Valóban nagy világ bajnak estünk áldozatul és ideje, hogy tanuljunk mélyen érezni és elismerni, miszerint az ember, ha bármi nagy eszmében kivetkőzik az elfogulatlan ítélet egyensúlyából, bizony nem megy sokra.

56. Az igazság mindenütt van és sehol, és csak az él benne, aki azt mindenütt ezer mással összekötött jelenségnek és nem követelő, elszigetelt bálványnak nézi. De az embert ábrándos gyöngesége könnyen oda viszi, hogy minden nagy eszméből, melyet elébb kedvenc gyermekévé tett, bálványszobrot farag és az emberi nem minden igazságát és jogát csak ezen bálványképben látja és mindabban, ami önzését szolgálja. Nagyemberek, nagygondolkodó-fők nem mentek azon veszélytől, hogy egyes nézetei bizonyos rögeszmékké ne váljanak, melyek náluk ugyan nem érik el a megrögzöttség azon fokát, melyben azok az emberiség rémületére a gyógyíthatatlan örülteknél jelentkeznek; de tagadhatatlan, hogy egyoldalú kedvenc eszmék és mindennapi szokásos nézetek mélyebb gondolkozású főknél is annyira megfásulnak, hogy ezen emberek erkölcsileg és szellemileg képtelenekké válnak elfogulatlanul és szabadon mozogni, ellenkezőleg e tekintetben nem ritkán legalább mint félig megrögzött eszmék rabjai jelennek meg. A [203] világ tele van az ilyen, egyes nézeteikben elfogult emberekkel. Vagy talán nem találunk minden hivatásban, a katonai rendnél, a polgári rendnél, az igazságügy tisztviselőinél, vagy bármely más szaknál száz meg száz különben kitűnő embert, kik kedvenc nézeteikben oly fokú elfogultságot mutatnak, mely a rögeszméhez nagymértékben hasonló? Tovább megyek. Nem mutatkoztak-e saját körünkben is sokoldalú nyomai a nagy eszmék illetően megfásulásának? Saját fejeinkben vajon nem rögződtek-e meg szintén egyes ellentétes eszmék? Egyáltalában az a véleményem, hogy házunkban benső megegyezést és módszerünkben igazi összhangot csak úgy érhetünk el, ha számtani, vallásbölcseleti, természetbölcseleti, humanisztikus és filantropikus nézeteinket kölcsönös egyensúlyba hozzuk; oda kell törekednünk, hogy azoknak egyike se vergődjék túlsúlyra és ne láncoljon le bennünket, mint kisebb-nagyobb mértékben megfásult rögeszme. Ha mi ezt elérjük, úgy azon megállapodás, mely egyes bennünk megrögzülésnek induló nézetek által előidéztetik, törekvéseink egészére csak előnyössé válik, azon magasabb erő következtében, melyre bár egyoldalúlag mindegyikünk szert tett. Meg vagyok győződve, hogy közülünk s e n k i sem fog kilépni azon férfiak köréből, kiket ügyünk előmozdítása körül szerzett érdemeikért nagymértékben becsülnünk kell. Én sem lépek ki ezen körből, ellenkezőleg meg vagyok győződve, hogy az erkölcsi és szellemi hanyatlásomra kimondott halálítéletet környezetem már nem fogja annyira „cum studio et amore”²⁴ hallatni, amint az már évek óta [204] történt. Számtalanok azon hibás vélemények, melyek személyemet illetőleg helyzetem örvényében minden pillanatban keletkeztek. De ha működésem - talán azért, mert benne emberi tévedések is előfordultak, - minden vizsgálat nélkül elítéltetik, mit tartsak én sorsomról? Véleményem szerint azon törvényt, mely ily alapon ítéli el a vádlottat, minden elfogulatlan ember kárhoztatni fogja. A jövőre nézve e tekintetben nincs mitől tartanom, én nem vagyok háládatlan és soha háládatlannak nem is leszek nevezhető.

Nem, ez lehetetlen; mert én szorosan ahhoz szítok, amit életem céljainak megmentésére szükségesnek találok, azért soha senki nem fog háládatlannak tekinteni és nyilvánítani. Pillanatra a legháládatosabb embert is háládatlannak lehet feltüntetni. A legtisztább háláérzetet oly

²⁴ tudománnyal és szeretettel = tüsszel, hévvel

világításba lehet helyezni, hogy fényét, bár mindig egyforma, senki nem láthatja; sőt a háládatosság kötelét teljesen is el lehet vágni. Az emberi szív ártatlanságának és hűségének ez már legdurvább megsértése, ha t. i. a háládatos embert erőszakosan és szenvedélyesen azon jogától is megfosztják, hogy háládatosságát kellő világításba állíthassa; de háládatlanná a hálás szívet még ezáltal sem lehet tenni. És ki állíthatná egy könnyen valakiről, hogy háládatlan? Az emberi kötelékek meglazulásának mélyebb oka gyakran az érdekeltek előtt is titok. Mit akarnak tehát azok, kik ezen meglazulás okainak tekintetében mintegy más világ-részben élnek?

57. Barátaim! testvéreim! A mi körünkben is előfordultak az ilyen jelenségek, melyek egyesülésünk történetének és azon külső kaotikus örvénynek a következményei, melyen az egyesülésünk alapjául szolgáló jónak és ^[205] nemesnek keresztül kellett vergődnie: a mi körünkben is mutatkoztak az ilyen jelenségek, melyek oda vezettek, hogy egyik a másikat oly pápaszemen keresztül vizsgálta, melynek üvegjei nem voltak fényesre csiszolva.

Barátaim! testvéreim! házunk bajai nem ma keletkeztek, sem tegnap, hanem már nagyon régen. Egyesülésünk kezdete óta oly szokásokat és életmódot engedtünk körünkben elharpózni, melyek természetüknél fogva szükségképpen kedvezőtlen viszonyokat idéztek elő, és szükséges, hogy ezen viszonyok megítélésére szoros pillantást vessünk egyesülésünk kezdetének napjaira. Bizony, ezen napokban kezdtek bajaink okai csirázni és gyökeret verni. Ami mögöttünk van, az természetesen nincs jelen; de azért, mert azt talán már elfelejtettük, következményei nem hatnak kevésbé a jelenre.

58. Barátaim! testvéreim! Egyesülésünk első órái a világ legábrándosabb álmainak, a legnagyobb tévedéseknek voltak órái. A világ ama napokban ugyanazt látszott keresni, amit mi kerestünk, ugyanazt látszott szeretni, amit mi szerettünk. A kor hóbortja pártolta törekvéseinket, a nyilvános hatalmak érdeke amaz időben megegyezni látszott a magunk érdekével, sőt ezreknek önzése, mely jelenleg nézeteinkkel ellenkezik, akkor velünk egy véleményben látszott lenni. Bármit tettünk, mindent kitűnőnek találtak, már mielőtt ismerték, mielőtt magunk ismertük volna, Tisztelet és dicsőőség mígnem illetlenül minden lépten-nyomon követtek. Törekvésünk gazdasági sikere majd fáradság és gond nélkül biztosítottak látszott. De ezen Éden álképe csakhamar eltűnt. A világ tövisei és bogáncsai kezdtek körülöttünk tenyészni, amint nemcsak a magunk, de minden ember életében és működésében tenyésznek. De ^[206] ezen napok álmának nincsen semmi haszna. Gyöngíti erőinket, melynek gyarapodására oly sokoldalúlag és oly szorosan szükségünk van. Valóban ama napok éghajlata túlkedező volt reánk nézve; azt képzeltük, hogy meleg déli vidéken élünk, pedig az észak hideg, zordon napjai várakoztak reánk. Minek titkoljuk mi ezt el? A célunk iránt való tiszta buzgóság gyöngült ezen napokban, és némelyikünk valóban csakis a szerencsében buzgókodott ügyünk mellett, mely buzgóság nem ismeri azon erő lángját, mely a szerencsétlenségben is lobog, és nagy ínség napjaiban sem alszik ki. Részemről legalább ama napok gyöngéiben látom későbbi viszonyaink okát, és helytelennek tartom a későbbi viszonyainkra való mind azon ítéletet, mely nem a nevezett forrásokból folyik, amint általában minden egyes helyzet és minden egyes esemény megítélésénél szorosan szemügyre kell vennünk azon lánc mivoltát, mely bennünket összekötött és melynek sajátossága különösen abban nyilvánult, hogy közülünk mindenki szövetkezetünk ezen láncán csakis azzá vált és csakis oda jutott, ahová őt természetének sajátossága és személyes egyénisége vonzotta. Ezen körülményt, hogy t. i. nálunk a természet mindent, a mesterségbeli tudás(?), a nevelői mesterség(?) semmit sem tett, egész jelentőségében vegyének szemügyre. Házunk felnőtt tagjainak személyiségét illetőleg tulajdonképpen kormány és fegyelem nélkül éltünk. Az egyéniségek szabadabb fejlődése volt jellemző, ám egyszersmind házamra és állásomra nézve veszélyesebb és nyomasztóbb helyzet alig képzelhető.

59. Barátaim! legyetek erre tekintettel helyzetem és cselekvésem megítélésénél; hozzá még képzeljétek el az ^[207] emberek nagy számát, kik házunk tagjainak sorába léptek és nem tudták mit akarnak, nem azt keresték, amivel mi rendelkezünk, és nem rendelkeztek azzal, amire nekünk szükségünk volt; e mellett velem szemben oly gőgösek voltak és oly fesztelenül éltek, hogy bizonyára fölötte alkalmatlanok és alkalmatlankodók voltak. Barátaim! legyetek tekintettel a házamra vonatkozó minden viszonyra, minden fogyatkozásaimra s a reám nehezedő minden teherre, továbbá azon eszközöknek és erőknek majd teljes hiányára, melyekre szükségem volt, hogy egyesülésünk külső és belső követelményeinek csak távolról is megfelelhessenek. Barátaim! egyesülésünk megalakulása óta dicsérnünk kell ártatlanságunkat és ártatlanságunk céljait is magasztalhatjuk. De az ártatlanság vajon valaha ellenszegülhetett-e a sokaság hatalmának? És vajon nem természetének megfelelő, hogy ezen hatalom előtt mindig meg kell hajolnia? Az ártatlanság vajon valaha célhoz vitt egy művet, mely külső gyöngeségével erős kormányzó nélkül a világ hatalmába és folyamába vetette magát, amint ez nálunk történt? Bizony, kezdetleges ártatlanságunk mámorában oly életet akartunk élni, amilyenről a kolostorok hajdani jámborsága álmodozott, e mellett személyeinkre nézve az elgondolható legnagyobb fesztelenséggel éltünk. Legfiatalabb tagjaink majd oly szabadságot igényeltek, mely a világ egyetlen újoncnál sincs helyén, és az öregebbek közül sokan a zárdafőnök szabadságára tartottak jogot, mely körülmény, ha általánossá válik, minden belső kolostori erő csak ábrándkép. Nekem kellett volna a zárdafőnök szerepét vinnem, pedig bizonyos tekintetben a kolostornak inkább számara vagy legalább báránya voltam.

60. Barátaim! szabadon akarok beszélni. ^[208] Mindezeket már túlvagyunk és a körünkben megfogamzott, gyökeret vert és még most is helyét találó jónak, melyek következményei oly sok növendékünkben és oly sok körünkben kiképeztetett, felnőtt ember magaviseletében és sorsában köztudomás szerint bebizonyultak, az említett körülmény legkevésbé sem csökkenti értékét. De itt az ideje, hogy ezen ügyet, mely lényegében fontos, és sok tekintetben magára vonta a világ figyelmét, igazságosan, szabadon és nyugodtan vegyük szemügyre.

Le kellett roskadnunk viszonyaink terhe alatt, és jó hogy bennünk felébredt erőtlenségünk mély érzete. A viszonyok terhe alatt kellett leroskadnunk. Minden, ami nemes és tiszta, a legnemesebb és legtisztább dolog is csökken és romlik lényegében, amint fölötte gyorsan halmozódik és szaporodik; és mi sokan voltunk, valóban fölötte sokan. Jó volt ugyan a célunk, de nem ismertük és nem alkalmaztuk kellőleg azon szabályokat, melyek az elszigetelt jó gyarapítására megteremtik és biztosítják a szükséges eszközöket. A mieinknek magokat nevezők nagy többségét inkább a véletlen, mintsem megfontolás és szabad elhatározás vezette körünkbe, és bár az ilyen viszonyok megítélésében gyakorolt szemnek föl kellett tűnnie, hogy ezen emberek véletlen megjelenése nálunk csak rövid ideig tarthat, a magam meggondolatlan gyöngeségével azt mégis nagyon könnyen tartósnak tekintettem. Ez természetesen körünkben csupán szinte gyógyíthatatlan bajokat keletkeztetett. A legjobb dolog is, amint fölötte gyorsan halmozódik és általánossá válik, nemcsak közönsséges lesz, és azon tömeg általános bajává és rosszaságává lesz, melybe éppen belopódzott: hanem a gonosznak és rossznak tulajdon durva erővel megtámadja ^[209] a jónak rendszerint gyöngé gyökereit is, és a gyöngé aláásott jó közepette tulajdonképpen a rossznak válik toborzó helyévé, hol mindaz, aki nem vigyázva közeledik, elfogatik. És a tapasztalás mutatja, hogy a rosszra és gonoszra toborzott emberek könnyen összeesküdnek és az ilyenek, ha különben tehetetlenek is, cselet és hatalmat alkalmaznak, hogy gonoszságukat, legyen az restség, rendetlenség, arcatlanság vagy bármi más, érvényesítsék is, vagy legalább azt érik el, hogy azoknak ellenkezője nekik semmi módon ne alkalmatlankodjék. És ha a baj ily módon tetőpontját érte el, bizony szükségesnek látszik oly kormány, mely ezen állapotnak hivatva van elejét venni, és bár későn, de mindenki ezen kormánytól vár segítséget. Mindazonáltal képtelenek azt helyesen

megítélni. Ily esetben rendesen csalódik az ember, és a baj, melybe e vonatkozásban érvényesül, rendszerint rossz tanácsadó. Így volt ez nálunk is. Amit az emberek kerestek, azt nem voltak képesek megtalálni. Én bennem e tekintetben már senki nem csalódott. Mindenki képtelennek tartott a kormányra, mégis úgy viselkedtek irányomban, mintha arra képes lennék. Ezen helyzetem nem szorul magyarázatra. A teher alatt bizonyára teljesen lerokkantam volna, ha istennek fölöttem örökös gondviselése törekvéseimnek oly módon nem kegyelmez, hogy gyöngeségemnek kimaradhatatlan következményei gyakran nyomot is alig hagytak. Ez oly igaz, hogy magam sem tudom és nem vagyok képes megmagyarázni, miképpen tudtam én ezen káosz zavarában teljes vesztém nélkül az erők és eszközök azon lépcsőzetét elérni, melyen magamat most látom és érzem. Csak annyit tudok, és hála istennek tudom: utolsó kétséges napjaim egyes pillanatait kivéve, helyzetem látszólagos menthetetlensége dacára teljesen sohasem hagytam [210] el a megmenekedés reménye, benső emelkedettség-gel akarok még egyszer megemlékezni ebbeli hitemről, mely soha sem hagytam el.

Barátaim! Mi az oka, hogy ezen hitemet mindvégig megtartottam? Ki táplálta? Mi táplálta? Vajon nem isten volt az, és vajon nem azért tette, hogy még halálom előtt elérhessem azon célt, mely után egész életemben törekedtem és melynek kivételére most kezemben vannak az eszközök? Azért törekvéseim buzgalmának megfelelő hittel és reménnyel ragadom meg ezeket. Hálát adok istennek. Ő megtartotta bennem hitemet és ezen hitemet oly sikerrel koszorúzta, melyet egész életemben nem is reméltem, nem érdemeltem és vénségem gyöngeségében s életem alkonyatán emberileg már nem is várhattam. Barátaim! Oly nagy jelenleg az örömöm, amilyen nagy volt boldogtalanságom. És barátaim közül sokan hosszú ideig közösen viselték velem boldogtalanságomat. De a zűrzavar magas foka végül is emberfölötti erőket követelt elviselésére, és ahol oly körülmények és helyzetek állanak be melyeknek terhe alatt, mondhatni a választottnak is le kell roskadnia, ott az emberi gyöngeség végre a jószívűséget is hatalmaskodássá, az ártatlanságot viszályá, a jog érzetét jogtalan követeléssé változtatja: a szelíd ártatlanság csöndes hangjai durva jogtalanság hangjaivá, az üldözött hit szent buzgalma istentelen önzéssé változik. Igenis úgy van. Az emberi helyzetek legnagyobb mérvű zűrzavarában a legnemesebb ember is sokat veszít azon dicsfényből, mely élete háborítatlan napjaiban környékezte. Az igazságért való tiszta isteni buzgóság ily helyzetben könnyen az önön, önmagunk igazságért való szenvedélyes buzgósággá változik. Az igazságnak ezen önös, ködös fogalmát azután [211] valódi igazságnak akarnók tekintetni, isteni igazságnak, isten igazságának; és ez természetesen nem éppen az isteni igazság értelmében hat életükre és a saját igazságuknak nem hódoló embertársaik és környezetük iránt való viselkedésünkre. Az ellenvéleményen lévők könnyen oda jutnak, hogy a társadalmi rend és türelem kötelelességeit nem tartják mindig szem előtt mindazokat, kikre ezen igazságuk el nem ismerése miatt neheztelnek, kizárják körükből benső kedélyük minden gyöngédségéből kivetkőznek, és önmagukban megfásulnak. Így módon végre oda jutnak, hogy a szenvedély leghatározottabb cselekedeteit nemcsak hogy nem mentegetik, sőt mint kötelelességbeli cselekedeteket igazolják is, mint amelyekkel az igazságnak és lelkiismeretüknek tartoznak és melyek tulajdonképpen az emberek iránt való igaz, tiszta és erős szeretetből keletkeznek. Kötelelességüknek tartják ezen vélemények és cselekedetek következményeinek örök mara-dandóságot biztosítani, zavartassanak és gyöngüljenek ennek következtében akár a legáldáso-sabb emberi viszonyok. A világtörténelem és különösen az egyháztörténelem számos példáit mutatja az ilyen, más tekintetben igen nemes lelkű embereknek, kik az ilyen emberi tévedések útján megrögzött nézeteik vértanúivá lettek. És tagadhatatlan, hogy ezen, igazságuk iránt való igaz szeretetből fölötte feszesekké vált emberek mégis sokkal többre becsülendők, mint azok, kik igazságbeli nézeteik tekintetében mintegy külön hadcsapathoz szegődnek, hitük pedig tulajdonképpen csakis zsoldjukkal és a szolgálatnak őket kielégítő voltával áll összefüggés-ben. Viszonyainknak nem éppen díszére válik; hogy saját körünkben is mutatkoznak az

ilyetén tévedések kezdőleges nyomai az igazságbeli vélemények tekintetében. E mellett azt is igen jól tudom, ^[212] hogy inkább mint bárki más én idézhettem elő környezetemben oly kedélyhangulatot, mely az igazságnak ezen ferde fölfogásához vezet. Bizonyára nem teszem, ha megmaradok szűk, házias magánéletem csöndes állapotában, de azon nagy és sokféle emberekből álló körben, melybe intézetemben vetődtem, páratlan kormányképtelenségem mellett szükségképpen elő kellett idéznem az ilyen bajokat. Ez egyedül az én hibám; e miatt nem is vádolok senkit, de valóban nagy volt az ezen hibám következtében reám háramlott teher. A legnagyobb állami bűn, látszólag kormányzani és valóságban nem, a legszigorúbb fenyegető ítélet minden borzadalmaival háramlott szegény, gyöngé fejemre. Házam tagjai szintén uralkodni akartak, pedig a kormányzásra tetőtől talpig éppoly képtelenek voltak, mint jómagam. De egyikük sem látta saját tehetetlenségét, csakis engem vádoltak tehetetlenséggel; és amit az államban minden jogtalan közvélemény szül, amint általános fönnhíjazássá válik, ugyanazt szülte házamban kormányképtelenségem tekintetében a közvélemény, mely igen gyorsan általános fönnhíjazásba ment át és évekig lázas erőt fejtett ki. Végre, midőn már annyira mentek, hogy tehetetlenségemet más kormány által vélték helyettesítendőnek, bizonyos nemű kormányképeség fejlődött bennem, amelyet magam sem sejtítettem. Benső, csöndes, félénk akaraterőmet ez végre annyira növelte, hogy határozottan kimondtam: *k e l l*, hogy a ház kormányoztassék. És ezentúl állhatatosan megmaradtam annál, amit egyszer kimondtam, ellenálltam annak, amit nem akartam, *s e g í t s é g e t* kerestem, ahol arra szükségem volt. De minthogy házamban a vélemények, nézetek és cselekvésmódok a hosszú évek folytán már mintegy ^[213] meggyökeresedtek, ez természetesen nem vezetett békességre. Szegény, új kormányzási tehetségem nem talált hitelre. Üres fönnhíjazásnak nézték. Jogommal senki sem törődött, és jogom mellett szót emelni nem volt napirenden. De annál inkább éreztem ezen jogtalanságot, valamint saját cselekvésem jogosultságát, és ezen érzés erőt adott, hogy úgy kormányozzak, ahogy tudok, segítséget ott keressek ahol találom, és állhatatosan megmaradjak föltett szándékomnál; egyetlen erőt sem engedtem elveszni, melynek házam kormányzására szükségét éreztem. Állapotom mindaddig kimondhatatlanul boldogtalan volt.

A bölcsesség szabálya: „üdvödet félelemmel és rettegéssel keresd” nálam már régen érzéki félelemnek adott helyet. Sohasem tudtam legyőzni azon emberektől való félelmemet, kiknek cselekvése törekvéseimnek hátrányára volt. Minden pillanatban nyíltan mutattam félénkségemet. Legbensőbb érzéseim ellenére gyakran jó szavakkal illetem őket, elrejtettem előttük feldúlt szívemet és e tekintetben sok éven át hajótörést szenvedtem emberként életem házamban, aki egy szalmaszáltól várja menekülését. Előbbi ügyetlen kormányzásomban tanúsított makacsságom most erőm önérzetét gyarapította. Az emberek és viszonyoktól való félelem azon mértékben csökkent, amint maga a kormányzás és a most erősebb támogatás növelte önérőmet. De az ebből támadt küzdelem, valamint a föltett szándékom mellett való rendíthetetlen megragadásom néhány siralmas jelenetet is vont maga után, melyeket ezúttal nem akarok érinteni. De bármiképpen történt, én a házamat nem akartam kormány nélkül magára hagyni. Magam is nem akartam többé *é r z é s e m* és *m e g g y ő z ő d é s e m* ellenére kormányoztatni. Meggyőződéseim ellenére ^[214] segítséget sem kívántam. Ezen helyzetben természetesen egyszer fölöttem gyöngé, másszor hatalmaskodó voltam, és gyakran önmagammal ellentétben látszólag állani. Nem tudtam, mi lesz ennek a vége; de bensőmben egy hang azt mondta: ne csüggedj bátorságban és ne engedj jogodból. Évekig elvétett sziklaként állottam a folyamban, egyedüli erőm a bensőmben élő szózat volt; ne engedj jogodból. Ezen gondolat bátorságot adott az ellenállásra; körülöttem a vizek ugyan nem igen törődtek ellenállásommal, tovább folytatták útjukat, mintha én nem is lennék; úgy látszott, mintha engem környezetem csakugyan nem létezőnek tekintene. Törekvéseim önállóságának megszűnése intézetem és céljaim megmentésére majd múlhatatlanul szükségesnek látszott. Ami szeretetet irányomban tanúsítottak, az a gyöngeségem fölötti könyörületben nyilvánult,

mely gyöngeségemről azt tartották, hogy makacssággal párosulva házam felosztását fogja maga után vonni. Az elmúlt évelejen senki sem gondolta, hogy az évvégén tanítók és tanulók fognak e házban körülöttem gyülekezni. De isten segített. Ő, ki a meghajlott nádszálat nem töri meg s a pislogó kanócot nem oltja el, ő erőt öntött belém, hogy a folyam előtt ne térjek ki, mely magasra dagadva és engem ide-oda hányva körülöttem zajongott. Ő megmentett, megmentette a házamat az emberi ész ellenére. Szegény, szegény szikla, ki sokáig elvétve és minden oldalon a szárazföldről elvágva, őrt állottál elszigetelt helyen; a folyam végre maga szilárd iszapot rakott tövedhez és ismét összekötött a szárazfölddel, melytől még nem régen örökre elválasztottnak látszottál! Isten műve ez. - Én meg vagyok mentve. Lelkem dicsőíti az urat! - Fölötte sok most kezemben van abból, ami nélkül életem terveinek [215] kezdeményezésére és továbbfolytatására mindeddig szűkölködtem. Emberi segítségre most kevésbé van szükségem mint valaha, pedig most könnyebben találhatnám mint valaha. Az úr segített. De kell, hogy én is tegyek valamit céлом érdekében. Több étellel, több erővel kell ezt tennem, mint valaha, és nagyobb bizalommal s reménnyel is tehetem. Még néhány igen nemes és mélybelátású férfiút és ifjút kell magam köré csoportosítanom; a legnemesebb és legmélyebb belátású férfiakat kell magam körül csoportosítanom, hogy most, midőn a külső erőknek már nem vagyok szűkében, a legmagasabbat, ami után életemben csak törekedtem, az erőknek lehető legnagyobb megfeszítésével igazságban, szeretetben s hűségben törekedjem elérni. Mindent meg kell tennem, elhárítandó azon szégyent, hogy önmagamát veszítettem és már csak mint rom állok az enyéim körében. Tanukra kell szert tennem, kik megcáfolnák azon vádat, mintha én azon magas, tiszta és nemes célokat, mely után egész életemben törekedtem, most már nem keresném. Még halálom előtt el kell hárítanom azon szégyent, hogy az öreg Pestalozzi már csak csontváz és egyetlen erejével sem rendelkezik az előbbi szellemének, előbbi szívének; tanuk, megcáfolhatatlan tanuk kellene nekem, kik bizonyítanák, hogy még nem vagyok romba dült épület, hol, míg újra föl nem épül, senki sem lakhatik. Megcáfolhatatlan tanuk kellene nekem, kik bizonyítanák, hogy én reggeltől napestig nem a magam érdekében, hanem céljaim érdekében fáradozom. Megcáfolhatatlan tanuk kellene nekem, kik bizonyítanák, hogy azon legmagasabb legtisztább célokat, melyeket életemben a nevelés és szegények ügyében elérni törekedtem, még most is keresem, gondolom és akarom. Oly férfiak kellene nekem, [216] kik belátásuk, méltóságuk, szorgalmuk és szeretetük által céljaimban segédkezet nyújtanak, különösen most, hogy rendezhessem, kezdeményezhessem és előkészíthessem mindazt, ami alapítványomnak most még hiú álomképét szilárdul megalapított és összes részeiben hathatósan működő intézetté változtatná.

61. Cenzúra és kedvezőtlen viszonyok akaratom ellenére, váratlanul ezen pontban foglaltakat kihagyni kénytelenítettek.²⁵ [217]

²⁵ A cenzúra következtében támadt jelen hézag helyén az első kiadás a következőket tartalmazza: „Mindenekelőtt hozzátok fordulok Neiderer és Krüsi! Alapítványom napján, melyet még gyermekeink és unokáink is áldani fognak, azt tanácsom: béküljete ki házammal, legyetek céljainkban munkatársaink, hogy, ha földi működésünk majdan el lesz felejtve és a sír takarja testünket, azon szegények, kikkel alapítványom által jót tettünk, áldjanak engem és alapítványomnak összes tagjait, s emlékezzenek meg rólatok is, mint egy kegyeletes szövetség összes tagjairól. Ti is tartoztok ezen, a szegények javát előmozdító alapítvány alapítóinak sorába. N i e d e r e r és K r ü s i. Az élet nagy részét ti is ezen szövetség céljainak szenteltétek. Nem a magam, nem a magatok ereje vezetett bennünket célunkhoz, de nélkületek én azt nem lettem volna képes elérni. Ismerem céljaim érdekében tett nagy szolgálataitokat. Az úr keze vezetett benneteket céломhoz, mely a magatok céljai is. Feledjétek el azt, ami hátatok mögött van, az után törekedjete, ami előttetek fekszik, törekedjete célotok felé, velem egyetemben. Ragadjátok meg célotokat tisztán, reményteljesen ragaszkodván alapítványom tényéhez. N i e d e r e r ! Ma alapkövét teszem le azon egyesültnek, mely bár most

62. Mindnyájatokhoz fordulok, házam összes tanítóihoz, kik most előttem álltok, fordulok azokhoz is, kik még csak ezután csatlakoznak hozzánk, kiket ide fog vezetni urunk; istenünk; mindnyájatokat folytonos, eleven, felemelő és szívélyes közreműködésre szólítlak föl életem törekvéseinek érdekében. Istennek fölöttünk örködő gondviselése ^[218] erőt adott törekvéseinkhez, mely jövőre is az emberiség és haza áldása lehet. Barátaim! testvéreim! Legyünk méltók a fölöttünk örködő gondviselés jótéteményeire, és tiszta, magas komolysággal tegyük meg mindazt, amit a gondviselésnek ezen jótéteményei tőlünk követelnek. Barátaim! A leglényegesebb dolog, mely bennünket e házban egyesít, nem egy új tanítási, új nevelési módszer föltalálása; nem, az elemi képzés eszméjét lényegében bár a legmagasztosabbnak kell tekinteni, mihez törekvéseiben a nevelés emberi mestersége, az emberi képzés emelkedni képes, bár céljaiban és eszközeiben a hit szellemével és szeretetével, a keresztyénség szellemével áll

még szűk körben mozog, egykor bizonyára nem lényegtelen követ fog képezni az általad célba vett művelődési templom falán, és ha isten úgy akarja, bizonyára előmozdítja az általad célba vett magas eredményeket. Niederer! én nem vagyok képes népemet a gondolkodás mélysége által igazságomhoz emelni, csak a szív fonalán közeledem igazságom átadása felé, és tudom, hogy céljaim egészére nézve ez nem elegendő. Tudom, ezen törekvéseimben te rád van szükségem. Te nagy, szoros összefüggésben gondolod az igazságot, melyet én a kellő erők hiányában egyszerűen szeretek érezni, hinni és kivinni. Niederer! mindenkinek megvannak a maga tehetségei. Mi elismerjük tehetségedet és érezzük, hogy reá szükségünk van, midőn az emberi képzést tudománnyá akarjuk tenni és tanát a Jézus Krisztusba való hit tanával akarjuk gondolkodó és kutató emberiség számára általános, kielégítő összehangzásba hozni. Elismerjük, hogy ebbeli működésed nagy korszükségletet elégített ki, és hogy az igazán érdemed, és valóban Niederer mi tiszteljük benned azon erőt, mellyel tanodban az emberi akaratnak a hús és vér befolyása alól való felszabadítását tartod az emberi képzés örök alaposzlopának. Ebbéli erőd következményeit tapasztaltuk sok fiatal tanítványunkban, legjobb tanítványainkban.

Ezen ünnepélyes órában, köszönettel a nyújtott jókért, kérünk téged, ne vond meg házunktól ebbéli befolyásod áldását, sem most, sem halálom után. És téged is kedves Krüsi barátom, kérlek gondold öreg napjaidra és hidd el, hogy bennem még most is lüktet szeretet ere. Ami jót benned felismertünk, azt most is becsüljük és őszintén kívánjuk, hogy újra hozzánk csatlakozzál. Gondold meg, mi sok jó fekszik kezünkben. Az kívánjuk, hogy újra közreműködjél célunkban, a magad és a magunk üdvére. Krüsi! Ma, midőn rendbe hozom házamat, hogy nyugodtan mehessek azon helyre, hol az élet minden szédelgésének vége, és a csalódások keserve isten enyhe világosságában megszűnik, arra kérlek működjél ismét közre céljaimban. Hozzád is fordulok kedves Lange barátom! Oly órákban voltál támaszom, midőn támaszra leginkább szükségem volt. Oly napokban, midőn házam mintegy élethalál közt lebegett. Veszedelemes ház válságos napjai voltak azok, midőn az orvos a beteg ágya mellett csak izzad, nem gondolkodik és nem remél. Szentek a menekülés órái. Benső, meleg köszönetet érdemelnek. Légy te is tagtársa az általam alapított egyesületnek és velünk együtt intézetemnek vezetője, mely intézetnek most fontosabb szerepe lesz, mint valaha volt. Házunknak szüksége van ismereteidre, ügyességedre, működésedre, fáradhatatlan gyakorlati erődre. Barátom! Oly időben csatlakozol házamhoz, midőn az érdemeinek eredményét ünnepélyesen a szegények ügyének szentelte, és tehát senki többé gazdasági előnyöket ez oldalról nem várhat; de azon tiszteletben, mellyel minden nemeslelkű ember házam irányában viselkedni fog, neked is lesz részed; házam neked, valamint egyesületünk minden tagjának s céljaink minden buzgó barátjának csak csekély jutalmat képes fáradozásaiért biztosítani, de ezt mindig azon szeretettel teszi: mely méltó a magas célhoz. Schmid barátom, pénzbeli követeléseid tekintetében házam jelenlegi állapota szerint nemcsak hogy megvoltál elégedve, de valóban meghatott szerénységed. Többet ezúttal nem akarok mondani. Most talán sok tekintetben hitelre sem találna, amit felőled benső meggyőződése szerint mondhatnék. De csak folytasd működésedet. Úgy cselekedjél, mint eddig cselekedtél; a magam és házam érdekében továbbra is azon erővel működjél, melyet bár sok tekintetben félreértve eddig is kifejtettél. Tettek, folytonos tettek legyőzik a legnagyobb mértékben meggyökeresedett véleményeket is.”

összefüggésben, és bár lényegében mondhatnám maga a ^[219] keresztyénség emberi mestersége vagy legalább azzá válik, és bár alapeszközében; a javított és szentesített lakoszobában a legmagasabbat törekszik elérni, ami egy szeretetteljes, keresztyén házas élet és cselekvésmód általános megalapítására szükséges: mint tudományi tanítási módszer az mégsem képezi azon legmagasabb, legtökéletesebb kötelességbeli köteléket, mely *m i n d n y á j u n k a t* kölcsönösen egyesít. Nem, a bennünket összekötő legmagasztosabb és legtökéletesebb köteléket azon kötelesség képezi, mely szerint a reánk bízott gyermekekről lelkiismeretesen és oly módon gondoskodjunk, hogy beteljesüljenek ebbeli reményeink és ígéreteink. Barátaim! testvéreim! Ezen szent kötelesség teljesítése feltétlenül legfőbb és legelső tényezőjét képezi kötelességbeli viszonyunknak. Barátaim! testvéreim! Jól tudom, magam legfőképpen állok az adósok lajstromában; de megterhelve majd elviselhetlen terhekkel, hanyatva elkerülhetlen viszonyok által, elfáradva 73 év szenvedéseiben, - helyzetemben segítségre van szükségem mint kevés embernek, és én keresek segítséget, kerestem mindig. Mondatom, mint az üldözött szarvas víz után, úgy epedez lelkem segítség után. Én mindig kerestem ezen segítséget, gyakran élveztem is, de máskor meg fölöttem híjjával voltam a segítségnek. Mindazonáltal bátorságomat soha nem veszítettem; ott is, hol az emberek inkább ártani, mint segíteni látszottak, a bátorságot teljesen csüggedni sohasem engedtem. Most erősebb a bizalmam, mint valaha volt. Tudom, nem halok meg, míg mindazt meg nem találom amire szükségem van, hogy reggeltől napestig, minden pillanatban gyermekeimet oly férfiak fölügyelete alatt tudjam, kik félelemmel és rettegéssel keresik az üdvöket és a gyermekeink üdvét saját üdvüknek ^[220] tekintik. Barátaim, ti nem hagytok meghalni, nem hagytok meghalni, míg ezen célokat el nem érem. Amit részemről vénségem gyöngeségében és helyzetem nyomása alatt e tekintetben még tenni képes vagyok, abból semmit elmulasztani nem akarok. Mondjátok őszintén, barátságosan, nyíltan és minden nap, milyen nagy e tekintetben a magam képessége. Amire csak képes vagyok, mindazt megteszem, és isten erőt fog adni, hogy még mindig többet, többet tehessek. De ne hagyjatok el ti sem. Amire itteni állásomban szükségem van, mindahhoz testvéri szeretettel nyújtatok segédkezet. Köszönetet mondok nektek mindazért, ami jót ti nekem különben tesztek, a tudomány és művészet terén való minden lépésért, minden anyagi és irodalmi segítségért, melyben részesíttek. De mint házunk és egyesületünk legfőbb és legelső kötelességét azt követelem: örködjétek gyermekeim fölött, imádkozzatok velük és érettük!

Barátaim! testvéreim! A gyermekek szívét hitben és szeretetben ragadjátok meg, és semmi megerőltetést, semmi fáradságot, semmi önmegtagadást ne sajnáljatok, hogy gyermekeinknél atyák és tanítók egyaránt legyetek és életetek által nekik példát szolgáltatassatok mindarra, ami őket becsületes keresztyén derék emberekké tenni képes. Erre szólítlak föl barátaim és testvéreim ez ünnepélyes órában mélyen meghatott szívvel. Csak ily módon, egyedül ily módon elégíttek ki engem, csak így vesztek ti valóban részt alapítványomban; csak ily módon teszitek lehetővé, hogy alapítványomnak áldása e ház födele alatt is megnyilvánuljék, mely házból az eszme kiindult és hol ennek kivitelére az eszközöket buzgósággal, szeretettel és komolysággal kerestük s részben alkalmaztuk is. Barátaim! ^[221] testvéreim! Mindezeket istennek, saját magunknak és egyesülésünk benső céljainak köszönhetjük. Köszönettel tartozunk a világnak is. A világ tekint reánk, még pedig jelenleg igen éles szemmel és jogosult kétélyekkel. Barátaim! testvéreim! Fényeskedjék világosságtok az emberek előtt, hogy láthatóvá legyen jelenleg célszerűbb működésünk mindabban, amin változtatnunk és javítanunk kellett. Fönnhéjazás és önzés nélkül tegyük meg kötelességünket, fönnhéjazás és önzés nélkül haladjunk célunk felé! Még egyszer barátaim! testvéreim! Fényeskedjék világosságtok az emberek előtt, hogy beismerjék, hogy gyöngeségünk érzetében működésünket és törekvéseinket csak csekélységnek nézzük az ember általános haladásával szemben. Alázatosságban és szeretetben fényeskedjék világosságtok, hogy azok, kik az igazság, jog és szeretet mennyei

áldását a hús és vér eszközeivel törekednek elérni, e tekintetben a magunk működését is nyájasan, kíméletesen és szívélyesen vegyék szemügyre, amint minden jó ember tesz azok felé, kik ítéletükben és cselekvésükben kíméletesen és nyájasan állanak előtte. Barátaim! testvéreim! Vezéreljen benneteket az ige: ne ítéljetek, ne hogy ti is elítéltessetek, mert amilyen mértékkel ti mérték, azonképpen fognak mérni nektek is. Barátaim! testvéreim! az úr nemsokára magához fog hívni. Életem munkája nem sokára kiesik kezemből, és nekem nem lesz nagyobb föladat, mint arról gondoskodni, hogy a bölcsesség, szeretet és gondosság szelleme vezérelje azon férfiakat, kik hívatván életemnek a sárban mintegy megfeneklett működését halálom után újból fölleveníteni, és gyöngye emberi törekvésem alapját síromon túl kutatni és igazságukban s ^[222] tisztaságukban föltüntetni, amint ez életemben sohasem történhetett.

63. Barátaim! E tekintetben a legnagyobb bizalommal fordulok mindnyájatokhoz, hozzád is, kedves unokám! Barátaim! testvéreim! Unokám most mint házunk növendéke áll közöttünk, ő is hivatva van életem céljainak szentelni magát, Barátaim! testvéreim! Tekintsétek öcséteknek és ragadjátok magatokkal egyesülésünk magas, nemes célja felé. Mégegyszer ti bennetek összpontosul minden bizalmam. Ti ismeritek kívánságaimat, ismeritek célomat. Iparkodjatok szert tenni a szükséges erőkre. Legyen gondotok, hogy unokám is közreműködjék a sárban mintegy megfeneklett működésem újjá teremtésében. Öntsétek belé a hit, szeretet és bölcsesség jámbor, csöndes isteni erejét, hogy a magatok oldalán ő is sikerrel működhessék, oda törekedvén, hogy munkásságomnak benső lényeges alapja, valamint külső eszközei mind mélyebben vizsgáltsanak és azoknak tisztasága s igazsága mind jobban nyilvánuljon.

64. Barátaim! testvéreim! A mai ünnepélyes napon, midőn rendezem házamat, hogy fel-emelkedhessem e siralomvölgyből a föltámadás és élet országába, midőn - megemlékezvén mulandó megjelenésem közeledő feloszlatajáról és földi életem értéktelenségéről - a természetünkben fekvő isteninek, hitnek és szeretetnek, még e földön emléket kívánok állítani. Hozzátok fordulok és kérlek, ne nézzétek bennem mulandó megjelenésem hiúságát, melyben mint szél által meghajtott sőt megtört nádszál, mint már csak pislogó kanóc jelentkezem, ne nézzétek bennem enyésző életem gyöngeségét, és jelen beszédemet ne vegyétek föl úgy, mint oly sok más beszédemet, melyek ^[223] gyakran nyomot sem hagytak bennetek, úgy képzeljétek engem, mintha már leráztam volna földi burkomat, mintha már sírban lennék, és szavaimat túlvilági szavaknak tekintsétek. De mi az?! - Tagjaim reszketnek ezt kimondván. - Mi az?! - Szabad-e ilyet mondanom? Nem, nem szabad; én még nem láttam az úr ábrázatját. - Oh nem, nem! - Midőn most hozzátok beszélek még hús és vér vagyok. Beszédem földi gyöngeségemnek hordja bélyegét; tele van jó szándékokkal, tévedések és jogtalanság közt özönlik, mint életem is. De komolyabb ünnepélyesebb jelen beszédem, mint életemnek ezer más beszéde; és ha valaha, úgy ma akartam lekötni figyelmeteket és kiérdemelni bizalmatokat. Barátaim! testvéreim! Életemnek legünnepélyesebb napjához méltó figyelemmel kísérvétek szavaimat. Egy haldokló atya szavainak tekintsétek ezeket. Tekintsétek ünnepélyes napon, jámbor elhatározás órájában mondott szavaknak, nyugalmat és vigasztalást kereső ember szavainak. Oly ember szavainak tekintsétek, kinek a szegények nyomora és különösen a nevelés hiányából keletkezett nyomor mindig mélyen meghatotta szívét; aki törekvései által csak keveset volt képes elérni és most, pályafutása végén, összeszedi utolsó erejét, hogy legalább sírján túl növekedjék és virágozzék az, amit élete bajai, korlátai és fogyatkozásai közepette nem volt képes előmozdítani.

65. Igenis, barátaim, szívem legmélyéből kérlek, ne feledjétek mai beszédemet, ne feledjétek beszédem egyetlen szavát sem. Fordítsatok gondot azon vetőmagra, mely a földbe ültetve csírázik, növekedik és hatalmas élőfává fejlődik, melynek ágaiban az ég madarai fészkelnek.

El ne ^[224] felejtsetek, hogy az élőfa minden része: velő, fa, hám és kéreg már a magban megvannak, a gyökérben fejlődnek és örök törvények szerint önállóan folytatódnak a törzsön keresztül, a legvégső ágakig, hol szent, titokzatos homályban a gyümölcs létestiére újra egyesülnek. El ne felejtsetek, hogy e tekintetben az emberi természet erői és a tiétek az élőfához hasonlítanak. Ne feledjétek, milyenek az én érzelmeim a szegénység irányánt, és tartsátok szem előtt működésünk alapfeltételeit, hogy a segítség valóban áldásos befolyással legyen a baj forrására. Ne felejtkezzetek meg unokámról. Ne veszítsétek szem elől azt az ifjút, kiről mintha égi szózat mondta volna: vigyázz hogy ne kelljen őt újra elküldened. Ne felejtsetek az említett karácsonyét és azt az emelkedett hangulatot, melyben alapítványomnak terve bennem érlelődött és fényesebben mint valaha lelkemből előtört. El ne felejtsetek, hogy törekvéseink és céljaink középpontját a nép lakószobája képezi. Amily gondot én fordítottam az emberi képzés ezen szentélyére, ugyanily gondot fordítsatok reá ti is. A lakószoba képe, s jobb állapotának képe töltse be lelketeket. Szent legyen az előttetek. Egyedül a lakószoba benső nemesülésétől függ azoknak a külső polgári eszközöknek az összessége, melyek bölcs, jámbor, erőteljes keresztyén élethez vezetnek, melyre korunknak oly nagyon szüksége van. Barátaim! testvéreim! Míg éltek, soha ne veszítsétek szem elől a nép valódi üdvét. Csak is ily módon maradtok meg azon pályán, amelyen igazán a nép üdvéért működhetek. Ez legyen e ház egyesületének központja. Barátaim! testvéreim! Kutassátok az igazságot. Tanítsátok az igazság eszközeit, tanulmányozzátok az igazság céljait. Legyetek védői az igazság jogának, szolgálói kötelességeinek és hősök ^[225] az igazság áldásának ellenműködő korszellem elleni harcban. A nép lakószobájának ügye ragadjon meg benneteket lelketek legmélyében, mint az emberiség ügye, mint isten ügye, mint egyedüli alapja a valóban testvéri szellemnek, melynek a keresztyén államban nemcsak szavakban, de tettekben is szükséges nyilvánulnia. Barátaim! testvéreim! Ezen értelemben legyetek házam megújítói, régi szellemének helyreállítói és tanuk arra, hogy bennem még most is él a régi fiatal szellemem, mely virágjában „Lénárd és Gertrúd”-ban, érettségében „Hogyan oktatja Gertrúd gyermekeit” című könyvemben nyilatkozik meg. Igenis, ez a szellem még most is él bennem; én most is e szellemben élek, és így akarok élni síromig. Barátaim! testvéreim! Ebben az értelemben legyetek mai alapítványomnak alapító társai, mely alapítvány házam emberbaráti, jótékony céljaimnak a kifolyása. Ezen értelemben szólítlak föl mindnyájatokat, házam összes tagjait, szent egyesülésre szeretetben és szeretet által. Szeressétek egymást, mint Jézus Krisztus szeretett bennünket. Türelmes és nyájas a szeretet; nem heveskedik, nem pajzánkodik, nem döllyfösködik. Nem durcáskodik, nem a maga javát keresi, nem gyullad haragra, nem törekszik másnak a kárára. Nem örül a jogtalanságnak, de igenis örül az igazságnak. Mindent eltűr, mindent hisz, mindent remél. Barátaim! testvéreim! Tegyetek jót azokkal, akik benneteket gyűlölnék; áldjátok azokat, akik benneteket átkoznak. A nap ne áldozzék le haragtok fölött. Ha áldozni akarsz, békülj ki testvéreddel, úgy áldozzál. A kíméletlen ridegség távol maradjon házunktól; ne mutatkozzék azok irányában sem, akik bennünket megsértettek. Az emberi ridegség tünezzék a keresztyén hit szelídsége előtt. Ne mentegesse ^[226] ridegségét egyiket sem. Egyiket se mondja, hogy Jézus nem szerette azt, aki jogtalanságot követett el. Ő szerette azt is. Isteni szeretettel szerette. Meghalt érte. Ő nem az igazságost, ő a bűnöst szólította föl bűnbánásra. A bűnösben nem volt meg a hit, ő öntötte belé. A bűnös nem volt alázatos, ő tette alázatossá, saját magát aláztván meg. Bizony, bizony, magasztos, isteni alázatossága győzte le a bűnös gögjét, és hit által láncolta szeretetteljes isteni szívéhez. Barátaim! testvéreim! Ha mi ezt tesszük, ha mi egymást úgy szeretjük mint Jézus Krisztus szeretett bennünket, úgy lefogjuk győzni mind az akadályokat, melyek életünk céljának útjában vannak, és képesek leszünk az örök sziklára építeni házunk üdvét, melyre maga isten építette az emberiség üdvét Jézus Krisztus által. Ámen!^[227]